

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ/ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2011-2012

ΘΕΟΔΩΡΑ Ι. ΜΑΥΡΙΔΟΥ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ Π.Σ.Ε.
« ΠΛΟΥΤΟΣ-ΦΤΩΧΕΙΑ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ »
ΜΙΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΙΑΤΟΜΕΑΚΟΣ ΚΛΑΔΟΣ
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Σύμβουλος Καθηγητής
Στυλιανός Χ. Τσομπανίδης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012

Θεοδώρα Ι. Μαυρίδου

Η μελέτη του Π.Σ.Ε.
«Πλούτος-Φτώχεια-Οικολογία: Η σχέση τους»
Μια Ορθόδοξη προσέγγιση

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών και τα όργανά του, έχουν διοργανώσει μέχρι στιγμής μια πληθώρα προγραμμάτων, για διάφορα θέματα, με τα οποία δεσμεύτηκαν να μελετήσουν και να δώσουν την απαιτούμενη σημασία. Τα προγράμματα αυτά κατά καιρούς, αφορούν και θέματα που ταλανίζουν τη ζωή του ανθρώπου, είτε έχει να κάνει με τη σχέση του με το περιβάλλον και τον πλησίον, είτε ακόμη και με τον ίδιο του τον εαυτό. Βέβαια αυτά εξετάζονται τόσο από θεολογική όσο και από κοινωνική και κοινωνιολογική θεώρηση.

Είναι αξιοσημείωτο, ωστόσο, να αναφερθεί, πως παρότι το Π.Σ.Ε. αποτελεί πλέον έναν οργανισμό ιδιαίτερης σημασίας, στον ελλαδικό χώρο δεν υπάρχει η κατάλληλη ενημέρωση ούτε γι' αυτόν καθ' αυτόν τον οργανισμό, αλλά ούτε και για τις ενέργειες και δράσεις που αναπτύσσει ανά την υφήλιο και ως εκ των πραγμάτων ούτε και η πληροφόρηση για τη σημαίνουσα συμμετοχή και συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και θεολογίας, φτάνει στα ώτα (ευήκοα ή μη) του ποιμνίου.

Βασικός στόχος μας με την παρούσα εργασία, είναι να καταστεί σαφής η σχέση πλούτου-φτώχειας-οικολογίας και η αλληλεπίδραση που ασκούν το ένα στο άλλο αλλά και όλα μαζί ταυτόχρονα στον κόσμο και τους πολίτες. Πρόκειται για τρία θέματα που απασχολούσαν τον άνθρωπο και εξακολουθούν να τον προβληματίζουν, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, εξαιτίας της όξυνσης των προβλημάτων που αυτός προκαλεί με την ανάρμοστη συμπεριφορά του, αλλά και τον αρνητικό τρόπο ζωής που ακολουθεί έναντι της φύσης. Μια μελέτη, για την οποία, έχει ασχοληθεί και ο Dr. Rogate R. Mshana, υπεύθυνος του προγράμματος για την Οικονομική Δικαιοσύνη, στα πλαίσια του προγράμματος του Π.Σ.Ε. με θέμα *«Δημόσια Μαρτυρία: Αντιμετωπίζοντας την Εξουσία και Επιβεβαιώνοντας την Ειρήνη»*.

Λόγω των καθημερινών και ραγδαίων εξελίξεων ανά τον κόσμο γίνεται επιτακτική η ανάγκη μιας τέτοιας μελέτης, προκειμένου να οδηγηθούμε στο πώς και το γιατί φτάνουμε στις σημερινές αρνητικές καταστάσεις και στο γιατί, τόσο το Π.Σ.Ε. όσο και οι συνεργαζόμενοί του οργανισμοί, αφιερώνουν χρόνο στη μελέτη της φύσης της Εκκλησίας αλλά και της αποστολής της στον κόσμο, προκειμένου να προτείνουν λύσεις για τα εκάστοτε προβλήματα.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, επιδιώξαμε μια δομημένη και χρονολογικά τεκμηριωμένη ιστορική επισκόπηση στα προγράμματα, τα οποία είχαν στη θεματολογία τους τη δικαιοσύνη, την ειρήνη, την καταπολέμηση της οικονομικής ανισορροπίας, την υπέρβαση της βίας και της καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα γίνει λόγος για τα κοινωνικά προβλήματα που εκδηλώνονται και φυσικά έχουν άμεση σχέση με το αντικείμενο της εργασίας. Θα γίνει δηλαδή, αναφορά τόσο στη σχέση ατομικής ιδιοκτησίας και κοινωνικής αδικίας, όσο και στο σε ποιες πράξεις πρέπει να προβούμε, προκειμένου να αντισταθμίσουμε την υφιστάμενη κατάσταση και φυσικά επιδιώκουμε να παρουσιάσουμε όσο το δυνατόν αντικειμενικότερα τις θέσεις περί των θεμάτων αυτών, τόσο του Π.Σ.Ε., όσο και της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην οικολογία τόσο σε ευρύτερο επίπεδο όσο και σε πιο εξειδικευμένο, όπως αυτό της σχέσης με τον άνθρωπο και την Εκκλησία. Το θέμα της κατανόησης των σχέσεων ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος έχει λάβει στις μέρες μας ιδιαίτερη μορφή και διαστάσεις. Μερίδα του ανθρώπινου πολιτισμού αντιμετώπισε τη φύση απλά ως ύλη¹, ενώ μια άλλη, την ανήγαγε σε θεοποιημένη μορφή, φτάνοντας μέχρι την ειδωλολατρία². Για

---

¹ «Για μας που ερχόμαστε σε επαφή με το φυσικό περιβάλλον, είναι δύσκολο να δεχθούμε τη θεοκρατική άποψη. Παρατηρούμε καθημερινά την εξέλιξη του τοπίου, της πανίδας και της χλωρίδας γύρω μας. Βλέπουμε, για παράδειγμα, τις άπειρες παραλλαγές που μπορεί να έχει ένα είδος ορχιδέας σ' ένα λιβάδι και ψάχνουμε και βρίσκουμε πολλές φορές τα νέα υβρίδια που δημιουργήθηκαν με κάποιο άλλο είδος ορχιδέας που συνυπάρχει εκεί. Αρπακτικά εξαφανίζονται από μια περιοχή και γνωρίζουμε τα αίτια: άνθρωποι ήταν εκείνοι που έρριξαν τις φώλες που δηλητηρίασαν τα θηράματα των αρπακτικών και αυτά μαζί. Ερημοποιείται το τοπίο και συνδέουμε το γεγονός με την υπερβόσκηση, γιατί βλέπουμε τα κοπάδια επί τω έργω και αντιλαμβανόμαστε πολύ καλά ότι η ύπαρξή τους οφείλεται στις επιδοτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παράλληλα ευδοκμούν εκείνα τα φυτά, όπως οι ασφόδελι και οι κρεμμύδες, που δεν προτιμώνται από τα κατσίκια. Η Δαρβινική θεωρία της εξέλιξης των ειδών σκοντάφτει, όμως, και αυτή, κάπου. Δεν απαντά στο ερώτημα για το πώς ξεκίνησε το πρώτο είδος. Πώς έγινε η Μεγάλη Έκρηξη (Big Bang), όπως τη δέχονται σήμερα οι επιστήμονες, από ένα συγκεκριμένο σημείο, πριν από 14 δισεκατομμύρια χρόνια περίπου; Από αυτήν άρχισε να απλώνεται η ύλη με την οποία σχηματίστηκαν οι γαλαξίες, τα άστρα, οι πλανήτες και, αργότερα, η ζωή. Πολλοί επιστήμονες είναι αναγκασμένοι να δεχθούν την ύπαρξη κάποιου Υπέρτατου Όντος τη συγκεκριμένη εκείνη στιγμή. Αλλά, για ποιο λόγο να συνεχίζει να ασχολείται με κάθε λεπτομέρεια της ζωής και να την προδιαγράφει;» Βλ. σχετικά Μάκης Απέργης, «Δαρβίνος εναντίον ευφυούς σχεδιασμού», περιοδικό *Η Φύση*, τεύχος 113, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2006, σελ. 3.

² «Η κοσμοαντίληψή μας» διαβάζουμε: «Αντίθετα από τις λεγόμενες μονοθεϊστικές θρησκείες, η ελληνική κοσμοαντίληψη, όπως και οι άλλες αυτόχθονες προχριστιανικές λατρείες ολόκληρου του πλανήτη, δεν θεωρεί τη Φύση δημιούργημα εκ του μηδενός κάποιου απολυταρχικού θεού που βρίσκεται έξω από αυτήν, αλλά τουναντίον αυτογέννητη, αιώνια και γενέτειρα όλων των θεών, οι όποιοι είναι συμπαντικές δυνάμεις και ενέργειες που υπακούουν στους αιώνιους και αναλλοίωτους Νόμους της. Κατ' εξαίρεση για εμάς τους Έλληνες, οι θεοί μας εκτός από φυσικές δυνάμεις και ενέργειες είναι επίσης και ιδέες, δηλαδή υπαρκτές θείες οντότητες που απλώς προσλαμβάνονται από τον ανθρώπινο νου: Ελευθερία, Δίκη, Ειρήνη, Αρμονία, Ευνομία κ.ο.κ.» Διυπετές, Ποιοί είμαστε, σελ. 2. Βλ. *Ελληνική Αγωγή*, φ. 4/ Δεκέμβριος 1996. Φυσικά εδώ θα μπορούσαμε να

την Εκκλησία, από την πλευρά της, θα δούμε ότι στη λειτουργική της ζωή δίνει ιδιαίτερη σημασία στη χρήση των υλικών αγαθών και στην σύνταξη ευχών για κάθε είδους εργασία που έχει να κάνει με τη φύση.

Όσον αφορά το θέμα να σημειωθεί, πως έγινε προσπάθεια για μια εμπειριστατωμένη ανάλυση, με την προσπάθεια αποφυγής κενών και παραλείψεων και όλα αυτά φυσικά με τη χρήση βιβλιογραφικών αναφορών, οι οποίες και φυσικά μελετήθηκαν προκειμένου να ταξινομηθούν και να επεξεργαστούν με τον καλύτερο δυνατό επιστημονικό τρόπο. Λόγω του πολυπλεύρου του ζητήματος που μελετάμε, της σημερινής του σημασίας αλλά και της ελλιπούς βιβλιογραφίας, είναι αναγκαίο να επισημάνουμε πως η χρήση ηλεκτρονικών ιστοσυνδέσμων ήταν υψίστης σημασίας και μας διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου στο Τμήμα Θεολογίας, τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο, για το εύρος των γνώσεων αλλά και για την εξειδικευμένη διδασκαλία, που μου παρείχαν. Φυσικά, το θερμότερο «ευχαριστώ» αξίζει στον καθηγητή που με περίσσεια θέληση και ζήλο με εισήγαγε στον κόσμο της Οικουμενικής Κίνησης και του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, το Δάσκαλό μου Στυλιανό Τσομπανίδη, μαζί με μια συγγνώμη για την ταλαιπωρία και τις δυσχέρειες που του προκάλεσα κατά την διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Έναν άνθρωπο που μας έδειξε πως όταν η Εκκλησία αρχίσει να ενδιαφέρεται ευρύτερα για το κοινό καλό μέσα από τον διάλογο με άλλες Εκκλησίες, μπορεί να καταφέρει πολύ σημαντικότερα και μεγαλύτερα επιτεύγματα για ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Θεσσαλονίκη 14 Μαΐου 2012

Θεοδώρα Ι. Μαυρίδου

ισχυριστούμε ξεκάθαρα ότι βρισκόμαστε πλέον σε κατάσταση αθεΐας, η οποία ξεκινά από την προϋπόθεση της ανυπαρξίας προσωπικού Θεού, στη θέση του οποίου, ως δημιουργική Αρχή υπήρξε η ίδια η Φύση ή το χάος. Το χάος είναι η δημιουργική αρχή των Όντων, δηλαδή ο άναρχος και ανεξέλεγκτος δυναμισμός ο κενός οντολογικά. Εν Αρχή λοιπόν υπήρξε το δημιουργικό Αχανές. Ούτε ο Γιαχβέ, ούτε και κανένας άλλος συμπαντικός μαστροχαλαστής. Εξάλλου όπως επισημαίνει και ο Απόστολος των Εθνών Παύλος «Όταν τα είδωλα, η Φύση ανακηρύσσονται ως θεός τότε ασφαλώς έχουμε όχι μόνον πανθεισμό αλλά και αθεΐα αφού το είδωλον είναι ουδέν εν τω κοσμώ», βλ. *Α' Κορινθίους* 8, 1-13.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΟΥ Π.Σ.Ε

ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Το πρόγραμμα «Δικαιοσύνη, Ειρήνη και Ακεραιότητα της Δημιουργίας».....	18
2. Το πρόγραμμα «ΑΓΑΡΕ».....	22
3. Το πρόγραμμα «DOV».....	26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΦΤΩΧΕΙΑ, ΠΛΟΥΤΟΣ, ΠΛΕΟΝΕΞΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	33
1. Ατομική ιδιοκτησία και κοινωνική δικαιοσύνη.....	35
2. Οι τοποθετήσεις του Π.Σ.Ε. και της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τη φτώχεια και τον πλούτο. Η συνέχεια του ΑΓΑΡΕ	39
α) Η θέση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών	39
β) Η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας.....	47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	57
1. Άνθρωπος και Περιβάλλον	63
2. Οι τοποθετήσεις του Π.Σ.Ε. και της Ορθόδοξης Εκκλησίας για το περιβάλλον.	72
α) Η θέση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών	72
β) Η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας.....	76
ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	87
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	95
1. Ελληνόγλωσση.....	95
2. Ξενόγλωσση	100

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΠ:	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
AGAPE:	Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth
ΒΕΠΕΣ:	Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων
CCA:	Christian Conference of Asia
CEC:	Conference of European Churches
COP:	Conference of the Parties
CWME:	Commission on World Mission and Evangelism
DOV:	Decade to Overcome Violence
IPCC:	Intergovernmental Panel on Climate
JPIC:	Justice, Peace and the Integrity of Creation
JPSS:	Just, Participatory, Sustainable Society
LWF:	Lutheran World Federation
PG:	Patrologia Graeca
PIC:	Philippine Independent Church
ΠΣΕ:	Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών
WARC:	World Alliance of Reformed Churches
WCC:	World Council of Churches
WCCS:	World Conference on Church and Society
WWF:	World Wildlife Fund

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όπως είναι γνωστό, η οικουμενική κίνηση αποτελεί μια προσπάθεια των χριστιανικών εκκλησιών να ανταποκριθούν στις προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου, όπως αυτές τέθηκαν κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, περίοδο κατά την οποία ο κόσμος γνώρισε όχι μόνο πολεμικές καταστροφές και όξυνση εντάσεων μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού μπλογκ³, αλλά και οργασμό της βιομηχανοποίησης, αυξανόμενη εκκοσμίκευση, παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη και συνεργασία. Οι εκκλησίες, λοιπόν, με τη συγχώνευση των προδρομικών Κινήσεων «Πίστη και Τάξη» (Faith and Order) και «Ζωή και Εργασία» (Life and Work)⁴, τον Αύγουστο του 1948 έδιναν σάρκα και οστά στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών (Π.Σ.Ε.)⁵. Για πρώτη φορά ιδρύονταν ένας παγκόσμιος εκκλησιαστικός οργανισμός από εκκλησίες, ομολογίες και ομάδες διαφόρων θεολογικών αντιλήψεων και έπρεπε να καθοριστούν τόσο οι σκοποί, όσο και οι αρχές του. Αν και το καταστατικό του Π.Σ.Ε. δήλωνε με σαφήνεια τα παραπάνω, διατυπώθηκαν διάφορες ενστάσεις και προβληματισμοί, κυρίως, για την φύση του νέου θεσμικού οικοδομήματος από τους Προτεστάντες,

---

³ Φυσικά αναφερόμαστε στους 2 Παγκοσμίους Πολέμους που γνώρισε η ανθρωπότητα με τα εκατομμύρια θύματα και τις τεράστιες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές καταστροφές, και φυσικά στο διαχωρισμό του πλανήτη σε Ανατολικό και Δυτικό μπλογκ, δηλαδή, στη Σοβιετική Ένωση με τους συμμάχους της και στις Η.Π.Α. με τους συμμάχους της, περίοδος, η οποία, καθορίστηκε τόσο από τους διεθνολόγους όσο και από τους ιστορικούς, με το διακριτικό τίτλο «Ψυχρός Πόλεμος».

⁴ Το 1925 στο συνέδριο της Στοκχόλμης ιδρύεται η κίνηση «Ζωή και Εργασία» ενώ το 1927 στο συνέδριο της Λωζάνης έχουμε την ίδρυση της κίνησης «Πίστη και Τάξη», οι οποίες αποτέλεσαν τον πυρήνα και την υποδομή για την ίδρυση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, όπως αναφέρεται και στην εργασία. Ενώ η πρώτη ασχολείται με τη σχέση της χριστιανικής πίστης με την κοινωνία, την πολιτική και την οικονομία, με κοινωνικά δηλαδή προβλήματα, η δεύτερη ασχολείται με το όραμα και το σκοπό της ενότητάς της όσο αφορά τα δογματικά και εκκλησιαστικά θέματα. Αξίζει να σημειωθεί πως σημαντικότερο έργο της «Πίστης και Τάξης» αποτελεί το κείμενο «Βάπτισμα, Ευχαριστία, Λειτουργήματα». Βλ. σχετικά στο σύνδεσμο <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/organization-structure/consultative-bodies/faith-and-order.html>. Πρβλ. Νίκος Ματσούκας, *Οικουμενική Κίνηση, Ιστορία-Θεολογία*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 220-221.

⁵ Την ίδρυση μιας «Κοινωνίας των Εκκλησιών» είχε οραματιστεί και προτείνει το Οικουμενικό Πατριαρχείο με την περίφημη Εγκύκλιο του 1920, «Εγκύκλιος Συνοδική της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως προς τας απανταχού Εκκλησίας του Χριστού, Κωνσταντινούπολις 1920», βλ. σχετικά στο Γεώργιος Τσέτσης, *Οικουμενικός Θρόνος και Οικουμένη: επίσημα πατριαρχικά έγγραφα*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1989, σελ. 59-63. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Ζερνον, η εγκύκλιος αυτή «σήμαινε μια απόκλιση από τη συνηθισμένη επιφυλακτική στάση των Ορθοδόξων έναντι του Δυτικού Χριστιανισμού, αποδεικνύοντας ότι σε μερικούς τουλάχιστον ορθόδοξους Ιεράρχες υπήρχε η επιθυμία να αναλάβουν πρωτοβουλίες στα πλαίσια μιας κινήσεως που απέβλεπε σε μια στενότερη επικοινωνία», βλ. στο Γεώργιος Τσέτσης, *Οικουμενικά Ανάλεκτα. Συμβολή στην ιστορία του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1987, σελ. 71-72. Η περιγραφή του όρου «κοινωνία» αλλά και η πρόσκληση της κίνησης «Πίστη και Τάξη» προς τις εκκλησίες «που αποδέχονται τον Κύριο Ιησού Χριστό ως Θεό και Σωτήρα» στο πρώτο παγκόσμιο συνέδριό της βοήθησαν στη σύνταξη του «άρθρου-βάσης» του Καταστατικού του Π.Σ.Ε. ως εξής: «Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών είναι μια κοινωνία εκκλησιών, που αποδέχονται τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό ως Θεό και Σωτήρα», βλ. για περισσότερα στο Γ. Τσέτσης, «Το νέον Άρθρον «Βάσις» του Καταστατικού του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών», *Περιοδικό Ορθοδοξία*, τεύχος 36, 1961, σελ. 28-32.

αλλά ιδίως εκ μέρους των Ορθοδόξων⁶. Τα ζητήματα αυτά προκάλεσαν ανησυχία στους κόλπους του Π.Σ.Ε. και έθεσαν σε κίνδυνο την νέα προσπάθεια που κινδύνευε να διαλυθεί εις τα εξ'ων συνετέθη.

Έτσι, μπροστά στον μέγιστο αυτό κίνδυνο, η Κεντρική Επιτροπή του Π.Σ.Ε. συνεδρίασε στο Τορόντο του Καναδά και κατέληξε στην σύνταξη ενός εγγράφου που θα έμενε στην ιστορία ως «Δήλωση του Τορόντο»⁷, και η οποία αποτέλεσε τη λυδία λίθο για τη συμμετοχή των Ορθοδόξων στο Π.Σ.Ε.⁸ Στη «Δήλωση», λοιπόν, καθορίζεται αρχικά τί δεν είναι το Π.Σ.Ε.:

1. Το Π.Σ.Ε. δεν είναι και δεν πρέπει ποτέ να γίνει μια «υπέρ-εκκλησία».
2. Ο σκοπός του Π.Σ.Ε. δεν είναι να διαπραγματεύεται ενώσεις μεταξύ των εκκλησιών, πράγμα που μπορεί να γίνει από τις ίδιες τις εκκλησίες ενεργώντας με δική τους πρωτοβουλία, αλλά να φέρει τις εκκλησίες σε ζώσα επαφή μεταξύ τους και να προάγει τη μελέτη και τη συζήτηση των ζητημάτων της ενότητας της Εκκλησίας.
3. Το Π.Σ.Ε. δεν μπορεί και δεν πρέπει να βασίζεται σε οποιαδήποτε ιδιαίτερη αντίληψη περί της Εκκλησίας. Δεν προδικάζει το εκκλησιολογικό πρόβλημα.
4. Η ιδιότητα ως μέλος του Π.Σ.Ε. δεν συνεπάγεται σχετικοποίηση των εκκλησιολογικών αντιλήψεων κάθε εκκλησίας μέλους.

---

⁶ Βλ. σχετικά W.A. Visser 't Hooft, *The Genesis and Formation of the World Council of Churches*, Geneva 1982, σελ. 78 κ. εξ.

⁷ Η συνεδρίαση πραγματοποιήθηκε το 1950 και είχε ως στόχο να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που αφορούσαν τη σημασία συμμετοχής μιας εκκλησίας στο Π.Σ.Ε. για την αυτοσυνειδησία της αλλά και τις σχέσεις της με τις άλλες εκκλησίες-μέλη. Το κείμενο που ψηφίστηκε είχε ως τίτλο «Η Εκκλησία, οι Εκκλησίες και το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών» και παραμένει ακόμα μέχρι και σήμερα το πιο θεμελιακό και ουσιώδες κείμενο για τη φύση του Συμβουλίου, ενώ για τους Ορθοδόξους αποτελεί το βασικό χάρτη για τη συνεχή συμμετοχή τους. Βλ. σχετικά το κείμενο-απόφαση της Γ' Προσυνοδικής Πανορθόδοξης Διάσκεψης στο Σαμπεζύ το 1986 «Ορθόδοξη Εκκλησία και Οικουμενική Κίνηση» στο Πέτρος Βασιλειάδης, *Ενότητα και μαρτυρία*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 267 κ. εξ. εδώ σελ. 269, παρ. 7, βλ. στο Γ. Τσέτσης, *Οικουμενικά Ανάλεκτα*, σελ. 20-22, περιοδικό *Ορθοδοξία* 25, Τεύχος 8, Αύγουστος 1950 σελ. 319 κ. εξ., βλ. στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/central-committee/toronto-1950/toronto-statement.html> αλλά και τη μελέτη του πρώην Γενικού Γραμματέα του Π.Σ.Ε. Konrad Raiser «Η σπουδαιότητα της ορθόδοξης συμβολής στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών», στο *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμενικός Διάλογος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2005, σελ. 32-54, εδώ σελ. 36-38. Για την περιγραφή των συζητήσεων που κατέληξαν στη διατύπωση της «Δήλωσης» και τη συζήτηση της ίδιας της Κεντρικής Επιτροπής βλ. το βιβλίο του πρώτου Γενικού Γραμματέα του Π.Σ.Ε., Dr. Visser't Hooft, *The Genesis and Formation of the World Council of Churches*, WCC, Geneva 1982 και στο <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/self-understanding-vision.html?print=1%25253Fprint%25253D1>.

⁸ Βλ. σχετικά Βασίλειος Δημητριάδης, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και η αναζήτηση της ενότητας των χριστιανικών Εκκλησιών στο έργο του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ*, Διπλωματική Εργασία εγκριθείσα εκ του τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ., χ.ε., Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 85.

5. Η ιδιότητα ως μέλος του Π.Σ.Ε. δεν συνεπάγεται την αποδοχή μιας ειδικής διδασκαλίας για τη φύση της ενότητας της Εκκλησίας.

Οι προϋποθέσεις που αποτελούν τη βάση και ουσιαστικά υποδεικνύουν το τί είναι το Π.Σ.Ε. αναφέρονται ως εξής:

1. Οι εκκλησίες-μέλη του Συμβουλίου πιστεύουν ότι ο διάλογος, η συνεργασία και η κοινή μαρτυρία των εκκλησιών πρέπει να στηρίζονται στην κοινή αναγνώριση ότι ο Χριστός είναι η Θεία Κεφαλή του Σώματος.
2. Οι εκκλησίες-μέλη του Παγκοσμίου Συμβουλίου πιστεύουν, σύμφωνα με την Καινή Διαθήκη, ότι η Εκκλησία του Χριστού είναι Μία.
3. Οι εκκλησίες-μέλη αναγνωρίζουν ότι το να αποτελούν μέλος της Εκκλησίας του Χριστού είναι περιεκτικότερο από το να αποτελούν μέλος της ίδιας τους της εκκλησίας. Γι' αυτό και ζητούν να έρθουν σε ζώσα επαφή με εκείνες τις εκκλησίες που βρίσκονται έξω από τις δικές τους τάξεις και που ομολογούν την Κυριότητα του Χριστού.
4. Οι εκκλησίες-μέλη του Παγκοσμίου Συμβουλίου θεωρούν τη σχέση άλλων εκκλησιών προς την Αγία Καθολική Εκκλησία, την οποία ομολογούν τα Σύμβολα, ως υποκείμενο κοινής έρευνας. Παρόλ' αυτά, η ιδιότητα του μέλους δεν συνεπάγεται ότι κάθε εκκλησία πρέπει να θεωρεί τις άλλες εκκλησίες-μέλη ως εκκλησίες με την πλήρη και αληθινή έννοια της λέξης.
5. Οι εκκλησίες-μέλη του Παγκοσμίου Συμβουλίου αναγνωρίζουν στις άλλες εκκλησίες στοιχεία της αληθινής Εκκλησίας. Θεωρούν ότι η αμοιβαία αυτή αναγνώριση τις υποχρεώνει σε σοβαρό διάλογο μεταξύ τους, με την ελπίδα ότι αυτά τα στοιχεία της αλήθειας θα οδηγήσουν στην αναγνώριση της πλήρους αλήθειας και σε ενότητα που θα βασίζεται στην αλήθεια αυτή.
6. Οι εκκλησίες-μέλη του Συμβουλίου σκοπεύουν να συσκέπτονται, αναζητώντας τη μάθηση από τον Κύριο Ιησού Χριστό για το ποια μαρτυρία Θέλει να φέρουν στον κόσμο υπό το όνομά Του.
7. Οι εκκλησίες-μέλη οφείλουν να αναγνωρίσουν την αλληλεγγύη τους, να αλληλοβοηθούνται σε περιπτώσεις ανάγκης και να απέχουν από ενέργειες που είναι ασυμβίβαστες προς τις αδελφικές τους σχέσεις.

8. Τέλος, οι εκκλησίες-μέλη εισέρχονται σε πνευματικές σχέσεις, μέσω των οποίων, ζητούν να μάθουν η μια από την άλλη και να βοηθήσει η μια την άλλη, με σκοπό να οικοδομηθεί το Σώμα του Χριστού και να ανακαινισθεί η ζωή των εκκλησιών.

Ήδη από τη Β΄ Γενική Συνέλευση στο Έβανστον των Η.Π.Α. το 1954, εγκαινιάζεται ο εντοπισμός της πορείας των εκκλησιών πάνω σε χριστοκεντρική βάση και οι εκκλησίες εκφράζουν την πρόθεσή τους να «αυξηθούν μαζί εν Χριστώ»⁹, αλλά ακόμα γίνεται σαφέστερη και η διατύπωση της ιδέας της «υπεύθυνης κοινωνίας»¹⁰. Η αύξηση του αριθμού των εκκλησιών που συμμετέχουν πλέον στο Π.Σ.Ε. φαίνεται κιόλας από την Γ΄ Γενική Συνέλευση στο Νέο Δελχί των Ινδιών το 1961 καθώς η αντιπροσώπευση των εκκλησιών είναι οικουμενική¹¹, γεγονός που έδωσε μια νέα διάσταση στο Συμβούλιο και τις εργασίες του¹².

Σε καμία όμως περίπτωση θεωρούμε, δεν μπόρεσε, να συγκριθεί με την Δ΄ Γενική Συνέλευση στην Ουψάλα το 1968, η οποία αποτέλεσε τη μεγαλύτερη μέχρι εκείνη την εποχή, οικουμενική σύναξη του Π.Σ.Ε. και όπως επισημαίνει ο καθ. Στ. Τσομπανίδης¹³, «ήταν η εποχή κατά την οποία συνειδητοποιήθηκε πόσο μεγάλο ήταν το χάσμα και η δομική παραμόρφωση στις σχέσεις Βορρά-Νότου, πλουσίων και φτωχών, βιομηχανικών και αναπτυσσομένων χωρών. Ως κεντρική ιδέα της περιόδου αυτής πρόβαλε η «ανάπτυξη» και ως βασικός στόχος η αναζήτηση ενός δίκαιου παγκόσμιου οικονομικού συστήματος με ταυτόχρονη υπέρβαση του δομικού

---

⁹ Βλ. Στυλιανός Τσομπανίδης, *Η συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και θεολογίας στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 135 και Γ. Τσέτσης, *Οικουμενικά Ανάλεκτα*, σελ. 22-23.

¹⁰ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 81. «Ο όρος «κοινωνία» χρησιμοποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα στις διεκκλησιαστικές σχέσεις και αποτελεί έννοια - κλειδί στις πρόσφατες οικουμενικές συζητήσεις περί εκκλησίας και ενότητας της εκκλησίας. Η χρήση μάλιστα του όρου στο άρθρο-βάση του Καταστατικού Χάρτη του Π.Σ.Ε., που περιγράφει το Συμβούλιο ως «κοινωνία εκκλησιών» (fellowship of Churches), δημιουργεί πολλά προβλήματα και εσφαλμένη αντίληψη για τη φύση των σχέσεων των συνεργαζόμενων εκκλησιών και ομολογιών στο Π.Σ.Ε. Γι' αυτό, οι Ορθόδοξες Εκκλησίες ζήτησαν να προσδιοριστεί με ακρίβεια το εννοιολογικό φάσμα του όρου, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι αυτός πρέπει να ερμηνεύεται μάλλον ως «κοινότητα» (community) ή «αδελφότητα» και όχι ως «κοινωνία» με την αυστηρή εκκλησιολογική σημασία του όρου. Η «κοινωνία» είναι στόχος του Συμβουλίου και όχι μια δεδομένη πραγματικότητα».

¹¹ Κατά τη Συνέλευση του Νέου Δελχί, μέλη του Π.Σ.Ε. έγιναν η Εκκλησία της Ρωσίας, οι Ορθόδοξες Εκκλησίες της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας και της Πολωνίας, αλλά και άλλες 20 Εκκλησίες του «Τρίτου Κόσμου». Βλ. σχετικά στο Γ. Τσέτσης, *Οικουμενικά Ανάλεκτα*, σελ. 28.

¹² Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι στο Νέο Δελχί έγινε η τροποποίηση του άρθρου βάση του Π.Σ.Ε., από Χριστοκεντρικό σε Τριαδολογικό. Βλ. G. Konidaris, «The Orthodox Contribution in the section of Unity in New Delhi», περιοδικό *Θεολογία*, τεύχος 33, 1962.

¹³ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 148-149.

ρατσισμού (Programme to Combat Racism-PCR)¹⁴. Ως συνέπεια του παραπάνω προβληματισμού ξεκίνησαν διάφορα προγράμματα και μελέτες με θέματα την «ενότητα της εκκλησίας και την ενότητα της ανθρωπότητας» και την «υπέρβαση της βίας»¹⁵, και δημιουργήθηκαν επιτροπές όπως η Επιτροπή για τη «Συμμετοχή των Εκκλησιών στην ανάπτυξη» (Commission on the Churches' Participation in Development-CCPD)¹⁶. Όλα τα παραπάνω αποτέλεσαν απόρροια της επιρροής του Παγκόσμιου Συνεδρίου του Τμήματος «Εκκλησία και Κοινωνία» που συνήλθε στη Γενεύη το 1966 με θέμα «Οι χριστιανοί μπροστά στις τεχνικές και κοινωνικές επαναστάσεις της εποχής μας»¹⁷.

Μέχρι και την Ε' Γενική Συνέλευση στο Ναϊρόμπι το 1975, αλλάζει ριζικά η αντίληψη του Π.Σ.Ε. για την ανάπτυξη και γίνεται ακόμη πιο σαφές, πως εκφέρεται ισχυρός λόγος για το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ανεξαρτησίας ξεφεύγοντας από το πλαίσιο της οικονομικής μόνο ανάπτυξης. Μάλιστα ο καθ. Στ. Τσομπανίδης υποστηρίζει εν συνεχεία πως «διαπιστώθηκε ότι τα αίτια της υπανάπτυξης δεν βρίσκονταν στις αναπτυσσόμενες χώρες αλλά κυρίως στις βιομηχανικές. Σύμφωνα με τη «θεωρία της εξάρτησης» η υπανάπτυξη θεωρήθηκε ότι είναι ένα αναπόφευκτο υποπροϊόν της ανάπτυξης στις πλούσιες χώρες [...]. Είναι αναγκαία μια ριζική αλλαγή των δομών στις σχέσεις μεταξύ των βιομηχανικών και των αναπτυσσόμενων χωρών [...]. Ως βασικό κριτήριο ανάπτυξης προβλήθηκε η «κοινωνική δικαιοσύνη» και η κοινωνικοηθική ανάλυση κατευθύνθηκε προς τα αίτια της αδικίας, της εξάρτησης και της φτώχειας με στόχο τη συγκεκριμένη στράτευση για τη δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Δικαιοσύνη ως κριτήριο για την ανάπτυξη σημαίνει τη δημιουργία προϋποθέσεων κάτω από τις οποίες οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι θα έχουν πρόσβαση στις σημαντικές για τη ζωή πηγές, και θα εγγυώνται την υπεύθυνη συμμετοχή στις αποφάσεις για την κατανομή των προϊόντων και του εισοδήματος. Μια τέτοια κατανόηση της ανάπτυξης αναγνωρίζει ότι πρωταρχικοί φορείς της και υποκείμενα των κοινωνικών αλλαγών είναι οι ίδιοι οι

---

¹⁴ Σχετικά με το πρόγραμμα πληροφορίες μπορούν να αντληθούν από τους ιστοτόπους <http://www.aluka.org/action/showCompilationPage?doi=10.5555/AL.SFF.COMPILATION.COLLECTION-MAJOR.WCC&> και <http://www.idc.nl/faid/448faidb.html>.

¹⁵ Βλ. παρακάτω το κεφάλαιο που αφορά τη «Δεκαετία για την υπέρβαση της βίας».

¹⁶ Πληροφορίες για την Επιτροπή βλ. στο *CCPD : for a change / Commission on the churches' participation in development*, WCC, Geneva 1989.

¹⁷ Βλ. σχετικά στο Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 147 και στο Γ. Τσέτσης, *Οικουμενικά Ανάλεκτα*, σελ. 32.

θιγόμενοι, οι πάσχοντες και οι φτωχοί. Από μια τέτοια αντίληψη αναπτύχθηκε στην οικουμενική κίνηση η ιδέα για μια «Εκκλησία αλληλέγγυα με τους φτωχούς»¹⁸.

Κατά την ΣΤ΄ Γενική Συνέλευση στο Βανκούβερ του Καναδά το 1983¹⁹, είχαμε την έναρξη της «συνοδικής διαδικασίας για τη δικαιοσύνη, την ειρήνη και την ακεραιότητα της δημιουργίας», για την οποία θα γίνει λόγος στην επόμενη ενότητα. Ακόμα και μέσα από τη Βίβλο βλέπουμε πως ο αγώνας ενάντια στην αδικία, τη βία και την καταστροφή του περιβάλλοντος και η μετάβαση από το ενδιαφέρον για κυριαρχία στο ενδιαφέρον για το κοινό καλό μοιάζουν με τη Βασιλεία του Θεού²⁰.

Η Ζ΄ Γενική Συνέλευση της Καμπέρα της Αυστραλίας το 1991²¹ δεν είχε να προσφέρει νέες ιδέες ή στόχους και έτσι κινήθηκε στα πλαίσια που είχαν τεθεί από τις άλλες Συνελεύσεις και ιδίως αυτής του Βανκούβερ. Παρόλ' αυτά έδωσε εντολή για την προώθηση θεμάτων που αφορούσαν τη «Δικαιοσύνη, ειρήνη και την ακεραιότητα της δημιουργίας» και τη σχέση Ευαγγελίου και Πολιτισμού²². Σημαντικό πάντως, αποτέλεσε το γεγονός ότι με τη μορφή επίκλησης που είχε το θέμα της, προμηνυόταν η ανάγκη στροφής προς το Άγιο Πνεύμα προκειμένου να γίνουν τόσο η οικουμενική κίνηση όσο και οι χριστιανοί φορείς της αγάπης του Θεού και να συνειδητοποιήσουν τις πολυποίκιλες ανάγκες του κόσμου αλλά και την υπόδειξη ακόμη μιας νέας σφαιρικής αντίληψης της αποστολής της εκκλησίας, που αγκαλιάζει όλη τη δημιουργία²³.

Η Η΄ Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. συγκλήθηκε το 1998 στη Χαράρε της Ζιμπάμπουε²⁴ και ως κεντρικό θέμα είχε «Στραφείτε προς το Θεό και χαρείτε

---

¹⁸ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, εκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 58-59. Αξιοσημείωτη για το θέμα είναι και στη σελ. 59 η υποσ. 89, στην οποία επισημαίνεται πως «μετά την Ε' Γενική Συνέλευση η Επιτροπή CCPD ανέλαβε ένα πρόγραμμα μελέτης και δράσης με τίτλο «η Εκκλησία και οι Φτωχοί». Το θέμα αναπτύχθηκε από βιβλική, ιστορική (εκκλησιαστική και παγκόσμια), κοινωνική και εκκλησιολογική του πλευρά και δημοσιεύτηκε σε τρεις τόμους από τον προϊστάμενο της Επιτροπής Julio de Santa Ana».

¹⁹ Δύο πολύ σημαντικά έργα για τη Συνέλευση αυτή αποτελούν του Γ. Τσέτση, *Βανκούβερ 1983: μία πρώτη αξιολόγηση της Στ' γενικής συνελεύσεως του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών*, Αθήνα 1984 και αυτό του ίδιου του Π.Σ.Ε., *Gathered for life: official report, VI Assembly World Council of Churches, Vancouver, Canada, 24 July-10 August 1983*, WCC, Geneva, 1983.

²⁰ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, σελ. 350 και στο Γ. Τσέτση, *Οικουμενικά Ανάλεκτα*, σελ. 48-52.

²¹ Βλ. Γεώργιος Λαιμόπουλος (επιμ.), *Η Ζ' Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, Καμπέρα, Φεβρουάριος 1991. Χρονικό-Κείμενα-Αξιολογήσεις*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1992.

²² Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 178-179.

²³ Βλ. Γεώργιος Λαιμόπουλος (επιμ.), *Ελθέ, Πνεύμα Άγιον, ανακαίνισον πάσαν την κτίσιν. Επιλογές από την Ορθόδοξη συμβολή στο θεολογικό προβληματισμό της Ζ' Γενικής Συνελεύσεως του Π.Σ.Ε.*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1991, σελ. 187 κ. εξ.

²⁴ Βλ. Γεώργιος Τσέτσης, «Συνοπτικό χρονικό και γενική αποτίμηση της Η' Γενικής Συνελεύσεως του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών», περιοδικό *Ορθοδοξία*, έτος ΣΤ', τεύχος Β', Απρίλιος-Ιούνιος 1999, 175-187.

ελπίζοντες», το οποίο έδινε έμφαση στην έννοια της μετάνοιας²⁵ και σ' αυτή της γεμάτης προσδοκία ελπίδας. Η κρίση της εποχής²⁶ αφορούσε όχι μόνο τη σχέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ή άλλων μελών προς το Π.Σ.Ε. αλλά και την αναζήτηση κατά την τελευταία δεκαετία του αιώνα ενός νέου εναλλακτικού οραματισμού στην οικουμενική κίνηση ενόψει των προκλήσεων της παγκοσμιοποίησης. Έγινε ευκαιρία για διαμαρτυρία κατά της σιωπής των προβλημάτων είτε αυτά ήταν κοινωνικά, περιβαλλοντικά, οικονομικά, πολιτικά και γι' αυτό μπορούμε να πούμε πως η Η' Συνέλευση μπόρεσε να απορροφήσει τις δονήσεις και να τις μετασχηματίσει σε ζωτική οικουμενική δύναμη για το μέλλον²⁷. Στη Συνέλευση τέθηκε το ερώτημα προς τις εκκλησίες-μέλη: «Πώς ζούμε την πίστη μας στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης;», μέσα στα οποία έδωσε έμφαση και για μια άλλη περιοχή μελλοντικής εργασίας, που ήταν η αναζήτηση ενός «πολιτισμού της ειρήνης»²⁸ και γι' αυτό ζητήθηκε από το Π.Σ.Ε. να κηρύξει τη δεκαετία 2001-2010 ως «Οικουμενική Δεκαετία για την Υπέρβαση της Βίας»²⁹.

Τέλος, στη Θ' Γενική Συνέλευση του Πόρτο Αλέγκρε της Βραζιλίας το 2006³⁰, υποδηλώθηκε μέσω του θέματός της: «Θεέ, με τη χάρη σου, μεταμόρφωσε τον κόσμο», η ανάγκη της συμμετοχής του ανθρώπου στη μεταμορφωτική ενέργεια της θεϊκής χάρης, ενόψει των σοβαρών προβλημάτων που απειλούν την ανθρωπότητα και τη φύση και χρειάζονται αλλαγή³¹. Στη Συνέλευση αυτή είχαμε και την κορύφωση της κοινής πορείας εκκλησιών και οικουμενικών οργανισμών έπειτα από το ερώτημα που

---

²⁵ Για την έννοια της μετάνοιας αλλά και για την επιλογή του θέματος βλ. στο βιβλίο του Konrad Raiser, *To be the Church-Challenges and Hopes for a New Millenium*, WCC, Geneva 1997, σελ. 56 κ. εξ.

²⁶ Η Η' Γενική Συνέλευση συνέπιπτε με την 50ή επέτειο από την ίδρυση του Π.Σ.Ε. και ένα από τα ερωτήματα που τέθηκαν ήταν η περαιτέρω πορεία του αλλά και η επαναδιατύπωση του ρόλου του κατά τον 21ο αιώνα. Γεγονός που οδήγησε τους Ορθόδοξους να θέσουν, αυτή τη φορά εντονότερα, τα αιτήματά τους για μια ουσιαστικότερη και αποδοτικότερη συνεργασία μέσα στο Π.Σ.Ε. Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως την συγκεκριμένη περίοδο επικρατούσαν ιδιαίτερες συνθήκες στα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη καθώς είχαμε την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και ως επακόλουθο την αναρρίπιση του φονταμενταλισμού και του εθνικισμού με κύρια χαρακτηριστικά τον αντιοικουμενισμό και τον αντιδυτικισμό, βλ. σχετικά Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 182-186.

²⁷ *Το ίδιο*, σελ. 187.

²⁸ Βλ. σχετικά στο Konrad Raiser, *For a Culture of Life. Transforming Globalization and Violence*, WCC, Geneva 2002.

²⁹ Για το θέμα γίνεται ανάλυση σε επόμενη ενότητα.

³⁰ Βλ. Metropolitan Gennadios of Sassima (ed.), *Grace in Abundance. Orthodox Reflections on the Way to Porto Alegre*, WCC, Geneva 2005.

³¹ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 191-194.

είχε θέσει το Π.Σ.Ε. προς τις εκκλησίες-μέλη της κατά την Η΄ Συνέλευση, η οποία κοινή πορεία, είχε ως αποτέλεσμα τη σύνταξη ενός κειμένου με το όνομα AGAPE³².

Έτοιμοι, λοιπόν, να προχωρήσουμε περαιτέρω στη μελέτη, ερχόμαστε να συνοψίσουμε πως η «Δεκαετία για την Υπέρβαση της Βίας» που είχε εισαχθεί κατά την Η΄ Γενική Συνέλευση ανήκει στην επίκαιρη έκφραση της «κοινής πορείας για δικαιοσύνη, ειρήνη και ακεραιότητα της δημιουργίας», που είχε ξεκινήσει στο Βανκούβερ το 1983³³ και πως η Θ΄ Γενική Συνέλευση κατά την οποία συντάχθηκε το κείμενο του AGAPE, έλαβε χώρα στα μέσα της «Δεκαετίας». Από τα παραπάνω, λοιπόν, βλέπουμε τη στενή σύνδεση των τριών αυτών σημειώσεων σημασίας γεγονότων.

---

³² Για το θέμα γίνεται ανάλυση σε επόμενη ενότητα.

³³ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 191.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΟΥ Π.Σ.Ε. ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Το πρόγραμμα «Δικαιοσύνη, Ειρήνη και Ακεραιότητα της Δημιουργίας»

Η ΣΤ΄ Γενική Συνέλευση αποτέλεσε κομβικό σημείο της ιστορίας του Π.Σ.Ε. Ήταν ακριβώς η περίοδος που οι υπερδυνάμεις των Η.Π.Α. και της Ε.Σ.Σ.Δ. εξοπλίζονταν με πυρηνικά όπλα, στην παγκόσμια οικονομία σημειώνονταν ριζικές αλλαγές, και οι πολυεθνικές εταιρείες ήταν αυτές που καθόριζαν πλέον το οικονομικό μοντέλο της αγοράς. Στη Συνέλευση διαπιστώθηκε η κακή χρήση τόσο της οικονομικής όσο και της στρατιωτικής και επιστημονικής δύναμης³⁴. Κεντρικό θέμα της Συνέλευσης ήταν «Ιησούς Χριστός, η ζωή του κόσμου» και οι εκκλησίες-μέλη της κλήθηκαν να δώσουν μια απάντηση στο ερώτημα «τί σημαίνει η ομολογία αυτή για το σύγχρονο κόσμο;», αλλά και να συνδεθούν σε μία «συνοδική διαδικασία αμοιβαίας υποχρέωσης για δικαιοσύνη, ειρήνη και ακεραιότητα της δημιουργίας»³⁵. Η επιλογή αυτή αποτελεί σύνδεση των εκκλησιολογικών θεμάτων της ενότητας και ταυτότητας της Εκκλησίας με τις κοινωνικό-ηθικές, οικονομικές και οικολογικές προκλήσεις της εποχής μας, με κοινό στοιχείο την «ευχαριστιακή θεώρηση»³⁶. Το πρόγραμμα για «δικαιοσύνη, ειρήνη και ακεραιότητα της δημιουργίας» (Justice, Peace and the Integrity of Creation-JPIC) αποτελεί μια συνέχεια του προγράμματος για μια «δίκαιη, συμμετοχική και βιώσιμη κοινωνία» (Just, Participatory, Sustainable Society-JPSS)³⁷ και παρατηρούμε τόσο την προσθήκη του όρου ειρήνη όσο και τη μετατροπή του όρου βιώσιμη κοινωνία σε ακεραιότητα της δημιουργίας, γεγονός που έρχεται να τονίσει την προστασία του συνόλου του δημιουργημένου κόσμου. Είναι γνωστό, και τονίστηκε και στη Συνέλευση του Βανκούβερ, πως η κάθε εκκλησία έχει δική της αφετηρία, δικό της σημείο αναφοράς και δικούς της στόχους, παρόλ' αυτά όμως, οι

³⁴ Το ίδιο, σελ. 164.

³⁵ Βλ. στο *Bericht aus Vancouver 1983*, (Hrsg.) W. Muller-Romheld, Frankfurt a.M. 1983, σελ. 261, παρμένο από Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, σελ. 23 και Γ. Τσέτσης, *Οικουμενικά ανάλεκτα*, σελ. 46. Σημαντικό να ειπωθεί ότι ο Παγκόσμιος Σύνδεσμος Μεταρρυθμισμένων Εκκλησιών (WARC), ένα χρόνο πριν τη Συνέλευση στο Βανκούβερ, είχε προτείνει να σχηματίσουν οι εκκλησίες, ασχέτως παράδοσης, ένα σύνδεσμο για ειρήνη και δικαιοσύνη.

³⁶ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, σελ. 25.

³⁷ Το ίδιο, σελ. 61, υποσ. 96: «Το JPSS πρόγραμμα είναι μία από τις τέσσερις μείζονες περιοχές συγκέντρωσης του ενδιαφέροντος για τη μελλοντική εργασία του Παγκοσμίου Συμβουλίου μετά το Ναϊρόμπι που πρότεινε η Κεντρική Επιτροπή και επαναβεβαίωσε το 1979:

1. Έκφραση και αναγγελία της πίστης μας στον Τριαδικό Θεό.
2. Η αναζήτηση μιας δίκαιης, συμμετοχικής και βιώσιμης κοινωνίας.
3. Η ενότητα της Εκκλησίας και η σχέση της με την ενότητα της ανθρωπότητας.
4. Εκπαίδευση και ανανέωση στην αναζήτηση πραγματικής κοινωνίας.»

αγώνες για δικαιοσύνη, ειρήνη και ακεραιότητα της δημιουργίας αποτελούν κοινό σημείο αναφοράς, είναι έννοιες αλληλένδετες και άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους και ως εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να νοηθεί η μία ανεξάρτητα της άλλης. Αξίζει να σημειωθεί, πως για την κατανόηση της σχέσης αυτής σημαντικός παράγοντας αποτέλεσε η «Δημόσια Διακήρυξη για την Ειρήνη και τη Δικαιοσύνη»³⁸ που συντάχθηκε στη Συνέλευση του Βανκούβερ, αν και είχαν προηγηθεί και άλλα κείμενα και εκθέσεις του Π.Σ.Ε. Πρέπει συνεπώς, να γίνει κατανοητό, ότι κατά τη χρονική στιγμή της διεξαγωγής της Συνέλευσης αυτής, είχαν επέλθει νέες απειλητικές διαστάσεις τόσο για την επιβίωση της ανθρωπότητας, όσο και ολόκληρης της δημιουργίας, αφού σύμφωνα με τον καθ. Len Scott η περίοδος μεταξύ των ετών 1979-1986 αποτέλεσε τον δεύτερο ψυχρό πόλεμο μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, ο οποίος οδήγησε στην άνοδο των εξοπλιστικών και πυρηνικών προγραμμάτων³⁹. Ο άνθρωπος χρησιμοποιούσε πια όχι τη δύναμη που του δόθηκε από το Θεό αλλά αυτή του χρήματος, των όπλων και της τεχνολογίας. Δεν έκανε πλέον χρήση αλλά κατάχρηση της φύσης, καταδυνάστευε ανθρώπους, φυλές εξανδραποδίζονταν, στρατιωτική βία επέβαλε την κυριαρχία. Με το πρόγραμμα JPIC οι εκκλησίες καλούνται για ενοποίηση και συγχώνευση των αγώνων τους, με σκοπό να αντιτάξουν τη ζωή του κόσμου, τη δύναμη του Χριστού, ενάντια στις δυνάμεις του θανάτου που επιβάλλουν τη διάλυση. Έχουμε να κάνουμε με ζητήματα που αφορούν την πίστη και την ύπαρξη της Εκκλησίας. Με ζητήματα που αφορούν την αξιοπιστία της μαρτυρίας του Ευαγγελίου και την ακεραιότητα της ίδιας της ζωής της Εκκλησίας. Παρά ταύτα δημιουργήθηκαν προβλήματα, καθώς οι εκκλησίες δεν βρίσκονταν σε πλήρη ενότητα και επανήλθε στο προσκήνιο ένα παλιό εκκλησιολογικό πρόβλημα, αυτό του κατά πόσο μπορούν να πάρουν προσδιοριστικές και δεσμευτικές αποφάσεις στα πλαίσια της «συνοδικής πορείας»⁴⁰. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού, οι εκκλησίες κλήθηκαν να αναφέρουν, πώς αυτές θεμελιώνουν θεολογικά και εκκλησιολογικά και σύμφωνα με τη δική τους

---

³⁸ Το ίδιο, σελ. 76, καθώς και υποσ. 142.

³⁹ Βλ. σχετικά Lenn Scott, Διεθνής Ιστορία 1945-1990, στο *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής. Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, John Baylis & Steve Smith, μτφρ. Ελένη Ψευτελή, επιμ. Κώστας Υφαντής, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα 2007, σελ. 147-167.

⁴⁰ Για την έννοια του όρου γίνεται πολύ ωραία ανάλυση στο Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, ειδικά στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης.

παράδοση την κοινωνικοπολιτική διακονία⁴¹, ακριβώς επειδή ο αγώνας ενάντια στη βία, την αδικία και την καταστροφή του κόσμου έχει να κάνει με όλες τις διαστάσεις της εκκλησιαστικής ζωής.

Στην Παγκόσμια Συνέλευση του JPIC που πραγματοποιήθηκε στη Σεούλ το 1990, τέθηκαν τα σωστά ερωτήματα και δόθηκε βοήθεια διάγνωσης των βασικών προβλημάτων που παρακωλύουν τις εκκλησίες να μαρτυρήσουν και να δράσουν από κοινού⁴². Τόσο η συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής που συνήλθε αμέσως μετά τη Συνέλευση στη Σεούλ όσο και η Ζ΄ Γενική Συνέλευση⁴³ έδωσαν έμφαση στο ζήτημα της σύνδεσης ηθικής και εκκλησιολογίας και στην εξήγηση των όρων «σύνδεσμος» και «συνοδικότητα» προκειμένου να φανεί καθαρά η σχέση των δύο προηγούμενων. Σημαντική συμβολή για την ηθική και την εκκλησιολογία αποτελούν και άλλες συναντήσεις, ιδιαιτέρως αυτή της Συνδιάσκεψης στο Ronde της Δανίας το Φεβρουάριο του 1993 με θέμα «Κοινωνία και JPIC»⁴⁴, στην οποία δόθηκε μια νέα ώθηση στην πορεία του JPIC και τονίστηκε πως η κοινωνία της Εκκλησίας πρέπει να αντικαθρεπτίζει την τέλεια Κοινωνία των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδας. Από την Ορθόδοξη σκοπιά τα θέματα της δικαιοσύνης, της ειρήνης και της ακεραιότητας της δημιουργίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους και αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο, παρόλο που το κάθε θέμα έχει ξεχωριστό τρόπο έκφρασης.

Όσο αφορά το θέμα της δικαιοσύνης έχει γίνει λόγος για την οικονομική αδικία που υπάρχει εξαιτίας της κακής διαχείρισης των πηγών τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες, για τη συγκέντρωση πλούτου στα χέρια των λίγων αλλά και για άλλες μορφές αδικίας, όπως αυτές των φυλετικών, πολιτικών, θρησκευτικών, αλλά και μεταξύ των δύο φύλων, διακρίσεων. Η διαθήκη του Θεού είναι αυτή που καθορίζει τη δικαιοσύνη και την καθορίζει ως μια δίκαιη σχέση μεταξύ των ανθρώπων χωρίς καμιά απολύτως διάκριση, μια ζωή εν κοινωνία, με ισότητα,

---

⁴¹ Το κάλεσμα αυτό τονίστηκε ιδιαιτέρως στην Πρώτη Συνδιάσκεψη για το JPIC στη Glion το 1986, όπου επίσης προσδόθηκε στη «συνοδική πορεία» ο χαρακτήρας μιας «οικοδομητικής πορείας». Για περισσότερα βλ. *Glion-Paper*.

⁴² Βλ. D. Pr. Niles (ed.), *Between the Flood and the Rainbow. Interpreting the Conciliar Process of Mutual Commitment (Covenant) to Justice, Peace and the Integrity of Creation*, WCC, Geneva 1992, παρμένο από Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, σελ. 170.

⁴³ Βλ. τη Δήλωσή της για την «Ενότητα της Εκκλησίας ως κοινωνίας» στο W. Muller-Romhel (Hg.), *Im Zeichen des Heiligen Geistes. Bericht aus Canberra 1991*, Frankfurt a.M. 1991, παρμένο από Στυλιανός Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 178.

⁴⁴ Βλ. Th. F. Best/W. Granberg-Michaelson (ed.), *Koinonia and Justice, Peace and Creation: Costly Unity*, WCC, Geneva 1993.

αλληλεγγύη και αγάπη. Η έλλειψη ειρήνης είναι αυτή που θα επιφέρει τη βία, τους πολέμους, την κοινωνική ανισότητα, τον περιορισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την άνιση κατανομή των αγαθών, το φυσικό μαρασμό, την πείνα, την καταστροφή του περιβάλλοντος⁴⁵. Η ειρήνη είναι ο ώριμος καρπός της ανακεφαλαίωσης όλων στο πρόσωπο του Χριστού, είναι η καρποφορία της χριστιανικής αγάπης μεταξύ των ανθρώπων και των λαών του κόσμου. Είναι η άνωθεν ειρήνη για την οποία προσεύχεται η Ορθόδοξη Εκκλησία καθημερινά⁴⁶. Είναι η αρμονία του κόσμου, η ενεργός παρουσία της δικαιοσύνης, γι' αυτό και η Εκκλησία καλείται για την εδραίωση μιας «δίκαιης ειρήνης». Για να διατηρηθεί η ειρήνη πρέπει πρωτίστως να καταπολεμηθεί η αμαρτία και το κακό και μάλιστα αυτή η αμαρτία που πηγάζει από τον ίδιο τον άνθρωπο. Κι αυτό γιατί η αμαρτία είναι πνευματική ασθένεια, η οποία εξωτερικεύεται με ταραχές, έριδες και πολέμους. Σκοπός της Εκκλησίας είναι να εξαλείψει όχι μόνο τα συμπτώματα αυτά αλλά και την ίδια την αιτία⁴⁷.

Τέλος για το θέμα της ακεραιότητας της δημιουργίας, από Ορθόδοξης πλευράς, γίνεται λόγος για «αποσύνθεση της δημιουργίας», στην οποία περιλαμβάνονται το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η μόλυνση των υδάτων και του αέρα, η αποψίλωση δασών, η ερημοποίηση εκτάσεων γης, η εξαφάνιση ομάδων ιθαγενών, που προκαλείται από την κατάχρηση του φυσικού περιβάλλοντος, εξαιτίας της αλλοτρίωσης του ανθρώπου από το Θεό και της εγωκεντρικής του στάσης. Σύμφωνα με τον απόστολο Παύλο, όμως, ενώ «πάσα η κτίσις συστενάζει καί συνωδίνει» θα έρθει η στιγμή που «ελευθερωθήσεται από της δουλείας της φθοράς εις την ελευθερίαν της δόξης των τέκνων του Θεού»⁴⁸. Η συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τη δικαιοσύνη, την ειρήνη και την ακεραιότητα της δημιουργίας θα πρέπει αρχικά να είναι μαρτυρία αγάπης, να μπορεί να παρεμβαίνει δηλαδή σε καταστάσεις που αντιτίθενται του Ευαγγελίου. Σκοπός της είναι η διατήρηση της γαλήνης του ποιμνίου

---

⁴⁵ Βλ. στο κείμενο-διακήρυξη της Γ' Προσυνοδικής Πανορθόδοξης Διάσκεψης, «Η Συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην επικράτηση της Ειρήνης, της Δικαιοσύνης, της Ελευθερίας, της Αδελφοσύνης και της Αγάπης μεταξύ των λαών, και στην Άρση των Φυλετικών και λοιπών διακρίσεων», Ιον Βρία-Πέτρος Βασιλειάδης, *Ορθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία*, εκδ. Παρατηρητής, Κατερίνη 1989, σελ. 165.

⁴⁶ *Το ίδιο*, σελ. 167-168. Για την αναφορά της ειρήνης κατά τη Θεία Λειτουργία βλ. τα «Ειρηνικά» της Θείας Λειτουργίας, το «Ειρήνη πάσι» που ακούγεται πριν την ανάγνωση του Ευαγγελίου, τον ασπασμό της ειρήνης και τη Θεία Κοινωνία, το «Στωμεν καλως, στωμεν μετά φόβου. Πρόσχωμεν τήν αγίαν αναφοράν εν ειρήνη προσφέρειν» κατά την αγία Αναφορά και τέλος μετά την Αναφορά και πριν από τη Θεία Μετάληψη ανάμεσα στις δεήσεις που αναπέμπονται για διάφορες ανάγκες των ανθρώπων.

⁴⁷ *Το ίδιο*, σελ. 169.

⁴⁸ Βλ. στην προς *Ρωμαίους* 8,21-22.

της αλλά και η επέκταση της γαλήνης αυτής σε όλο τον κόσμο, η εξουδετέρωση κάθε καταπίεσης. Πρέπει να αγωνιζόμαστε εδώ και τώρα για την ανακαίνιση του κόσμου ακριβώς επειδή προσδοκούμε καινή γη και καινούς ουρανούς⁴⁹. Πρέπει να βρούμε τη δύναμη και το κουράγιο να είμαστε πιστοί στο θέλημα του Θεού με τη βοήθεια πάντα του Αγίου Πνεύματος, καθώς μόνο αυτό μπορεί να μας ενισχύσει⁵⁰. Αλλά προσοχή! Όχι κάθε εκκλησία ξεχωριστά αλλά όλες μαζί, καθώς σήμερα είναι αναγκαία μια συνολική θεώρηση και κοινή στράτευση των εκκλησιών.

Αυτό φαίνεται άλλωστε, και από την παράγραφο 29 του πορίσματος του Συνεδρίου Ορθοδόξων και Ανατολικών Ορθοδόξων μη-Χαλκηδονίων Εκκλησιών, που πραγματοποιήθηκε το 1989 στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης⁵¹. Μια τέτοιου είδους στράτευση μπορεί να επιφέρει ουσιαστικότερα αποτελέσματα για την αντιμετώπιση των αιτιών που φέρνουν σε κίνδυνο τη δικαιοσύνη, την ειρήνη και την ακεραιότητα της δημιουργίας.

2. Το πρόγραμμα «AGAPE»

Η Θ' Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε., όπως προαναφέραμε, πραγματοποιήθηκε στο Πόρτο Αλέγκρε της Βραζιλίας το 2006 και είχε ως θέμα μια μορφή προσευχής: «Θεέ, με τη χάρη σου, μεταμόρφωσε τον κόσμο»⁵². Σημαντικό έργο στη Συνέλευση αυτή ήταν η παγκόσμια διαδικασία μελέτης για την οικονομική παγκοσμιοποίηση και τις συνέπειές της στην κοινωνία και το περιβάλλον. Η διαδικασία αυτή ονομάστηκε «AGAPE» (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth), «Εναλλακτική Παγκοσμιοποίηση στην Υπηρεσία των Ανθρώπων και της Γης»⁵³, για την οποία συνεργάστηκαν το Π.Σ.Ε., ο Παγκόσμιος Σύνδεσμος Μεταρρυθμισμένων Εκκλησιών (WARC)⁵⁴, η Παγκόσμια Λουθηρανική Ομοσπονδία (LWF)⁵⁵ και ηπειρωτικά

---

⁴⁹ Βλ. στο κείμενο-διακήρυξη «Η Συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην επικράτηση της Ειρήνης...», σελ. 174-176.

⁵⁰ Βλ. Γ. Λαϊμόπουλος (επιμ.), *Ελθέ Πνεύμα Αγιον*, σελ. 205.

⁵¹ *Το ίδιο*, σελ. 203.

⁵² Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 191-193.

⁵³ Βλ. *Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth (AGAPE), A Background Document*, Justice, Peace and Creation Team, WCC, Geneva 2005, και στο www.oikoumene.org/fileadmin/files/wcc-main/documents/p3/agape-new.pdf.

⁵⁴ Για ενημέρωση σχετικά με τη δράση και περαιτέρω πληροφορίες για το WARC βλ. στο http://warc.jalb.de/warcajsp/side.jsp?news_id=2&part2_id=19&navi=8.

συμβούλια Εκκλησιών, όπως το Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (CEC)⁵⁶. Αποτέλεσμα της συνεργασίας αυτής ήταν η κατάθεση ενός κειμένου με τον τίτλο «AGAPE-A call to love and action», ένα κείμενο στο οποίο τονίστηκε η δυνατότητα ύπαρξης ενός κόσμου χωρίς φτώχεια, υπό το βλέμμα της χάρις του Θεού αλλά και η πρόκληση από κοινού δράσης για τη μεταμόρφωση της οικονομικής αδικίας⁵⁷. Όπως διαβάζουμε και μέσα στο κείμενο του AGAPE, της ομάδας «Δικαιοσύνη, Ειρήνη και Δημιουργία»⁵⁸, η πρόκλησή της είναι να απαντήσει στο ερώτημα που γεννήθηκε κατά την Η' Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε.: «Πώς ζούμε την πίστη μας στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης;». Μέσα ήδη από τις πρώτες σελίδες του βλέπουμε να γίνεται λόγος για το νεο-φιλελευθερισμό⁵⁹. Μια ιδεολογία, κατά την οποία, η δομή και ο στόχος της είναι η συγκέντρωση πολύπλευρης δύναμης και η οποία καθοδηγεί το νεο-φιλελεύθερο καπιταλισμό και τη νεο-φιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση. Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω αποτελεί η μεταμόρφωση των πάντων σε ένα είδος προς ακριβή πώληση. Άνθρωπος επιτίθεται σε άνθρωπο, επιχείρηση σε επιχείρηση, φυλή σε φυλή, χώρα σε χώρα. Σκοπός είναι τα υλικά αγαθά, η ανθρωπιά εξαφανίζεται και όλες οι θυσίες γίνονται μόνο για το κέρδος. Οδηγούμαστε, λοιπόν, σε μια οικονομία θανάτου⁶⁰.

Ερχόμενοι αντιμέτωποι με όλα αυτά, το μόνο που πρέπει να θυμόμαστε είναι πως μένοντας πιστοί στο Θεό θα μπορέσουμε να αντεπεξέλθουμε ενάντια στα άδικα συστήματα και την οικονομική ανισοροπία. Σκοπός των εκκλησιών αλλά και όλων των ανθρώπων είναι να δημιουργήσουν μεταμορφωμένες κοινωνίες υπό τη χάρις του Θεού και να βρίσκονται πάντα δίπλα σ' αυτούς που υποφέρουν, να δημιουργούν αγαπητικές κοινωνίες και να συμμετέχουν σε κάθε είδους αγώνα είτε αυτός είναι τοπικός, περιφερειακός, ηπειρωτικός ή παγκόσμιος. Οι εκκλησίες που δε συμμετέχουν σε τίποτα από αυτά, δεν μπορούν να αποκαλούνται εκκλησίες πίστης.

Σκοπός του κειμένου του AGAPE ήταν να εμπνευστούν όλες οι εκκλησίες αλλά και το ευρύτερο οικουμενικό κίνημα προκειμένου να συνεχίσουν να δίνουν προσοχή

---

⁵⁵ Όσον αφορά τη δράση και περαιτέρω πληροφορίες για τη LWF βλ. στο <http://www.lutheranworld.org/lwf/>.

⁵⁶ Πληροφορίες για το CEC βλ. στο <http://www.ceceurope.org/>.

⁵⁷ Βλ. κείμενο "AGAPE-A call to love and action", *The Ecumenical Review*, Vol. 58, No. 1-2, January/April 2006, "A festa da vida" Documents and Reports from the WCC 9th Assembly in Porto Alegre, σελ. 82.

⁵⁸ *Το ίδιο*, βλ. υποσημείωση 15.

⁵⁹ *Το ίδιο*, σελ. 3.

⁶⁰ Επειδή ακριβώς η παγκοσμιοποίηση είναι κυρίως οικονομικό φαινόμενο, αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και κίνδυνοι προερχόμενοι από την τεχνολογία, την επιστήμη ή την κοινωνία.

σε τρέχοντα παγκόσμια προβλήματα ούτως ώστε να ανταποκριθούν αποτελεσματικότερα στα μη ανεχόμενα πλέον επίπεδα φτώχειας που συναντώνται στον κόσμο. Στο κείμενο γίνεται λόγος τόσο για δίκαιη συναλλαγή (βλ. Κεφ. 3) και οικονομία (βλ. Κεφ. 4) αλλά και για μεταμορφωτικές ενέργειες και εναλλακτικούς τρόπους ζωής (βλ. Κεφ. 5).

Οι εκκλησίες αυτό που μπορούν να κάνουν για να εκφράσουν την αλήθεια της πίστης τους είναι⁶¹:

- να επιλέξουν το δύσκολο δρόμο της αφοσίωσης στον Ιησού, προετοιμάζοντας εαυτούς ως μάρτυρες,
- να τηρήσουν μια δίκαιη στάση όταν οι δυνάμεις της αδικίας και της καταστροφής αμφισβητούν την ίδια την ακεραιότητα του Ευαγγελίου· να ομολογήσουν την πίστη τους λέγοντας ένα ξεκάθαρο «ΟΧΙ» στις δυνάμεις και τις εξουσίες,
- να συμμετέχουν στην κοινωνία του Τριαδικού Θεού για μια ζωή με πληρότητα,
- να μοιράζονται την ταλαιπωρία και τον πόνο των ανθρώπων και της γης μαζί με το Άγιο Πνεύμα, το οποίο συστενάζει μαζί με όλη τη δημιουργία (Ρωμ. 8,22-23),
- να συνομολογούν για δικαιοσύνη στη ζωή μαζί με τους ανθρώπους και τα άλλα δημιουργήματα του Θεού και
- με το να είναι αλληλέγγυες με τους ανθρώπους που υποφέρουν και με τη γη, και με το να αντιστέκονται στις δυνάμεις της αδικίας και της καταστροφής.

Όπως καθίσταται σαφές, και μέσα στο ίδιο κείμενο του AGAPE, «αποστολή των εκκλησιών είναι να μεταμορφώσουν τη ζωή γύρω τους και να ανταποκριθούν στις ανάγκες όλων των ανθρώπων, ιδιαίτερος εκείνων που υποφέρουν, καταπιέζονται και περιθωριοποιούνται. Κάνοντάς τα αυτά, μαρτυρούν εν Χριστώ»⁶². Και συνεχίζοντας το κείμενο, «επιπλέον, η πίστη μας στο Θεό και στο δώρο Του της ελεύθερης ζωής μάς επιβάλλει να σταθούμε ενώπιον των ειδωλολατρικών αντιλήψεων, των άδικων

---

⁶¹ Βλ. AGAPE, σελ. 5-6.

⁶² Βλ. AGAPE, σελ. 13.

συστημάτων, πολιτικών κυριαρχίας και εκμετάλλευσης στην παρούσα παγκόσμια οικονομία. Η οικονομία και η οικονομική δικαιοσύνη αποτελούν πάντα θέματα της πίστης καθώς αγγίζουν το ίδιο το κέντρο της θείας βούλησης για δημιουργία»⁶³.

Όπως διαβάζουμε και μέσα από τα ίδια μας τα κείμενα⁶⁴, η γη και γενικότερα όλη η έμβια ζωή δημιουργημένη από το Θεό, δεν ανήκουν στον άνθρωπο και άρα δεν επιτρέπεται να έχει καμιά επίδραση πάνω τους. Αντιθέτως, ο άνθρωπος είναι αυτός που ανήκει στην κτίση και φυσικά στην Κτίση του Θεού. Οι αγαπητικές σχέσεις είναι αυτές που αποδεικνύουν πως όλη η ζωή έχει τις ρίζες της στον ίδιο το Θεό και ο αποκλεισμός, οι διακρίσεις και οι άνισες κατανομές πλούτου και δύναμης καταρρίπτουν τις αξίες της αγαπητικής κοινωνίας και παραβαίνουν την εντολή της αγάπης προς το Θεό αλλά και τον πλησίον⁶⁵.

Η δικαιοσύνη που κήρυξε και ο ίδιος ο Χριστός μας καλεί για μια πλήρη μεταμόρφωση των σχέσεων μέσα στην ίδια την κοινωνία αλλά και με τη γη. Η μεταμορφωτική αυτή δικαιοσύνη τονίζει τη θεμελιώδη αποστολή για τη δημιουργία δίκαιων, συμμετοχικών και βιώσιμων κοινοτήτων όπου οι άνθρωποι θα πρέπει να έρχονται αντιμέτωποι με τις συνέπειες της ανισότητας στο οικονομικό και πολιτικό σύστημα⁶⁶. Είναι πάντως ιδιαζούσης σημασίας να αναφέρουμε και την προβληματική του ίδιου του κειμένου του AGAPE πως «η αγαπητική κοινωνία τίθεται σε κίνδυνο μέσα από τα ίδια της τα θεμέλια και την παρουσία, όταν η αγάπη κατανοείται μερικώς είτε με τους πνευματικούς είτε με τους εγκόσμιους όρους της σύμπνοιας σε αμοιβαία συμπάθεια. Οι ζωές και οι σχέσεις κινδυνεύουν όταν ο αγαπητικός και μεταδοτικός χαρακτήρας της αγάπης παραμελείται ή αγνοείται»⁶⁷. Είναι επιπλέον επιτακτική και πιο επείγουσα σήμερα, μια προοπτική παγκόσμιας αλληλεγγύης όπως είχε δηλώσει και ο Γκάντι λέγοντας πως: «Η γη έχει αρκετά για τις ανάγκες μας (for our need), όχι όμως για την απληστία μας (for our greed)»⁶⁸.

---

⁶³ Το ίδιο.

⁶⁴ Βλ. Λευί 25,23, Ψαλμοί 24,1.

⁶⁵ Βλ. AGAPE, σελ. 14.

⁶⁶ Το ίδιο, σελ. 15.

⁶⁷ Το ίδιο, σελ. 16.

⁶⁸ Βλ. Π. Βασιλειάδης-Στ. Τσομπανίδης, «Παγκόσμια Οικονομία-Κλιματική Αλλαγή-Διαθρησκευτικός Διάλογος: Η χριστιανική μαρτυρία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», Υπό δημοσίευση στα πρακτικά στα πρακτικά του 12^{ου} Διαχριστιανικού Συμποσίου του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. και του Ινστιτούτου Πνευματικότητας του Ποντιφικού Πανεπιστημίου Antonianum με κεντρικό θέμα «Η μαρτυρία της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο».

Την περίοδο που αναζητούνταν η εναλλακτική απάντηση στη λογική του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, ως κέντρου της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης γινόταν ταυτόχρονα και μια άλλη αναζήτηση. Αυτή της απάντησης στον πολιτισμό της βίας.

3. Το πρόγραμμα «DOV»

Κατά τη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. στη Χαράρε, για την οποία έγινε λόγος σε προηγούμενη ενότητα, μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, έγινε αναζήτηση και για έναν πολιτισμό της ειρήνης. Ήταν ακριβώς, η στιγμή εκείνη, που το Π.Σ.Ε. ανακήρυξε τη δεκαετία 2001-2010 ως την «Οικουμενική Δεκαετία για την Υπέρβαση της Βίας» (Decade to Overcome Violence-DOV). Σημαντικό, όμως, αποτελεί και το γεγονός ότι ακριβώς εκείνη τη δεκαετία ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών την καθιέρωσε ως τη «Διεθνή Δεκαετία για την Κουλτούρα της Ειρήνης και της Μη-Βίας για τα Παιδιά του Κόσμου»⁶⁹.

Πηγή για το θέμα αυτό αποτέλεσε τόσο η δήλωση στην Α΄ Γενική Συνέλευση ότι ο πόλεμος αντιτίθεται του θελήματος του Θεού και η μετέπειτα δήλωση πως η εκκλησία που αγνοεί τον πόλεμο, την αδικία και την καταστροφή της δημιουργίας δεν είναι εκκλησία, αλλά και η συνειδητοποίηση πως εκκλησιολογικά και ηθικά θέματα είναι άμεσα συνδεδεμένα, όσο και η «Οικουμενική Δεκαετία της Αλληλεγγύης των Εκκλησιών υπέρ των Γυναικών» που ξεκίνησε το 1988 και τελείωσε κορυφώνοντας το 1998 κατά τη Γενική Συνέλευση της Χαράρε⁷⁰. Στο γενικό πλαίσιο του προγράμματος και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια ενός και περαιτέρω επονομαζόμενου «Ειρήνη στην πόλη»⁷¹, αναπτύχθηκε μια ζωντανή διαδικασία ανταλλαγής εμπειριών και ιστοριών σχετικά με το πώς θα αντιπαλεύουμε την αύξηση της βίας παντού και πώς να γίνουμε πρεσβευτές της καταλλαγής και της ειρήνης. Η

---

⁶⁹ Βλ. τις Παγκόσμιες και Διεθνείς Ημέρες-Εβδομάδες του ΟΗΕ-2012 στο http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=10.

⁷⁰ Βλ. στο κείμενο της Rev. Dr Margot Kaessmann, «Overcoming Violence, Churches Seeking Reconciliation and Peace, Opening Plenary 18 May 2011, Peace be with you!», στο <http://www.overcomingviolence.org/en/resources-dov/wcc-resources/documents/presentations-speeches-messages/iepc-address-by-margot-kaessmann.html>.

⁷¹ Για τις δράσεις, τις πηγές αλλά και για περαιτέρω πληροφορίες όσο αφορά το πρόγραμμα βλ. «Peace to the city» στο <http://www.wcc-coe.org/wcc/pcn/index-e.html>.

νέα δεκαετία στόχευε ακριβώς σ' αυτό, να χτίσει δηλαδή πάνω σ' αυτές τις θετικές εμπειρίες. Στον πλήρη τίτλο της εργασίας του DOV, «οι Εκκλησίες σε αναζήτηση της καταλλαγής και της ειρήνης», αποσαφηνίζεται πλήρως η σημερινή ανάγκη του κόσμου για μια καθαρή μαρτυρία για ειρήνη και μη-βία περιορισμένη στη δικαιοσύνη απ' όλες τις εκκλησίες μαζί. Σημαντικό, ωστόσο, είναι όχι μόνο να κάνουμε απλώς εκκλήσεις αλλά να κάνουμε μια πραγματική αλλαγή συνείδησης. Να σταματήσουμε να είμαστε θεατές και να υπενθυμίζουμε τόσο στον εαυτό μας όσο και στις εκκλησίες την κοινή μας ευθύνη να ενεργήσουμε με τόλμη εναντίον κάθε άμυνας άδικων και καταπιεστικών δομών αλλά και εναντίον κάθε ασυγχώρητης παράβασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διαπράχθηκαν στο όνομα κάθε έθνους ή εθνικής ομάδας. Η εύρεση της ειρήνης ανήκει στο κέντρο της αποστολής της Εκκλησίας. Προκειμένου να μετακινηθεί η δημιουργία ειρήνης από το περιθώριο στο κέντρο της ζωής και της μαρτυρίας της Εκκλησίας και προκειμένου να δημιουργηθούν δυνατότερες συμμαχικές σχέσεις και κατανόησης ανάμεσα στις εκκλησίες, τα δίκτυα και τα κινήματα που εργάζονται για έναν πολιτισμό ειρήνης, η «Δεκαετία» μέσα από τον πλήρη τίτλο της εργασίας της στοχεύει στο⁷²:

- να απευθύνονται ολοκληρωτικά στα σπίτια, τις κοινότητες και σε διεθνείς χώρους για το μεγάλο εύρος της βίας, τόσο άμεσο όσο και δομικό, και να μαθαίνουν από τις τοπικές και περιφερειακές αναλύσεις τη βία και τους τρόπους για την υπέρβασή της,
- να παρακινηθούν οι εκκλησίες για υπέρβαση του πνεύματος, της λογικής και της πρακτικής της βίας, να εγκαταλείπουν κάθε θεολογική δικαιολογία για βία, και να επιβεβαιώνουν εκ νέου την πνευματικότητα της καταλλαγής και της έμπρακτης μη-βίας,
- να αποκτήσουν μια νέα αντίληψη της ασφάλειας υπό όρους συνεργασίας και ομόνοιας, έναντι των όρων κυριαρχίας και ανταγωνισμού,

---

⁷² Βλ. το κείμενο «Overcoming Violence, Churches Seeking Reconciliation and Peace, About the Decade to Overcome Violence, Goals of the DOV» στο <http://www.overcomingviolence.org/en/decade-to-overcome-violence/about-dov.html> και το κείμενο «International affairs, peace and human security, Peacebuilding and Disarmament - History, The Decade to Overcome Violence» στο <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/international/peacebuild.html>, και το *Overcoming Violence, The Ecumenical Decade 2001–2010*, WCC, Geneva 2011, σελ. 132-133 και στο <http://www.overcomingviolence.org/fileadmin/dov/files/OvercomingViolence.pdf>.

- να γνωρίσουν οι εκκλησίες την πνευματικότητα και τις πηγές για τη δημιουργία ειρήνης από άλλες πίστεις, για να μπορέσουν να δουλέψουν με άλλες κοινότητες άλλων πίστεων προς την αναζήτηση της ειρήνης και να παρακινηθούν να αμφισβητήσουν την κατάχρηση της θρησκευτικής και της εθνικής ταυτότητας στις πλουραλιστικές κοινωνίες,
- να διαμαρτυρηθούν για την αύξηση και την ένταση της στρατικοποίησης στον κόσμο μας.

Αυτά που κατάφερε τελικά η «Δεκαετία» ήταν⁷³:

- να προωθήσει το ενδιαφέρον για ειρήνη, καταλλαγή και δικαιοσύνη στην καρδιά των εκκλησιών. Δεν μετέφερε απλά την ειρήνη στο κέντρο της ζωής της Εκκλησίας, αλλά αποκάλυψε πόσο πολύ βρίσκεται ακόμα στο περιθώριο.
- να βοηθήσει να αναπτυχθεί το προφίλ πολλών πρωτοβουλιών μακράιωνης ειρήνης και να τα χτίσει σε δίκτυα. Έχει συμβάλει στη συναίσθηση των εργασιών της ειρήνης και στο κίνητρο να τις συνεχίσει.
- να μετατοπιστούν οι συνομιλίες για τον πόλεμο, την ειρήνη και τη βία από τη συζήτηση για το δίκαιο πόλεμο στην ανάπτυξη της έννοιας και την πρακτική της «δίκαιης ειρήνης». Η μετατόπιση δημιούργησε μια ημερήσια διάταξη που έγινε αναπόφευκτη για τις εκκλησίες.
- να γίνει σαφέστερο, κατά τη διάρκειά της, το περίπλοκο των θεμάτων γύρω από τη βία και οι συνομιλίες περισσότερο διαφοροποιημένες. Η «Δεκαετία» βοήθησε στη διάδοση μάθησης μέσω των εργασιών του Οργανισμού Παγκόσμιας Υγείας⁷⁴ για τη βία και επιπλέον συνέβαλε σε περισσότερο αποτελεσματικές προσεγγίσεις για την πρόληψη της βίας.

⁷³ Βλ. *Overcoming Violence, The Ecumenical Decade 2001–2010*, WCC, Geneva 2011, σελ. 132.

⁷⁴ Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ή Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (World Health Organization) είναι ένας αυτόνομος διεθνής διακρατικός οργανισμός που συνδέεται με τον ΟΗΕ, του οποίου και αποτελεί εξειδικευμένη οργάνωση. Ιδρύθηκε επίσημα το 1948 και εδρεύει στη Γενεύη. Κύρια όργανα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας είναι:

1. η «Παγκόσμια Συνέλευση Υγείας», στην οποία συμμετέχουν αντιπρόσωποι όλων των Κρατών-μελών του ΟΗΕ,
2. το «Εκτελεστικό Συμβούλιο» που συγκροτείται από 31 κράτη-μέλη, και
3. η «Γενική Γραμματεία» της οποίας προϊστάται ο Γενικός Διευθυντής.

Σκοπός αυτού του Διεθνούς Οργανισμού είναι η απόκτηση του ανώτερου δυνατού επιπέδου Υγείας σε όλους τους λαούς της Γης. Υπέρ αυτού του σκοπού προσφέρει υπηρεσίες σε παγκόσμια κλίμακα σε κάθε κράτος,

- η μη-βία μέχρι τώρα μετά βίας αποτέλεσε μέρος του θεολογικού λεξιλογίου ή των εκκλησιαστικών λειτουργιών. Η «Δεκαετία» βοήθησε να ανασυστήσει αυτή την προκλητική έννοια και αποκάλυψε μια τρομακτική άγνοια για ενεργή μη-βία ανάμεσα στις εκκλησίες.
- να παραχωρήσει μέσω ειδικών διαβουλεύσεων ένα πρόγραμμα για να γίνει κατανοητή η σημασία της θεραπείας των αναμνήσεων και για να ακουστούν λυτρωτικές ιστορίες από διαφορετικά μέρη του κόσμου. Περιφερειακές διαβουλεύσεις για σχετικά θέματα έχουν επίσης βοηθήσει να διερευνηθούν η συγχώρεση και η καταλλαγή.
- να διευκολύνει, εν τέλει, την ανάπτυξη κάποιων νέων κατευθύνσεων στις διαθρησκειακές συναντήσεις και συνεργασίες για ειρήνη, μέσω σεμιναρίων κατά το πρώτο μισό της «Δεκαετίας» και διαθρησκειακών πρωτοβουλιών κατά τα τελευταία έτη της.

Μ' αυτή τη «Δεκαετία», η οικουμενική κοινότητα έχει αποδεχτεί το φιλόδοξο σκοπό να μετακινήσουν την εκδοχή για μια παιδεία ειρήνης από το περιθώριο στο κέντρο της ζωής και τη μαρτυρία των εκκλησιών. Αυτή η συνειδητή απόφαση υπέρ μιας περιόδου 10 ετών καθρεφτίζει την αντίληψη ότι αυτό που καλείται είναι μια μακράς διάρκειας διαδικασία αλλαγής συνείδησης και όχι μόνο ένα πρόγραμμα περιορισμένου χρόνου μάθησης και ενέργειας. Όπως διαβάζουμε τόσο στο μήνυμα της Κεντρικής Επιτροπής του 1999⁷⁵ όσο και στην ομιλία του Rev. Dr. Samuel Kobia⁷⁶ σε μια διεθνή συνδιάσκεψη για τη «Βία και τη Χριστιανική πνευματικότητα»⁷⁷, βλέπουμε, ότι εμείς ως Χριστιανοί πιστεύουμε στη δύναμη της

ενθαρρύνει ιατρικές έρευνες, χορηγώντας υποτροφίες, οργανώνει εργαστήρια και πλήθος εκθέσεων και σεμιναρίων για την διασφάλιση της υγείας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. και την επίσημη ιστοσελίδα του οργανισμού <http://www.who.int/en/>.

⁷⁵ Βλ. το κείμενο «The Decade to Overcome Violence (DOV), Churches Seeking Reconciliation and Peace», Message adopted by the Central Committee, Geneva, 26 August - 3 September 1999, WCC 2012 στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-commissions/international-affairs/peace-and-disarmament/peace-concerns/the-decade-to-overcome-violence-dov-churches-seeking-reconciliation-and-peace.html>.

⁷⁶ Πρόκειται για ένα κληρικό της Μεθοδικής Εκκλησίας της Κένυας και μάλιστα τον πρώτο Αφρικανό που διετέλεσε ως Γενικός Γραμματέας του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών κατά τη χρονική περίοδο 2004-2009. Για περισσότερα βιογραφικά στοιχεία βλ. στο http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Kobia και στο <http://www.answers.com/topic/samuel-kobia-rev>.

⁷⁷ Βλ. την ομιλία του Rev. Dr. Samuel Kobia «Overcoming violence: an ecumenical Christian task-Speech at an international conference on Violence and Christian spirituality», sponsored by the Holy Cross Greek Orthodox School of Theology in cooperation with the WCC and the Boston Theological Institute, 27 October 2005, στο <http://www.overcomingviolence.org/en/resources-dov/wcc-resources/documents/presentations-speeches-messages/overcoming-violence-an-ecumenical-christian-task.html>.

ειρήνης που μας δόθηκε από το Χριστό και που αποκαλύφθηκε μέσω της Ανάστασης του από το πνεύμα του Θεού δημιουργού. Αυτή είναι και η ειρήνη που πρέπει να διεκδικούμε. Γιατί η μορφή της ειρήνης του Θεού διαφέρει από αυτή του κόσμου. Είναι τελείως διαφορετικές και εμείς πρέπει να διεκδικούμε την αληθινή μορφή της όχι μόνο για να υπάρχει ειρήνη στον κόσμο αλλά και ανάμεσα στις εκκλησίες και τις κοινωνίες μας. Η παγκόσμια πραγματικότητα βρίσκεται υπό την απειλή μιας μορφής βίας που είναι εκτός ελέγχου. Εμείς οι Χριστιανοί πρέπει να μετέχουμε με κάθε τρόπο σε όλες τις προσπάθειες που γίνονται, ως ακόλουθοι του Χριστού και ως αδέρφια παρά τις όποιες διαφορές και διαχωρισμούς μας. Έτσι ακριβώς όπως και η βία δεν κάνει διαχωρισμούς ανάμεσα σε έθνη, φυλές, πολιτισμούς, κοινωνίες, ή θρησκείες. Η βία αποτελεί μια κοινή πληγή για όλους και το κοινό μας κάλεσμα πρέπει να είναι η μη-βίαη αγάπη, ειρήνη, δικαιοσύνη και ακεραιότητα της δημιουργίας. Τέλος είναι απαραίτητο να αναφερθούν δύο σημαντικά γεγονότα. Αυτό της Διεθνούς Οικουμενικής Διάσκεψης για την Ειρήνη (IEPC)⁷⁸ στο Κίνγκστον της Τζαμάικα το Μάιο του 2011⁷⁹ με θέμα «Δόξα στο Θεό και ειρήνη στη γη» και της επερχόμενης Γενικής Συνέλευσης του Π.Σ.Ε. το 2013. Το πρώτο αποτελεί σημαντικό γεγονός γιατί ήρθε ως επιστέγασμα των συμπερασμάτων του DOV και αποζητά την ενίσχυση της θέσης της Εκκλησίας για την ειρήνη, να εξασφαλίσει ευκαιρίες για τη δημιουργία δικτύου και να εμβαθύνει την κοινή δέσμευση για τις διαδικασίες της καταλλαγής και της δίκαιης ειρήνης. Τα τέσσερα βασικά θέματα της IEPC είναι: ειρήνη στην κοινωνία, με τη γη, στην αγορά και ανάμεσα στους ανθρώπους⁸⁰. Το δεύτερο αξιοσημείωτο γεγονός είναι η ίδια η Ι΄ Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. που θα πραγματοποιηθεί το 2013 στο Πουσάν της Νότιας Κορέας με θέμα «Θεέ της ζωής

---

⁷⁸ Στη Συνέλευση του Πόρτο Αλέγκρε αποφασίστηκε να σηματοδοτηθεί το αποτέλεσμα του DOV από μια Διεθνή Οικουμενική Διάσκεψη για την Ειρήνη (International Ecumenical Peace Convocation - IEPC). Η Συνέλευση έκανε ακόμα κλήση για μια διαδικασία ενός ευρέως συμβουλίου που θα αναλαμβάνονταν για την ανάπτυξη μιας οικουμενικής διακήρυξης για «δίκαιη ειρήνη». Αυτή η συμβουλευτική διαδικασία οδηγώντας στο IEPC επιτρέπει την πλήρη συμμετοχή με πολλές εισαγωγικές απόψεις, και καλύπτει ένα μεγάλο εύρος θεματικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων. Το IEPC θα ενώσει ανθρώπους που μαρτυρούν την ειρήνη του Θεού ως ένα δώρο και την υπευθυνότητα όλου του κόσμου. Προσδοκεί να ενισχύσει τη θέση της εκκλησίας για την ειρήνη, να εξασφαλίσει ευκαιρίες για δίκτυα και να εμβαθύνει την κοινή μας δέσμευση για τη διαδικασία της καταλλαγής και της δίκαιης ειρήνης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.overcomingviolence.org/en/peace-convocation/about-iepc/objectives-and-concepts.html>.

⁷⁹ Βλ. *Overcoming violence*, σελ. 49.

⁸⁰ Το ίδιο σελ. 49-54 μια σύντομη ανάλυσή τους και στο μήνυμα του IEPC στο <http://www.overcomingviolence.org/en/resources-dov/wcc-resources/documents/presentations-speeches-messages/iepc-message.html>.

οδήγησέ μας στη δικαιοσύνη και την ειρήνη»⁸¹. Όπως το θέμα στο Πόρτο Αλέγκρε είχε τη μορφή προσευχής, το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση αυτή. Μια υπενθύμιση της Carmencita Karagdag⁸², μέλους της Ανεξάρτητης Εκκλησίας των Φιλιππίνων, στην Κεντρική Επιτροπή πως τόσο η έννοια της ειρήνης όσο και αυτή της δικαιοσύνης δεν εμφανίστηκε σε κανένα θέμα των προηγούμενων εννέα Συνελεύσεων από τη στιγμή που το Συμβούλιο ιδρύθηκε το 1948. Η εστίαση σε αυτές τις δύο έννοιες βασίστηκε στη συνέλευση του IEPIC που αναφέραμε παραπάνω, αλλά και στο πρόγραμμα του DOV. Μέχρι, όμως, το έτος 2013 δόθηκε εντολή στο «AGAPE» να εστιάσει τη μελέτη της στο θέμα: «Φτώχεια, Πλούτος και Οικολογία: οι επιπτώσεις της οικονομικής παγκοσμιοποίησης» και συγκεκριμένα ζητήθηκε η ανάλυση κάθε ενός θέματος από θεολογική, πολιτική και κοινωνική άποψη. Στη μελέτη δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη σχέση φτώχειας-πλούτου κυρίως στο ερώτημα: σε ποιο βαθμό οι τρόποι απόκτησης πλούτου είναι υπεύθυνοι για τη φτώχεια, την ανισότητα και την εκμετάλλευση και καταστροφή της φύσης, γεγονός που οδήγησε τη διαδικασία για το AGAPE ν' ασχοληθεί και με το θέμα «των ορίων του πλούτου και της κατανάλωσης» ή «των ορίων της απληστίας» (greed line)⁸³.

---

⁸¹ Τόσο για το θέμα όσο και για την τοποθεσία της Γ' Γενικής Συνέλευσης του Π.Σ.Ε. βλ. στο <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/organization-structure/governing-bodies/assembly.html>.

⁸² Πρόκειται για τη συντονίστρια του προγράμματος «Ειρήνη για Ζωή». Είναι μέλος της Ανεξάρτητης Εκκλησίας των Φιλιππίνων και έχει συμμετάσχει ενεργά στην οικουμενική κίνηση με διάφορες ιδιότητες, τοπικές και διεθνείς, από νεαρή ηλικία. Είναι μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Π.Σ.Ε., όπως και του προγράμματος «Δικαιοσύνη, Διεθνή Ζητήματα και Επιτροπή Ανάπτυξης» της Χριστιανικής Διάσκεψης της Ασίας (CCA. Για τα προγράμματά της βλ. στο <http://cca.org.hk/index.htm>). Τέλος είναι μέλος της Επιτροπής για τις Οικουμενικές Σχέσεις και τα Διεθνή Ζητήματα της Ανεξάρτητης Εκκλησίας των Φιλιππίνων (PIC). Περισσότερα βιογραφικά της στοιχεία στο <http://www.karibu.no/viewpersons.asp?id=12>.

⁸³ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, σελ. 366. Για τη σχέση πλούτου, φτώχειας, οικολογίας βλ. την πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη του Dr. Rogate R. Mshana, υπευθύνου του προγράμματος για την Οικονομική Δικαιοσύνη, ο οποίος στο πλαίσιο του προγράμματος του Π.Σ.Ε. με θέμα: «Δημόσια Μαρτυρία: Αντιμεταπίζοντας την Εξουσία και Επιβεβαιώνοντας την Ειρήνη» συνέγραψε και δημοσίευσε ένα ιστορικό υπόβαθρο για τη διαδικασία μελέτης του αντικτύπου της οικονομικής παγκοσμιοποίησης υπό τον τίτλο: «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», βλ. στο http://www.oikoumene.org/fileadmin/files/wcc-main/2007pdfs/PWEstudy_process_background.pdf.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΦΤΩΧΕΙΑ, ΠΛΟΥΤΟΣ, ΠΛΕΟΝΕΞΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Το σημερινό άνθρωπο στην κοινωνική του ζωή δεν τον αφορούν μόνο προβλήματα που σχετίζονται με την έλλειψη των αναγκαίων, αλλά και άλλα που είναι πολύ περισσότερα και αναφέρονται στην ανθρώπινη ταυτότητα, την ελευθερία, την ολοκλήρωση της προσωπικότητας, την κοινωνική αυτονομία του ανθρώπου⁸⁴. Ως παραδείγματα των σύγχρονων αυτών κοινωνικών προβλημάτων μπορούν να θεωρηθούν το πρόβλημα της φτώχειας, της ανεργίας, της πείνας, της ειρήνης και άλλα.

Η κοινωνική ζωή πρέπει να διέπεται από κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτή είναι που αποτελεί την αφετηρία της καλής κοινωνικής ζωής. Και φυσικά για να είναι δίκαιοι οι άνθρωποι μεταξύ τους πρέπει να διακατέχονται από αγάπη. Ας μην ξεχνάμε ότι η αληθινή δικαιοσύνη σύμφωνα με τη διδασκαλία του Χριστιανισμού συνδέεται άρρηκτα με τη δικαιοσύνη και την αγάπη του Θεού προς τους ανθρώπους. Μαζί όμως με την αγάπη και τη δικαιοσύνη η Εκκλησία του Χριστού ευαγγελίζεται και την ειρήνη⁸⁵. Άλλωστε οι δύο πρώτες αποτελούν προϋποθέσεις για την επικράτηση της τρίτης.

Γενικές και συντονισμένες προσπάθειες για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και την ανάπτυξη του πνεύματος της ειρήνης, της αγάπης και της δικαιοσύνης μεταξύ των ανθρώπων αναλαμβάνει κατά τα τελευταία χρόνια ο χριστιανικός κόσμος με το Π.Σ.Ε. Στις διάφορες οικουμενικές διασκέψεις του, τονίστηκε η ανάγκη για την ανάπτυξη υπεύθυνης κοινωνικής συνείδησης στους Χριστιανούς και κατακρίθηκε η τάση των Εκκλησιών να εξυπηρετούν ιδιοτελή συμφέροντα ή να ταυτίζονται με οποιαδήποτε πολιτική ή κοινωνική κατάσταση. Παράλληλα η αμοιβαία πληροφόρηση και συνεργασία των Χριστιανών μέσα στα πλαίσια του Π.Σ.Ε. καθιστούν περισσότερο αισθητή την παρουσία της Εκκλησίας στη σύγχρονη κοινωνία.

Η κοινωνική αδικία πρέπει να καταδικάζεται. Αυτό κάνει άλλωστε και ο Χριστιανισμός. Αυτό όμως που δεν κάνει είναι να χρησιμοποιεί τη βία για την άρση

---

⁸⁴ Βλ. Ιωάννης Πέτρου, *Θεολογία και κοινωνική δυναμική*, Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη, τεύχος 8, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 116.

⁸⁵ Βλ. Γεώργιος Μαντζαρίδης, *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1985.

της. Μόνο η καταδίκη της χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα και βία οδηγεί εύκολα σε καταστροφές και εγκλήματα. Αλλά και μόνο η άρνηση χρήσης βίας χωρίς την ταυτόχρονη καταδίκη της κοινωνικής αδικίας έχει ως επακόλουθο τη διαίωνιση και αύξησή της.

Σε έργο του καθ. Ι. Πέτρου, υπενθυμίζεται πως «η ένταξη των Χριστιανών στην Εκκλησία αποτελεί τη βάση, πάνω στην οποία οι Πατέρες οικοδομούν την κοινωνική διδασκαλία τους και ειδικότερα τις θέσεις τους για την κοινωνική δικαιοσύνη»⁸⁶. Και όπως, επισημαίνει και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος⁸⁷, η ένωση των Χριστιανών σε ένα σώμα, που συγκροτείται μυστηριακά, εκφράζεται στην καθημερινή ατομική και κοινωνική ζωή με την αγάπη. Στην αγάπη είναι που κάλεσε ο Χριστός όλους τους ανθρώπους, μέσα από την οποία ο καθένας πρέπει να ξεχάσει τον εαυτό του και να ξεκινήσει την αναζήτηση του συμφέροντός του μέσα στο πρόσωπο του άλλου⁸⁸. Μια αγάπη, η οποία πρέπει να επιδεικνύεται προς όλους, παραμερίζοντας έτσι κάθε είδους διάκριση και καθιστώντας απαραίτητη την αγάπη ακόμα και προς τον εχθρό, αφού έχει προηγηθεί ριζική εσωτερική αλλαγή και ανιδιοτέλεια.

Άλλωστε, όπως παρατηρεί ο Ι. Πέτρου σε άλλο έργο του, «... τα κοινωνικά προβλήματα δεν λύνονται με τη χρήση ποινών, απειλών, ή απαγορεύσεων, και την καλλιέργεια κλίματος φοβίας. Ο χειρότερος σύμβουλος για την επίλυσή τους είναι η απώθησή τους, που πραγματοποιείται με ποινές και απειλές, και η πολιτική χρήση τους, από όπου και αν προέρχεται αυτή»⁸⁹. Στο σημείο αυτό, να αναφέρουμε, πως μεγάλη σημασία έχει η έννοια του δικαιώματος⁹⁰. Μια έννοια, η οποία μπορεί να γίνει άμεσα αντιληπτή αν τη θεωρήσουμε με τη σημασία της αμοιβαίας κατανόησης με τους άλλους οδηγούμενοι έτσι στην εξήγηση του περιεχομένου της και όχι στην απόρριψή της⁹¹.

---

⁸⁶ Βλ. Ιωάννης Πέτρου, *Κοινωνική δικαιοσύνη*, Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη, τεύχος 5, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 57.

⁸⁷ Βλ. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την προσδοκίαν του Ιούδα* 2, 6, PG 49,391.

⁸⁸ Βλ. Μέγας Βασίλειος, *Ηθικά* 80, 22, PG 31, 868D.

⁸⁹ Βλ. Ιωάννης Πέτρου, *Χριστιανισμός και κοινωνία. Κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων του Χριστιανισμού με την κοινωνία και τον πολιτισμό*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 310.

⁹⁰ Για τα ανθρώπινα δικαιώματα βλ. το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/l33501_el.htm.

⁹¹ Το ίδιο, σελ. 318.

1. Ατομική ιδιοκτησία και κοινωνική δικαιοσύνη

Η οικονομική ανάπτυξη, οι σχέσεις των ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο και η διαίρεση των χωρών σε αναπτυγμένες, αναπτυσσόμενες και υπανάπτυκτες δίνουν κατά τις τελευταίες δεκαετίες μια νέα διάσταση στο περιεχόμενο της κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτή αφορά στη δίκαιη κατανομή των αγαθών ανάμεσα στις πλούσιες και τις φτωχές χώρες και την άρση της εκμετάλλευσης των φτωχών χωρών από τις πλούσιες με την καθιέρωση ιδιαίτερων σχέσεων⁹².

Έχουμε καταντήσει ένα σύνολο επιθυμιών και ικανοποιήσεων. Εργαζόμαστε για να ικανοποιούμε τις επιθυμίες μας, οι οποίες συνεχώς υποκινούνται και κατευθύνονται από την οικονομική μηχανή παραγωγής προϊόντων. Εκτός από την έμπρακτη παραίτηση του ανθρώπου από τον εγωκεντρισμό και το ατομικό του συμφέρον είναι απαραίτητη και η εγκράτεια και η αποφυγή κορεσμού και υπερβολής⁹³. Η πλεονεξία, η απληστία, ο καταναλωτικός βίος δεν έχουν θέση στη ζωή του αληθινού Χριστιανού, που οφείλει να είναι ολιγαρκής. Η τρυφή, ο καταναλωτισμός, η πολυτέλεια, η ευμάρεια, οι ψεύτικες και περιττές «ανάγκες» θα πρέπει να αντικατασταθούν από την εγκράτεια και την «ασκητική ζωή»⁹⁴. Η απληστία και η απολυτοποίηση της ατομικής ιδιοκτησίας χαρακτηρίζεται θεολογικά ως ειδωλολατρία· στο πλαίσιο αυτό γίνεται λόγος για money-theism (παραλλαγή του mono-theism), που έχει να κάνει με το Μαρμωνά και την ειδωλολατρία του χρήματος και της αγοράς. Γι' αυτό καλούνται οι Εκκλησίες και οι χριστιανοί να γίνουν «ζώσα μαρτυρία» για τη δικαιοσύνη, την ειρήνη και για το καλό όλης της κτιστής δημιουργίας μέσω της προσευχής, της λειτουργίας και της συγκεκριμένης δράσης. Καλούνται να βρουν πού είναι σήμερα ο συγκεκριμένος τόπος τους⁹⁵.

Είναι απογοητευτικό το γεγονός, ότι ο άνθρωπος, εργαζόμενος για το ατομικό του συμφέρον, καταλήγει να αδιαφορεί για τον πλησίον του, η κοινωνική του ζωή υπονομεύεται και τελικά φτάνει σε αδιέξοδο. Όσο συνεχίζει να διατηρεί παρωπίδες και να κοιτάζει μόνο το συμφέρον του θα οδηγηθεί στην αυτοκαταστροφή. Η λύση θα δοθεί μόνο αν αποφασίσει να ακολουθήσει μια βασική χριστιανική προτροπή: «ας μη

⁹² Βλ. Ιωάννης Πέτρου, *Κοινωνική δικαιοσύνη*, σελ. 15.

⁹³ Βλ. Συμεών Νέο Θεολόγο, *Κατηχήσεις*, 26SC 113, 638.

⁹⁴ Βλ. Μέγας Βασίλειος, *Προς πλουτόντας* 2, PG 31, και Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις την προς Εφεσίους* 2,4.

⁹⁵ Βλ. Π. Βασιλειάδης-Στ. Τσομπανίδης, «Παγκόσμια Οικονομία-Κλιματική Αλλαγή-Διαθρησκευτικός Διάλογος».

φροντίζει ο καθένας σας μόνο για ό,τι ενδιαφέρει τον ίδιο, αλλά και για ό,τι ωφελεί τους άλλους»⁹⁶. Όταν ο καθένας ενδιαφερθεί για τον πλησίον του και τον συμπεριλάβει στους προβληματισμούς του τότε θα βρει και τη σωστή του θέση στην κοινωνία.

Ας μην ξεχνάμε ότι αυτή η παραμέληση της αγάπης είναι που οδηγεί τον άνθρωπο στην προσπάθειά του για κοσμική καταξίωση και αγάπη για τα υλικά πράγματα. Η ατομική ιδιοκτησία θεωρείται ως η πηγή της κοινωνικής αδικίας και του πόνου των ανθρώπων καθώς η συγκέντρωση πλούτου στα χέρια ορισμένων είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης ιδιοτέλειας και της αγάπης στα υλικά αγαθά⁹⁷. Η κατάσταση αυτή επιτείνεται με την επιδίωξη αύξησης πλούτου μέσω της εκμετάλλευσης των άλλων και της καταπάτησης του δικαιώματός τους για τη ζωή. Όπως λέει όμως, και ο Μέγας Βασίλειος «ο πλούσιος είναι άνθρωπος χωρίς ελπίδα»⁹⁸.

Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η σχέση των βιομηχανικών χωρών του Βορρά με αυτές του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου⁹⁹. Η διόγκωση της οικονομικής ευρωστίας των μεγάλων βιομηχανικών χωρών προκάλεσε εκδηλώσεις ηγεμονισμού σε βάρος των οικονομικά ασθενέστερων με σοβαρές συνέπειες στη γενικότερη αντιμετώπισή τους. Η διαίωσιση της εξάρτησης των οικονομικά ασθενέστερων από τις μεγάλες βιομηχανικές χώρες αποτελεί την πιο σοβαρή απόδειξη διαμόρφωσης ενός παγκόσμιου συστήματος με κύριο χαρακτηριστικό την άνιση κατανομή των φυσικών πόρων του πλανήτη και μάλιστα ερήμην των χωρών που διαθέτουν το μέγιστο του φυσικού πλούτου. Εν τέλει, καταλήγουμε σε μια επικίνδυνη διεύρυνση του χάσματος των οικονομικών μεγεθών ανάμεσα στις βιομηχανικές χώρες

---

⁹⁶ Βλ. προς *Φιλιπησίους* 2,4.

⁹⁷ Βλ. Ιωάννης Πέτρον, *Κοινωνική δικαιοσύνη (Προλεγόμενα)*, 1986, σελ. 37.

⁹⁸ Βλ. «Προς τους πλουτούντας α'», *ΒΕΠΕΣ* 54, σελ. 67 22-23.

⁹⁹ Ο όρος Χώρες του Τρίτου Κόσμου χρησιμοποιήθηκε το 1952 από τον Γάλλο δημογράφο Αλφρέντ Σωβίν για να περιγράψει τις χώρες που, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, δεν εντάχθηκαν άμεσα στις χώρες του δυτικού συνασπισμού ή σε αυτές του Σοβιετικού μπλογκ. Παρόλ' αυτά, στις μέρες μας η χρήση του όρου αφορά τις χώρες του πλανήτη με χαμηλό δείκτη ανάπτυξης, ανεξάρτητα από το πολιτικό καθεστώς που κυριαρχεί σε αυτές και είναι πια ισοδύναμη με την έννοια «οι φτωχές χώρες». Κατά προσέγγιση, οι χώρες στις οποίες συνήθως αναφέρεται ο όρος συνιστούν τα δύο τρίτα του πλανήτη. Βλ. στην αναγνωρισμένη ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Βικιπαίδεια στο http://en.wikipedia.org/wiki/Third_World. Για τα προβλήματα του Τρίτου Κόσμου μεγάλο μερίδιο ευθύνης φέρει η αποικιοκρατία, καθώς έβλεπαν οι μητροπόλεις τις αποικίες τους καθαρά ως πηγή εκμετάλλευσης. Κατάλοιπό της ήταν και η «ωπανάπτυξη» που σε συνδυασμό με τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού έφεραν ως αποτέλεσμα το λιμό, βλ. σχετικά στο άρθρο «Τα προβλήματα του Τρίτου Κόσμου» <http://www.odyssey.com.cy/main/default.aspx?tabID=147&itemID=3353&mid=2188>. Αξιοσημείωτο, όμως, είναι και το φαινόμενο της πολιτικής του Απαρτχάιντ, βλ. σχετικά στο <http://el.wikipedia.org/wiki/Απαρτχάιντ>. Πολύ ενδιαφέρον για παράλληλη μελέτη αποτελεί και το βιβλίο του Rosino Gibellini, *Η Θεολογία του 20ού αιώνα*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2002, ειδικά το κεφ. 15, σελ. 555-605.

και σε αυτές του Τρίτου Κόσμου. Το μέγεθος του κοινωνικού προβλήματος, όμως, γίνεται ακόμα μεγαλύτερο, αν προσθέσουμε το χαμηλό και πολιτιστικό επίπεδο των υπανάπτυκτων χωρών αλλά και τις όποιες περαιτέρω αντιξοότητες αντιμετωπίζει η εκάστοτε χώρα (είτε πρόκειται για γεωκλιματολογικές είτε για εμφύλιους πολέμους)¹⁰⁰.

Αν κοιτάξουμε σφαιρικότερα το θέμα της οικονομικής κρίσης, ειδικότερα αυτές τις ώρες που το ζούμε ακόμα εντονότερα, θα δούμε ότι επηρεάζει όλη την ανθρωπότητα, μα πρώτα απ' όλα τους ευπαθείς, δηλαδή εκτός από το Νότο που αναφέρθηκε και παραπάνω, τους εργάτες, τους ανέργους, τους γεωργούς, τους μετανάστες, οι οποίοι δεν είναι καθόλου υπεύθυνοι. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι φτωχοί άνθρωποι ή ακόμα και άνθρωποι που εξακολουθούν να αποκτούν με δυσκολία τα απαραίτητα αν ερωτηθούν πώς αντιμετωπίζουν την οικονομική κρίση θα απαντήσουν «ποια κρίση»¹⁰¹;

Μια σημαντική παρατήρηση που έκανε ο καθ. Π. Βασιλειάδης είναι πως: «το κρίσιμο ερώτημα, που δυστυχώς πολλοί χριστιανοί συνεχίζουν να αγνοούν είναι το ποιος βάζει τους κανόνες της παγκόσμιας οικονομίας. Ο 'θρόνος', για να θυμηθούμε την εικόνα της Αποκαλύψεως, που ασκεί την εξουσία και δημιουργεί τους κανόνες είναι τριμελής: α) Διεθνή οικονομικά ιδρύματα, τα οποία χωρίς να υπάγονται στη λαϊκή ετυμηγορία, αποτελούν ημικρατικούς οργανισμούς, οι οποίοι καθορίζουν τους επίσημους κανόνες της παγκόσμιας οικονομίας. β) Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, ο οποίος ορίζει με αμείλικτη αυστηρότητα τους κανόνες του εμπορίου. Και γ) οι κυβερνήσεις, οι οποίες όλο και περισσότερο εκπροσωπούν επιχειρήσεις και επενδυτές μάλλον, παρά την πλειοψηφία των λαών τους.

Η εξουσία, επομένως, που βρίσκεται ουσιαστικά πίσω από τον 'θρόνο' (του Σατανά) είναι: α) Διεθνείς επιχειρήσεις, οι οποίες πέζουν τα κράτη, ώστε να προσφέρουν πιο χαμηλούς μισθούς, πιο χαλαρούς περιβαλλοντικούς νόμους, πιο χαμηλή φορολόγηση κλπ., και β) οι επενδυτές, που μπορούν να προωθήσουν ή να αποσυντονίσουν μια χώρα με την διοχέτευση ή μη χρημάτων σε αυτήν.

---

¹⁰⁰ Βλ. Βασίλειος Γιούλτσης, «Κοινωνικές συνέπειες της οικολογικής καταστροφής», Ομιλία στο διατμηματικό συμπόσιο με θέμα: «Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον», Θεσσαλονίκη 3-4 Απριλίου 1997, σελ. 59-60.

¹⁰¹ Βλ. Rogate R. Mshana, «The Current Economic Crisis, its causes, its impacts and possible alternatives», σελ. 3 στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/finance-speculation-debt/the-current-economic-crisis-its-causes-its-impact-and-possible-alternatives.html>.

Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με την λεγόμενη ‘οικονομία της σαμπάνιας’. Σύμφωνα με αποδεδειγμένα στατιστικά στοιχεία, το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού κατέχει το 83% του παγκόσμιου πλούτου. Ένα άλλο 20% κατέχει αντίστοιχα το 11%, ενώ το υπόλοιπο 60% κατέχει μόνο το 6% του παγκόσμιου πλούτου. Ενδεικτική είναι η σχηματική παρουσίαση του παγκόσμιου πλούτου με τον χαρακτηριστικό τίτλο ‘οικονομία της σαμπάνιας’¹⁰².

Ο κόσμος χρειάζεται εκτός από νόμους ένα νέο τρόπο ζωής ούτως ώστε να αλλάξει το οικονομικό σύστημα υπό τη μορφή υπηρεσίας ενός διεθνούς δημοκρατικού συστήματος βασισμένο στην ικανοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και στο σεβασμό του περιβάλλοντος.

Η Η΄ Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε., ανάμεσα στις υπόλοιπες αποφάσεις της, έκανε έκκληση στους αρχηγούς του G8 να αναγνωρίσουν την άμεση ανάγκη για¹⁰³:

- ακύρωση των χρεών των φτωχότερων χωρών για να μπορέσουν να εισέλθουν στη νέα χιλιετία κάνοντας μια νέα αρχή,
- σημαντική μείωση χρεών των χωρών μεσαίου εισοδήματος μέσα στο ίδιο χρονικό πλαίσιο,
- αποδοχή ότι η ακύρωση χρέους δεν μπορεί να περιμένει μέχρι να ταυτιστούν οι προϋποθέσεις από τους πιστωτές,
- παρουσίαση μιας νέας, ανεξάρτητης και αδιάβλητης διαδικασίας διαιτησίας για διαπραγμάτευση και συμφωνία πάνω στη διεθνή μείωση χρέους,
- εφαρμογή μέτρων για την προώθηση δυνατότητας εξηγήσεων των χωρών οφειλετών όταν τονίζονται τα χρέη. Αυτά τα μέτρα πρέπει να καθορίζονται και να επιμελούνται από τοπικούς κοινωνικούς οργανισμούς, περιλαμβανομένων των εκκλησιών και άλλων αντιπροσωπευτικών οργανισμών της κοινωνίας, για να διασφαλίσουν ότι η μείωση χρέους οδηγεί σε μια δίκαιη κατανομή του πλούτου,

---

¹⁰² Βλ. Πέτρος Βασιλειάδης, «Θεολογική προσέγγιση της Παγκόσμιας Οικονομίας», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών*, τόμος 27, Ιαν-Ιουλ 2009, έτος 37, σελ. 9-16.

¹⁰³ Βλ. σχετικά στο άρθρο «Statement on the debt crisis», WCC, στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-commissions/international-affairs/global-economy/statement-on-the-debt-crisis.html>.

- χρησιμοποίηση των δυνάμεών τους για να διασφαλίσουν ότι αποθέματα παράνομα μεταβιβασμένα σε κρυφούς ξένους τραπεζικούς λογαριασμούς επεστράφησαν στις χώρες οφειλέτες,
- δέσμευση, σε συμφωνία με την κοινωνία, σε μια διαδικασία διαμόρφωσης της παγκόσμιας οικονομίας προς μια δίκαιη κατανομή του πλούτου και την αποτροπή ενός νέου κύκλου χρέους.

Το Π.Σ.Ε. θα συνεχίσει να υποστηρίζει και να συνεργάζεται με τις εκκλησίες-μέλη, τους οικουμενικούς οργανισμούς και ομάδες στην έρευνά τους για δίκαιες και ικανές διατήρησης εναλλακτικές. Έτσι θα μπορέσει να δοθεί πίστη στους ανθρώπους, ενώ παλεύουν για οικονομική δικαιοσύνη και επιβεβαίωση της ζωής.

2. Οι τοποθετήσεις του Π.Σ.Ε. και της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τη φτώχεια και τον πλούτο. Η συνέχεια του AGAPE

α) Η θέση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών

Στη μελέτη του ο Dr. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σημειώνει πως¹⁰⁴, «σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο, ο πλουτισμός και η εξαθλίωση είναι συχνά αλληλένδετες. Η διαδικασία του AGAPE και στοιχεία που έχουν προκύψει από έρευνες έχουν δείξει ότι ο εξωτερικός χρηματοοικονομικός δανεισμός, καθώς και η εμπορική και χρηματοπιστωτική απελευθέρωση και οι πολιτικές που συνδέονται με την οικονομική παγκοσμιοποίηση έχουν σε μεγάλο βαθμό ωφελήσει το Βορρά και τους ελίτ του Νότου, ενώ έχουν μεγεθύνει τη φτώχεια σε ορισμένες χώρες, ιδίως στην Αφρική και τη Λατινική Αμερική¹⁰⁵. Υπάρχει επίσης εμπειρική τεκμηρίωση για την άποψη ότι οικονομικές πολιτικές απελευθέρωσης-ευρέως διαδεδομένες ως το μονοπάτι προς την ευημερία και τη σύγκλιση-έχουν προκαλέσει το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών σε παγκόσμιους και εθνικούς όρους για την περαιτέρω διεύρυνση σε πρόσφατα έτη.

¹⁰⁴ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 4-5.

¹⁰⁵ Βλ. AGAPE, σελ. 8-24.

Η Έκθεση Ανθρώπινης Ανάπτυξης του 2005 «Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών» (UNDP)¹⁰⁶ αναφέρει ότι: στο ξεκίνημα του 21ου αι., ζούμε σε ένα διχασμένο κόσμο. Το μέγεθος του χάσματος αποτελεί μια θεμελιώδη πρόκληση για την παγκόσμια ανθρώπινη κοινότητα... Τα πλουσιότερα 500 άτομα παγκοσμίως έχουν ένα συνδυαστικό εισόδημα μεγαλύτερο από εκείνο των φτωχότερων που είναι 416 εκατομμύρια. Πέρα από αυτά τα δυο άκρα, των 2,5 δις ανθρώπων που ζουν με λιγότερο από 2\$ την ημέρα-το 40% του παγκόσμιου πληθυσμού-αντιπροσωπεύουν μόλις το 5% του παγκόσμιου εισοδήματος... Οι αποκλίσεις της ανθρώπινης ανάπτυξης στο εσωτερικό των χωρών είναι τόσο έντονες όπως τα χάσματα μεταξύ των χωρών. Θα υπάρξουν επιπλέον 380 εκατομμύρια άνθρωποι να ζουν με λιγότερο από 1\$ την ημέρα από το 2015¹⁰⁷. Αυτή η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της οικονομίας, ειδικά το πώς διαχειρίζονται παγκοσμίως το εμπόριο και τη δημοσιονομία, είναι υπεύθυνη για αυτή την ανθρώπινη τραγωδία¹⁰⁸.

Αξίζει να σημειωθεί, όπως μας πληροφορεί και ο καθ. Π. Βασιλειάδης, πως: «όσον αφορά τα διεθνή οικονομικά ιδρύματα, τρία είναι αυτά που ασκούν την

---

¹⁰⁶ Το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών αποτελεί ένα παγκόσμιο αναπτυξιακό δίκτυο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, έναν Οργανισμό, ο οποίος στοχεύει στην ανάπτυξη, μέσω της σύνδεσης των χωρών με τη γνώση, την εμπειρία, και τις κατάλληλες πηγές που θα βοηθήσουν τους ανθρώπους των χωρών αυτών να εξασφαλίσουν μια καλύτερη ζωή.

Το δίκτυο του Προγράμματος Ανάπτυξης συνδέει και συντονίζει τις διεθνείς και τοπικές προσπάθειες για την επίτευξη των Στόχων της Χιλιετίας, συμπεριλαμβανομένου του πρωταρχικού σκοπού της μείωσης της φτώχειας κατά το ήμισυ έως το 2015. Το κύριο αντικείμενο του δικτύου είναι να βοηθήσει τις χώρες να οικοδομήσουν και να μοιραστούν λύσεις στις ακόλουθες προκλήσεις:

- Δημοκρατική διακυβέρνηση
- Μείωση της φτώχειας
- Πρόληψη κρίσεων και αποκατάσταση
- Ενέργεια και περιβάλλον
- Καταπολέμηση του AIDS
- Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- Ενίσχυση της θέσης των γυναικών

Το Πρόγραμμα Ανάπτυξης έχει παρουσία σε 166 χώρες του κόσμου. Οι μόνιμοι αντιπρόσωποι του σε κάθε χώρα, υπηρετούν επίσης και ως μόνιμοι συντονιστές των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων των Ηνωμένων Εθνών ως σύνολο. Μέσω αυτού του συντονισμού το Πρόγραμμα επιδιώκει την αποτελεσματικότερη δυνατή αξιοποίηση της βοήθειας, που παρέχεται από τον ΟΗΕ αλλά και άλλες διεθνείς πηγές.

Με την δημιουργία ειδικών πρωτοβουλιών και την εκπόνηση περιφερειακών ή τοπικών εκθέσεων, το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών συνεργάζεται με τις αναπτυσσόμενες χώρες για τον εντοπισμό λύσεων σε παγκόσμιες ή τοπικές αναπτυξιακές προκλήσεις και προωθεί την ενδυνάμωση των τοπικών υποδομών.

Οι Ετήσιες Εκθέσεις για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του Προγράμματος ενσωματώνουν πορίσματα των αντίστοιχων περιφερειακών ή τοπικών εκθέσεων και επικεντρώνουν σε καίρια παγκόσμια αναπτυξιακά ζητήματα, παρέχοντας νέα ερευνητικά εργαλεία και καινοτομικές αναλύσεις. Βλ. στο <http://www.hellenicaid.gr/frontoffice/portal.asp?page=resource&resrc=168&cnode=4>.

¹⁰⁷ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 4.

¹⁰⁸ Βλ. Yash Tandon, «Wealth and Poverty: Challenge to Churches. Presentation to the economic justice plenary», περιοδικό *The Ecumenical Review*, Vol. 58, No. 1, January/April 2006, σελ. 108.

απόλυτη σχεδόν εξουσία στη διεθνή οικονομία: α) Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), το οποίο δανείζει χρήματα στις αναπτυσσόμενες χώρες και επιβάλλει ‘διαρθρωτικά διορθωτικά προγράμματα’ στις χώρες αυτές, β) η Παγκόσμια Τράπεζα, η οποία υποστηρίζει μεγάλα αναπτυξιακά προγράμματα και απαιτεί από τα κράτη να υλοποιήσουν τις διαρθρωτικές αλλαγές των κρατών πριν τους δοθούν δάνεια από την Τράπεζα, και γ) το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ, το οποίο κατά κύριο λόγο ορίζει την πολιτική του ΔΝΤ και άλλων ιδρυμάτων»¹⁰⁹.

Πράγματι, μια κρίσιμη ανησυχία είναι ότι ο πλούτος φαίνεται να ρέει από τους φτωχούς στους πλούσιους μέσα και μεταξύ των χωρών-μια τάση που είναι εξαιρετικά άδικη και που καταδικάζεται και από την Εκκλησία, αναφέροντας επιλεκτικά τα λόγια του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου σε μια ομιλία του¹¹⁰, «γίνεται, νομίζομεν, υπό πάντων, ανεξαρτήτως θρησκευτικής πίστεως, αντιληπτόν, ότι η οικονομική ανάπτυξις καθ’ εαυτήν και η υπηρετούσα αυτήν παγκοσμιοποίησις, απαξιούνται όταν προκαλούν την στέρησιν εις τους πολλούς και την υπέρμετρον συγκέντρωσιν του πλούτου εις τους ολίγους». Η Ετήσια Έκθεση του 2004, της διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (UNDP) περιγράφει την ετήσια καθαρή μεταφορά των 200 δις δολλαρίων ΗΠΑ από φτωχές σε πλούσιες χώρες, με τη μορφή κεφαλαίου πτήσης, του χρέους και των πληρωμών τόκων και το κόστος επαναπατρισμού των πολυεθνικών εταιρειών¹¹¹. Ωστόσο, μια διαθέσιμη ανάλυση έχει θεσπίσει μια πλήρη εικόνα της εν λόγω μεταβίβασης, δεδομένου ότι παραλείπει να λάβει υπόψη την κυκλοφορία του μη νομισματικού πλούτου. Η ροή του πλούτου από τους φτωχούς στους πλούσιους στο εσωτερικό των χωρών χρήζει επίσης περαιτέρω έρευνας.

Η αυξανόμενη ανισότητα μεταξύ Βορρά και Νότου και μεταξύ πλούσιων και φτωχών στο εσωτερικό των χωρών απειλεί την ειρήνη. Σύμφωνα με τον Bas de Gaay Fortman¹¹², «μεταξύ των πολλών λόγων για τους οποίους η αντιμετώπιση της παγκοσμιοποίησης των ανισοτήτων πρέπει να θεωρηθεί ως μια επείγουσα πρόκληση,

---

¹⁰⁹ Βλ. Π. Βασιλειάδης, «Θεολογική προσέγγιση της Παγκόσμιας Οικονομίας».

¹¹⁰ Βλ. «Ομιλία της Α.Θ. Παναγιώτητος του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου κατά την Συνάντησιν του Davos (2 Φεβρουαρίου 1999)», περιοδικό *Ορθοδοξία*, περίοδος Β’, έτος ΣΤ’, τεύχος Α, Ιανουάριος-Μάρτιος 1999, σελ. 29.

¹¹¹ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 4.

¹¹² Δανός πολιτικός, ο οποίος κατέχει τη μοναδική έδρα στον κόσμο στην Πολιτική Οικονομία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Πανεπιστήμιο της Ουτρέχτης. Βλ. στο http://en.wikipedia.org/wiki/Bas_de_Gaay_Fortman.

η συλλογική βία είναι ίσως η πιο πειστική»¹¹³. Επιπλέον, υποστήριξε ότι η έννοια της «κοινωνικής σύμβασης» μεταξύ των κυβερνήσεων και των πολιτών έχει ένα αντιστάθμισμα σε παγκόσμιο επίπεδο-τη «σύμβαση ανάπτυξης» που διέπει τις σχέσεις μεταξύ των λεγόμενων ανεπτυγμένων χωρών, των αναπτυσσόμενων χωρών και των παγκόσμιων θεσμικών οργάνων¹¹⁴. Οι σπόροι των διεθνών συγκρούσεων είχαν σπαρθεί όταν τα παγκόσμια θεσμικά όργανα και οι κυβερνήσεις απέτυχαν να ανταποκριθούν στις κραυγαλέες παγκόσμιες ανισοροπίες».

Σύμφωνα με την έρευνα του Adam Smith¹¹⁵ σχετικά με τη φύση και τα αίτια της στον «Πλούτο των Εθνών»¹¹⁶, δήλωσε ότι «τα πιο επίμονα, πιο καθολικά, και, συνεπώς, τα πιο αξιόπιστα κίνητρα του ανθρώπου ήταν η επιδίωξη των ιδίων συμφερόντων του»¹¹⁷.

Ο πλούτος έχει σημαντικές «λειτουργικές διαστάσεις (επιτρέποντας στους ανθρώπους να τρώνε και να έχουν στέγη), αισθητικές παροχές (επιτρέποντας στους ανθρώπους να γιορτάσουν τη ζωή και να απολαύσουν την ομορφιά), και μια σχεσιακή φύση (όπου τα υλικά στοιχεία χρησιμοποιούνται για τους ίδιους και τους γείτονές τους)». Όμως, ταυτόχρονα, ο πλούτος και η δημιουργία του σε μικρο- και μακρο-άποψη μπορεί να είναι εξίσου προβληματική όπως είναι η φτώχεια¹¹⁸.

Κατ' αρχάς, ο πλούτος μπορεί να είναι παράνομος και δημιουργημένος εις βάρος των φτωχών και του περιβάλλοντος. Μισητά χρέη είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: σε ορισμένες περιπτώσεις, τα οικονομικά δάνεια επεκτείνονται σε Νοτιότερες κυβερνήσεις κάνοντας πλούσιες ξένες τράπεζες, πολυεθνικές εταιρείες και

---

¹¹³ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 5.

¹¹⁴ *To ίδιο*.

¹¹⁵ Σκωτσέζος οικονομολόγος και ηθικός φιλόσοφος. Θεωρείται ένας από τους πρωτοπόρους της πολιτικής οικονομίας και θεμελιωτής της σχολής των κλασικών οικονομικών. Ένας από τους κύριους εκπροσώπους του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού, ο Σμιθ είναι συγγραφέας των έργων «Θεωρία των ηθικών συναισθημάτων» και «Μια έρευνα της φύσης και των αιτιών του πλούτου των εθνών», με το δεύτερο να αναφέρεται συνήθως απλά ως «Ο Πλούτος των Εθνών» και να θεωρείται ως το κύριο έργο του Σμιθ και η πρώτη νεωτερική εργασία πάνω στα οικονομικά. Βλ. σχετικά στο http://el.wikipedia.org/wiki/Άνταμ_Σμιθ.

¹¹⁶ Πρόκειται για έναν οξυδερκή γραπτό απολογισμό της πολιτικής οικονομίας στην αυγή της Βιομηχανικής Επανάστασης και θεωρείται ευρέως το πρώτο σύγχρονο έργο στο πεδίο των οικονομικών. Το έργο είναι επίσης η πρώτη περιεκτική υπεράσπιση των πολιτικών ελεύθερης αγοράς όπως δηλώνει και η χρήση του όρου «αόρατο χέρι». Διαίρεται σε πέντε βιβλία και δύο τόμους. «Ο Πλούτος των Εθνών» γράφτηκε για τον μέσο μορφωμένο αναγνώστη του 18ου αιώνα παρά για εμπειρογνώμονες και μαθηματικούς. Ο Άνταμ Σμιθ αναπτύσσει στο έργο αυτό που αποτελεί τη βάση των οικονομικών της ελεύθερης αγοράς, τρεις κύριες έννοιες: καταμερισμός εργασίας, επιδίωξη ατομικού συμφέροντος και ελευθερία του εμπορίου. Βλ. σχετικά στο http://el.wikipedia.org/wiki/Ο_Πλούτος_των_Εθνών.

¹¹⁷ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 5.

¹¹⁸ *To ίδιο*, σελ. 6.

τοπικούς δικτάτορες, αλλά υπάρχουν βυθισμένοι φτωχοί άνθρωποι στις οφειλές που δεν οδήγησε στην καλύτερευση της ζωής τους.

Δεύτερον, οι δυσμενείς επιπτώσεις της δημιουργίας πλούτου για τους φτωχούς ανθρώπους και για το περιβάλλον, εν μέρει έχουν να κάνουν με το στενό ορισμό της σύγχρονης κοινωνίας του πλούτου στην οικονομία, δεν είναι απαραίτητα ενισχυτικά ζωής, όροι (π.χ. το εισόδημα, τα υλικά περιουσιακά στοιχεία, το ΑΕΠ). Ωστόσο, οι ιθαγενείς και οι αγροτικές κοινότητες που ζουν σε άμεση γειτνίαση με τη γη και ο περιορισμός των πρακτικών της κατανάλωσης αναμφισβήτητα έχει μια διαφορετική, μη χρηματική έννοια του πλούτου που καθορίζει το πώς θα πρέπει να δημιουργηθεί και να μοιραστεί.

Τρίτον, ο πλούτος τείνει να συνδέεται με τις οικονομικές, πολιτικές και άλλες μορφές ενέργειας που διευκολύνει την ακόμα μεγαλύτερη συσσώρευση πλούτου. Η ραγδαία παγκοσμιοποίηση των οικονομιών στις δύο τελευταίες δεκαετίες έχει ανοίξει πολλές ευκαιρίες για τα πλούσια άτομα και τα έθνη για την περαιτέρω διερεύνηση των χρηματοοικονομικών θέσεων τους, για παράδειγμα μέσω της χρήσης της αγοράς ή της μονοπωλιακής ισχύος (συμπεριλαμβανομένων των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας) για τον έλεγχο των τιμών, για τη χρηματοοικονομική κερδοσκοπία, την προστασία των γεωργικών αγορών μέσω των δασμολογικών φραγμών και των επιδοτήσεων, καθώς και πολιτική και στρατιωτική πίεση. Αυτές οι διάφορες μορφές πλουτισμού μέσω της κατάχρησης εξουσίας, οδηγεί σε παραβιάσεις των οικονομικών των ανθρώπων, των κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων.

Τέλος, η ευημερία και η δημιουργία πλούτου μπορεί να ενθαρρύνει τις αξίες του εγωκεντρισμού, τον ανταγωνισμό, τον υλισμό και την απληστία. Ουσιαστικά πολλαπλασιάζοντας την άποψη ότι «τα ανθρώπινα όντα εκτιμώνται από ό,τι έχουν και από αυτά που καταναλώνουν, αντί για αυτό που είναι», επηρεάζουν αυτές τις συμπεριφορές λειτουργίας των επικρατούντων οικονομικών στη θεωρία όσο και στην πράξη. Τα δίδυμα φαινόμενα υπερπαραγωγής και υπερκατανάλωσης, ειδικά στο Βορρά, με επακόλουθο την κοινωνική και τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, είναι από τις πιο σημαντικές συνέπειες. Σήμερα, τα τεράστια χρηματικά ποσά που δαπανώνται για την περιττή ή ακόμη και για τα εμπορεύματα της καταστροφής της ζωής. Το 2005, και μόνο, οι παγκόσμιες στρατιωτικές δαπάνες έφτασαν και πάνω των 1000 δις

δολαρίων ΗΠΑ (ή περίπου 3,1 δις δολάρια ΗΠΑ ημερησίως!) με τις λογιστικές Ηνωμένες Πολιτείες για το ήμισυ σχεδόν του ποσού. Επιπλέον, οι Ευρωπαίοι δαπανούν περίπου 105 δις δολαρίων ΗΠΑ για το αλκοόλ και 59 δις στα τσιγάρα ανά έτος. Όμως ένα κλάσμα αυτών των δαπανών θα μπορούσε να συμβάλει στην εξάλειψη της φτώχειας. Τα Ηνωμένα Έθνη εκτιμούν ότι ένας προϋπολογισμός 150 δις δολαρίων απαιτούνται για την επίτευξη των Αναπτυξιακών Σχέσεων (ΑΣΧ) περί μείωσης κατά το ήμισυ της φτώχειας μέχρι το 2015· το ετήσιο ποσό ύψους 25 δις δολαρίων, θα είναι επαρκές για την εξάλειψη της πείνας και του υποσιτισμού, όπως καθώς και στην παροχή καθαρού πόσιμου νερού για όλους στον κόσμο»¹¹⁹. Σύμφωνα, όμως με τις πιο πρόσφατες εκτιμήσεις φαίνεται πως ο κόσμος απέχει πολύ από την επίτευξη της μείωσης της φτώχειας κατά το ήμισυ μέχρι το 2015 στο πλαίσιο των ΑΣΧ¹²⁰.

Ο βραβευμένος με βραβείο Νόμπελ στα οικονομικά, Amartya Sen¹²¹, υποστηρίζει πως η φτώχεια μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως η έλλειψη των δικαιωμάτων των φτωχών. Αυτά περιλαμβάνουν το δικαίωμα σε βασικά αγαθά, για παράδειγμα κερδίζοντας ένα καλό εισόδημα· το δικαίωμα στη γη, καθώς και για τις δημόσιες διατάξεις για την υγεία και την εκπαίδευση· και το δικαίωμα να κάνουν δωρεάν χρήση των υπηρεσιών της φύσης, όπως το νερό. Εάν αυτά τα δικαιώματα μειώνονται, μπορούμε να μιλάμε για φτώχεια¹²².

Το New Economics Foundation υποστήριξε πειστικά ότι η αναδιανομή του εισοδήματος είναι πολύ πιο επιτυχημένη όσον αφορά τη μείωση της φτώχειας πέρα της οικονομικής ανάπτυξης: «.. Το ποσοστό της μείωσης της φτώχειας που επιτεύχθηκε μεταξύ 1981 και 2001 θα μπορούσε να έχει επιτευχθεί μέσω της ανακατανομής ετησίως του 0,12% του εισοδήματος του πλουσιότερου 10% του παγκόσμιου πληθυσμού»¹²³.

---

¹¹⁹ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 6-7.

¹²⁰ *Το ίδιο*, σελ. 8.

¹²¹ Είναι ένας Ινδός οικονομολόγος που βραβεύτηκε το 1998 με το βραβείο Νόμπελ στις Οικονομικές Επιστήμες για τη συνεισφορά του στα οικονομικά προνοίας και τη θεωρία κοινωνικής επιλογής, και για το ενδιαφέρον του στα προβλήματα των φτωχότερων μελών της κοινωνίας. Ο Sen είναι περισσότερο γνωστός για το έργο του σχετικά με τις αιτίες του λιμού, το οποίο οδήγησε στην ανάπτυξη πρακτικών λύσεων για την αποτροπή ή τον περιορισμό των αποτελεσμάτων των πραγματικών ή αισθητών ελλείψεων τροφής. Βοήθησε στη δημιουργία του Πίνακα της Ανθρώπινης Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών. Το 2012, έγινε ο πρώτος μη-Αμερικάνος παραλήπτης του Μεταλλίου των Εθνικών Ανθρωπιστικών Σπουδών. Βλ. περισσότερα στο http://en.wikipedia.org/wiki/Amartya_Sen.

¹²² Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 8-9.

¹²³ *Το ίδιο*, σελ. 9.

Το Π.Σ.Ε. έχει παρατηρήσει αυτή την κρίση όχι μόνο ως οικονομική κρίση αλλά και ως κρίση με ηθικές διαστάσεις που έχουν ήδη ξεκινήσει να διαβρώνουν τις κοινωνίες μας εδώ και αρκετό καιρό. Μαρτυρούμε μία εποχή κατά την οποία η πλεονεξία έχει γίνει η βάση της οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό, που πρέπει να γίνει, είναι να αναζητηθούν μακροπρόθεσμες αλλαγές βασισμένες σε ηθικές αρχές, οι οποίες θα κυβερνήσουν μια νέα οικονομική αρχιτεκτονική. Αυτό, άλλωστε, αποτέλεσε και έγνοια του Π.Σ.Ε. σε πολλές διασκέψεις αλλά και μελέτες του κατά τη δεκαετία του '80. Το 1984 έκανε μια κλήση για μια νέα διεθνή οικονομική τάξη βασισμένη στις ηθικές αρχές και την κοινωνική δικαιοσύνη, γεγονός που επανέλαβε και το 2009¹²⁴ προς τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών και τους G20¹²⁵.

«Από το 2007 η Ομάδα Αναφοράς για τη φτώχεια, τον πλούτο και την οικολογία συνεδριάζει δύο φορές το χρόνο για να εξασφαλίσει την ομαλή εφαρμογή του AGAPE και να συμβουλευεί το Π.Σ.Ε. για την υλοποίηση του έργου. Στο πλαίσιο μιας πενταετούς (2007-2011) παγκόσμιας διαδικασίας Περιφερειακών ακροάσεων και διαβουλεύσεων για τη φτώχεια, τον πλούτο και την οικολογία στο πλαίσιο της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής και της Ασίας-Ειρηνικού, ολοκληρώθηκαν με επιτυχία με τη συνοδεία των εκκλησιών και την οικουμενική οικογένεια στην ακολουθία του AGAPE.

Η συμμετοχή του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ έχει επικεντρωθεί στα θέματα του οικολογικού χρέους και της οικολογικής δικαιοσύνης, με βάση τις προηγούμενες μελέτες περιπτώσεων, και την παγκόσμια οικονομική κρίση. Εκτός από τις δραστηριότητες στα πλαίσια του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ, το Π.Σ.Ε. συγκάλεσε τη Συμβουλευτική Ομάδα για τα οικονομικά θέματα που βοήθησε να αναπτυχθεί η δήλωση για 'Δίκαιη Οικονομία και Οικονομία της Ζωής'.

---

¹²⁴ Η Συμβουλευτική Ομάδα για Οικονομικά θέματα του Π.Σ.Ε. στη συνάντηση το Μάιο του 2009, πρότεινε ένα πλαίσιο για μια ηθική, δίκαιη και δημοκρατική οικονομική αρχιτεκτονική με 4 κύρια σημεία. Έλεγαν ότι πρέπει:

1. Να βασιστούν σε ένα πλαίσιο κοινών αξιών-ειλικρίνειας, κοινωνικής δικαιοσύνης, ανθρώπινης αξιοπρέπειας, κοινής υπευθυνότητας, και οικολογικής συντήρησης.
2. Να λογοδοτήσουν για τα κοινωνικά και περιβαλλοντολογικά ρίσκο σε οικονομικούς λογαριασμούς.
3. Να επανασυνδέσουν τη δημοσιονομία με την πραγματική οικονομία.
4. Να θέσουν καθαρά όρια, όπως και, να τιμωρήσουν διά ποινης τις υπερβολικές και ανεύθυνες δράσεις που βασίζονται στην πλεονεξία.

Βλ. σχετικά στο Rogate R. Mshana, «The Current Economic Crisis, its causes, its impact and possible alternatives», σελ. 12.

¹²⁵ Το ίδιο, σελ. 2.

Οι συναντήσεις με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα διεξάγεται με τη μορφή περιπτωσιολογικών μελετών σχετικά με πολιτικές του ΔΝΤ/ΠΤ στην Αφρική και τις συνέπειές τους για τον τοπικό πληθυσμό. Υπάρχει, επίσης, συνεχής αλληλεπίδραση με τα Ηνωμένα Έθνη και τις εκδηλώσεις της κοινωνίας για τα θέματα της αναπτυξιακής διαδικασίας»¹²⁶.

Παραδείγματα αυτών των Περιφερειακών ακροάσεων και διαβουλεύσεων για τη φτώχεια, τον πλούτο και την οικολογία είναι μεταξύ άλλων η έκθεση του Π.Σ.Ε. για την 11η σύνοδο της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη στη Νέα Υόρκη το Μάιο του 2003¹²⁷, μια πρόταση του Dr. Rogate R. Mshana για την οικονομία της κοινωνίας και της δικαιοσύνης σε συνέδριο στη Ρώμη το Σεπτέμβριο του 2004¹²⁸, η Οικουμενική Παρουσία στο Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ στο Πόρτο Αλέγκρε τον Ιανουάριο του 2005¹²⁹, η Αναφορά του AGAPE για τη Διαβούλευση της σύνδεσης φτώχειας, πλούτου και οικολογίας και τις Αφρικανικές Οικουμενικές Προοπτικές στην Τανζανία τον Νοέμβριο του 2007¹³⁰, όπως και οι Δηλώσεις των Αφρικανών Γυναικών για το ίδιο θέμα κατά την ίδια συνάντηση¹³¹ και τέλος η Διαβούλευση του AGAPE για τη σύνδεση φτώχειας, πλούτου και οικολογίας καθώς και οι Οικουμενικές Προοπτικές στη Ευρώπη, στα πλαίσια συνάντησης στη

---

¹²⁶ Βλ. σχετικά στο «Implemented activities», <http://www.oikoumene.org/en/programmes/justice-diakonia-and-responsibility-for-creation/eco-justice/poverty-wealth-and-ecology/implemented-activities.html>.

¹²⁷ Βλ. σχετικά στο «WCC Report on the 11th Session of the UN Commission on Sustainable Development (CSD-11) April 28 to May 9, 2003, New York focused on follow-up from the World Summit on Sustainable Development (WSSD) (Johannesburg, Aug/Sept., 2002)», Prepared by David G. Hallman, Climate Change Programme Coordinator, World Council of Churches, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/wcc-report-on-the-11th-session-of-the-un-commission-on-sustainable-development-csd-11.html>.

¹²⁸ Βλ. σχετικά στο «The economy of communion and justice: a suggestion», <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/the-economy-of-communion-and-justice-a-suggestion.html>.

¹²⁹ Βλ. σχετικά στο «Ecumenical presence at the World Social Forum 2005», <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/ecumenical-presence-at-the-world-social-forum-2005.html>.

¹³⁰ Βλ. σχετικά στο «Consultation on Linking Poverty, Wealth and Ecology: African Ecumenical Perspectives Alternative Globalisation Addressing People and Earth (AGAPE)», <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/report-on-the-african-ecumenical-consultation-on-linking-poverty-wealth-and-ecology.html>.

¹³¹ Βλ. σχετικά στο «African Women's Statement on Poverty, Wealth and Ecology African Women's Hearing on Poverty, Wealth and Ecology», <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/african-womens-statement-on-poverty-wealth-and-ecology.html>.

Βουδαπέστη τον Νοέμβριο του 2010 για την Κλιματική Δικαιοσύνη¹³², στην οποία έλαβαν μέρος 32 Ευρωπαϊκές χώρες και συμμετέχοντες από εκκλησίες από όλο τον κόσμο.

«Τρεις είναι οι διεθνείς οργανισμοί και φορείς που απαιτείται να συνεργαστούν για να επιτευχθεί στην πράξη ένας δικαιότερος κόσμος: ο ΟΗΕ, τα Διεθνή Οικονομικά Ιδρύματα (ΔΟΙ) και το σύνολο των κινήσεων των πολιτών, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι εκκλησίες, τα θρησκευτικά κινήματα, κλπ. Πιο συγκεκριμένα, ο ΟΗΕ θα πρέπει να έρθει σε συμφωνία με τα ΔΟΙ μέσω ενός ουσιαστικού συμβολαίου. Οι πολίτες θα πρέπει να διεκδικήσουν και να απαιτήσουν την εφαρμογή των οικονομικών, πολιτιστικών και άλλων δικαιωμάτων τους από τον ΟΗΕ, ενώ ταυτόχρονα θα πρέπει να αντισταθούν ενεργά στην εξουσία που ασκούν τα πιο πάνω διεθνή οικονομικά ιδρύματα»¹³³.

β) Η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας

Από την εποχή της εμφανίσεώς του, ο Χριστιανισμός δεν αδιαφόρησε για τα κοινωνικά προβλήματα της κάθε ιστορικής περιόδου, αλλά βοήθησε άμεσα ή έμμεσα στην συνειδητοποίηση και επίλυσή τους. Το ενδιαφέρον της Εκκλησίας, λόγω του προσωποκεντρικού χαρακτήρα της θεολογίας της¹³⁴, δεν πρέπει να παρερμηνευθεί και να τεθεί σε άλλη βάση. Η παρουσία της στον κόσμο δεν αποβλέπει στην βελτίωση των κοινωνικών δομών, αλλά στην σωτηρία και ανακαίνιση των ανθρώπων. Το ενδιαφέρον για τις κοινωνικές δομές εκδηλώνεται μέσω της εφαρμογής των θεϊκών εντολών και της καλλιέργειας της αυτοθυσίας και της αγάπης. Οι Πατέρες της Εκκλησίας λοιπόν, ως εκφραστές του γνήσιου χριστιανικού πνεύματος και ποιμένες του λαού του Θεού, καλλιέργησαν αυτό το ενδιαφέρον για τους κοινωνικούς θεσμούς, τους οποίους όμως δεν έβλεπαν ανεξάρτητα από τα πρόσωπα αλλά και δεν

---

¹³² Βλ. σχετικά στο «AGAPE Consultation: Linking poverty, wealth and ecology: Ecumenical Perspectives in Europe, Budapest Call for Climate Justice, Addressing Poverty, Wealth and Ecology», <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/agape-consultation-budapest-call-for-climate-justice.html>.

¹³³ Βλ. Π. Βασιλειάδης, «Θεολογική προσέγγιση της Παγκόσμιας Οικονομίας».

¹³⁴ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Το πρόσωπο και ο Ερως*, εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2006.

αδιαφορούσαν γι' αυτούς περιοριζόμενοι στα πρόσωπα. Η κοινωνική αδικία αποκαταστάθηκε με τους επίμονους αγώνες των Πατέρων, οι οποίοι ήλεγχαν και καυτηρίαζαν τις κακώς κείμενες δομές της κοινωνίας και πολλές φορές αυτός ο έλεγχος στρεφόταν προς όλες τις κατευθύνσεις. Ζώντας και εφαρμόζοντας την εντολή της αγάπης, που στην ουσία είναι εντολή θυσίας, υπέμειναν οι ίδιοι καρτερικά αδικίες που γίνονταν σε βάρος τους χωρίς να παραιτηθούν από τον αγώνα για την υπεράσπιση του πλησίον. Ως πνευματικοί καθοδηγητές και ποιμένες, γνώριζαν καλά την ανθρώπινη ψυχή και απέδιδαν αξία στην προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου. Έτσι επιδίωκαν να εξυψώσουν τον άνθρωπο με παιδαγωγικά μέσα.

Ο πλούτος λοιπόν ως αυτοσκοπός, αλλά και η φτώχεια ως κοινωνικό πρόβλημα αντικατοπτρίζει την κοινωνική αδικία που υφίστανται οι πολίτες ανά τον κόσμο. Η χριστιανική διδασκαλία, για ευνόητους λόγους ανέπτυξε δημόσια τη σκέψη της για τις κοινωνικές δομές και τα υφιστάμενα κοινωνικά προβλήματα ήδη από την εποχή της δράσης του ίδιου του Χριστού. Φυσικά τόσο ο Χριστός, όσο και οι Πατέρες της Εκκλησίας μας άσκησαν με την διδασκαλία τους και την πράξη τους έντονη επίδραση στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων.

Η Ορθόδοξη Θεολογία και εν γένει ο Χριστιανισμός, ως αποκάλυψη και πνευματική κατάσταση, δεν κάνει διάκριση των ανθρώπων σε τάξεις πλουσίων και φτωχών αλλά μόνο ευσεβών και ασεβών. Ζώντας όμως η Εκκλησία μέσα στον κόσμο, χωρίς αυτό να σημαίνει την ταύτισή της μ' αυτόν, δεν μπορεί να αγνοήσει την υπάρχουσα κατάσταση μέσα στην κοινωνία, γι' αυτό και πήρε θέση εμμέσως ή αμέσως απέναντι σ' αυτό το κοινωνικό φαινόμενο, την διάκριση πλουσίων και φτωχών.

Ήδη από την εποχή της Καινής Διαθήκης, ενώ δεν τίθεται κάποια συγκεκριμένη διδασκαλία περί ιδιοκτησίας και πλούτου, θα παρατηρήσει κάποιος προσεκτικός μελετητής των ευαγγελικών χωρίων πως διαφαίνεται ότι ο ίδιος ο Χριστός ευνόησε την ακτημοσύνη απ' την ατομική ιδιοκτησία. Ο καθ. Στ. Τσομπανίδης το έθεσε με τον πλέον ορθό τρόπο κατά τη διάρκεια πανεπιστημιακών παραδόσεων τονίζοντας ότι «ο

Χριστός σαρκώθηκε κυρίως για να συμπαρασταθεί και να συμπάσχει με τους έχοντας ανάγκη και τους φτωχούς»¹³⁵.

Εντέλλεται σ' όλους να μη θησαυρίζουν επίγειους θησαυρούς, ενώ απευθυνόμενος στον πλούσιο νεανίσκο παραγγέλλει: «ει θέλεις τέλειος είναι, ύπαγε πώλησόν σου τα υπάρχοντα και δος πτωχοίς, και έξεις θησαυρόν εν ουρανώ, και δεύρο ακολούθει μοι»¹³⁶. Όμως και σε άλλο σημείο των ιερών Ευαγγελίων ο Χριστός βεβαιώνει ότι είναι δύσκολο για τους πλούσιους να εισέλθουν στη βασιλεία του Θεού, ενώ τους ταλανίζει, μακαρίζει τους πτωχούς και συνιστά στους ακροατές του να μη μεριμνούν για την εξωτερική ενδυμασία και την τροφή. Η προαναφερθείσα διδασκαλία του Ιησού Χριστού δεν σημαίνει παντελή στέρηση και κατάργηση της ιδιοκτησίας. Ο καθ. Ι. Πέτρου επισημαίνει ότι «ο άνθρωπος που ρυθμίζει τη ζωή του μέσα από την εσχατολογική προοπτική μπορεί να ξεπεράσει τον ατομισμό και την ιδιοτέλειά του και ελεύθερος από ετεροκαθορισμούς να βρει τον εαυτό του στο πρόσωπο του αδελφού του πραγματοποιώντας έτσι το βασικό αίτημα της χριστιανικής αγάπης»¹³⁷. Ο Ιησούς αποδίδει ανώτερη αξία στην ανθρώπινη προσωπικότητα και δεν μεταχειρίζεται κοινωνικά ή οικονομικά κριτήρια έναντι των διαφόρων τάξεων¹³⁸. Αποδοκιμάζει ό,τι εμποδίζει την πραγμάτωση της βασιλείας του Θεού. Η προσκόλληση στα υλικά αγαθά αποτρέπει απ' αυτήν την πραγμάτωση. Οδηγεί σταδιακά στην πλεονεξία, καλλιεργεί την φιλαυτία, ενώ εκδιώκει την αγάπη και καθιστά τον πλησίον αλλότριο της Βασιλείας του Θεού. Ο Ιησούς Χριστός ανάγει τις σχέσεις πλουσίων και φτωχών σε ανώτερο επίπεδο, όπου οι δύο τάξεις δεν βρίσκονται σε εχθρικά στρατόπεδα, αλλά συμπορεύονται μέσα στην Βασιλεία του Θεού. Την ίδια τακτική ακολούθησε η Εκκλησία, η οποία είναι το σώμα του ζώντος Χριστού¹³⁹ κατά τον μακαριστό π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ. Κατανοώντας την διδασκαλία του Θεανθρώπου για το θέμα του πλούτου και τις σχέσεις πλουσίων και φτωχών την εφήρμοσε στο βίο των μελών της (η Εκκλησία εννοείται).

---

¹³⁵ Προσωπικές σημειώσεις από την διδασκαλία του καθηγητού Στυλιανού Τσομπανίδη κατά το μεταπτυχιακό μάθημα.

¹³⁶ Βλ. *κατά Ματθαίον* 19, 21.

¹³⁷ Βλ. Ιωάννη Πέτρου, *Κοινωνική Δικαιοσύνη*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 67.

¹³⁸ Βλ. *κατά Λουκάν* 12, 16-21.

¹³⁹ Βλ. π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, μτφρ. Παπαδόπουλος, Ι. Κ., εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1999.

Ο Απόστολος Παύλος αναγνωρίζει σε κάθε πιστό πλήρη ελευθερία λέγοντας ότι «ιλαρόν γαρ δότην αγαπά ο Θεός»¹⁴⁰, ενώ συνιστά την αυτάρκεια και παραγγέλλει στους πλούσιους να μη προσκολλώνται στον πλούτο εναποθέτοντας σ' αυτόν κάθε ελπίδα τους.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας εκφράζοντας το γνήσιο χριστιανικό πνεύμα, δεν καταδικάζουν την ιδιοκτησία ως θεσμό, αλλά την κακή χρήση της. Ακριβώς αυτό επισημαίνει και ο Ι. Πέτρου που τονίζει ότι «η συγκέντρωση του πλούτου είναι ασυμβίβαστη με τη Βασιλεία του»¹⁴¹, ακολουθώντας στο Πνεύμα και όχι στο γράμμα τους Πατέρες. Ωστόσο δεν πρέπει να λησμονούμε ότι υπήρχαν Πατέρες που ασκήτευαν και Πατέρες που δρούσαν μέσα στην κοινωνία. Οι Πατέρες διακρίνουν τα αγαθά σε δύο κατηγορίες: στα ελεύθερα, αυτά που με αφθονία παρέχει ο Θεός σ' όλους τους ανθρώπους, διότι είναι απαραίτητα για τη ζωή. Ως ελεύθερα αγαθά χαρακτηρίζονται ο αέρας, το φως, το νερό. Η δεύτερη κατηγορία, στην οποία διαχωρίζονται τα αγαθά της γης, είναι τα οικονομικά, εκείνα που για να παραχθούν, χρειάζονται την ανθρώπινη συμβολή και που διακρίνουν τους ανθρώπους σε πλούσιους και πτωχούς. Τα ελεύθερα αγαθά, όπως προαναφέρθηκε, είναι κοινά για όλους, ενώ τα οικονομικά αποτελούν ιδιοκτησία κάποιας μερίδας ανθρώπων. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος διαβλέπει την ρύθμιση αυτή ως μέτρο της σοφίας του Θεού, διότι χωρίς να βλάπτεται η επιβίωση του ανθρώπου μπορεί ελεύθερα να ασκηθεί η δικαιοσύνη. Και συνεχίζει τη σκέψη του ο μεγάλος Πατέρας, παρατηρώντας ότι αν ήταν ιδιόκτητα τα ελεύθερα αγαθά, υποκρύπτονταν ο κίνδυνος οι πλεονέκτες να τα εμπορευθούν και έτσι να καταδικάσουν σε θάνατο αυτούς που δεν μπορούσαν να τα αποκτήσουν. Αν πάλι, ήταν κοινά τα χρήματα για όλους, δεν θα υπήρχε περιθώριο ο άνθρωπος να εργαστεί για την αγάπη και τη δικαιοσύνη. Ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης το έθεσε στη σωστή του βάση «Μετά, ισότητα στην τελειότητα σημαίνει και ισότητα στα πλούτη. Διότι πλούσιος γίνεται εκείνος ο οποίος φθάνει στην θέωση, αλλά κατά κόσμον όμως γίνεται φτωχούλης. Οπότε, ως πτωχός, ισοπεδούται με όλους τους πτωχούς του κόσμου και γίνεται ίσος με τους πτωχούς. Οπότε, δεν υπάρχει κοινωνικό πρόβλημα από αυτής της απόψεως, διότι δεν ταυτίζεται ποτέ με τον πλούσιο, αλλά με τον φτωχό. Αυτό είναι αυτόματο στην ορθόδοξη θεολογία και δεν μπορεί να γίνει

---

¹⁴⁰ Βλ. προς Κορινθίους Β' 9, 7.

¹⁴¹ Βλ. Ι. Πέτρου, Κοινωνική Δικαιοσύνη, σελ. 67.

αλλιώς. Διότι εκείνος ο οποίος ταυτίζεται με τους πλούσιους είναι απόδειξη ότι δεν έχει νοερά προσευχή. Για να έχει νοερά προσευχή, πρέπει να ταυτισθεί με τους πτωχούς»¹⁴².

Έτσι διαβλέπουν οι Πατέρες της Εκκλησίας, και συγκεκριμένα οι Τρεις Ιεράρχες, ότι η ιδιοκτησία των οικονομικών αγαθών είναι θεσμός αποδεκτός, αλλά δεν συνδέεται με τη φύση του ανθρώπου ώστε η απώλειά της να τον αλλοτριώνει. Ο απανθρωπισμός και η αλλοτρίωσή του δεν συνδέονται με την ιδιοκτησία ή όχι των οικονομικών αγαθών αλλά με την αμαρτία. Η ιδιοκτησία, για τους Πατέρες της Εκκλησίας, αποτελεί θεσμό, ο οποίος δόθηκε μεν απ' το Θεό, αλλά συμβατικά, διότι ήταν πολύ χρήσιμος για τον μεταπτωτικό άνθρωπο. Ήταν αποτέλεσμα και συνέπεια της επιθυμίας του. Ανατρέχουν οι Πατέρες στην παραδείσια κατάσταση του ανθρώπου, όπου δεν υπήρχαν ούτε διαιρέσεις, ούτε ανισότητα. Χαρακτηριστικά ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος σημειώνει: «...συ βλέπε την πρώτην ισονομίαν, μη την τελευταίαν διαίρεσιν...»¹⁴³.

Έτσι η ιδιοκτησία αποτελεί αναγκαίο θεσμό για τον αμαρτωλό άνθρωπο ώστε να υπηρετεί την ενότητα του ανθρωπίνου γένους. Μέσα στο σχέδιο της θείας σοφίας είναι να υπάρχει πλήθος αναγκαστικών αλληλεξαρτήσεων για να υπάρξει εύρυθμη λειτουργία του κοινωνικού οργανισμού. Η διάκριση της κοινωνίας σε πλούσιους και πτωχούς είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, απαραίτητη, γιατί δίδεται η δυνατότητα στους ανθρώπους να ασκήσουν την ελευθερία τους. Δεν πρέπει ο πλούσιος να νομίζει ότι βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση και ότι δεν έχει την ανάγκη των άλλων, ούτε ο πτωχός να νιώθει εξαρτημένος. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος παρατηρεί ότι δεν είναι δυνατή η επιβίωση των πλούσιων χωρίς τις υπηρεσίες των πτωχών ενώ η επιβίωση των πτωχών, γεωργών, αγροτών είναι εφικτή.

Στο πλαίσιο της σκέψεως του αγίου Ιεράρχου ανήκει και η υποθετική κατασκευή δύο πόλεων, κατά τη θεωρητική κατασκευή της ιδανικής πολιτείας από τον Σωκράτη στο έργο του Πλάτωνα «Πολιτεία» ή «Περί δικαίου», όπου στη μία ζουν μόνο πλούσιοι και στην άλλη μόνο πτωχοί. Έτσι η πόλη των πτωχών, γεωργών, αγροτών, μπορεί να επιβιώσει, ενώ η πόλη των πλούσιων, αν στερηθεί τις υπηρεσίες των

---

¹⁴² Βλ. π. Ιωάννης Ρωμανίδης, *Εμπειρική δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, εκδ. Ι. Μονή Γενεθλίου της Παναγίας, Αθήνα 2011, τόμ. Β΄.

¹⁴³ Βλ. Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ιδ΄*. Περί φιλοπτωχίας.

πτωχών θα καταστραφεί. Παράλληλα η άνιση κατανομή του πλούτου και ο διαχωρισμός στις τάξεις πλουσίων και πτωχών είναι δοσμένη από το Θεό για να δοθεί η ευκαιρία στους μεν πρώτους να εκδηλώσουν τη φιλανθρωπία και τη χρηστότητά τους, στους δε πτωχούς να επιδιώξουν την καρτερία και την υπομονή, όπως παρατηρεί σχετικά ο Μέγας Βασίλειος. Μέσα σ' αυτό το κλίμα των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ των δύο τάξεων οι Πατέρες βλέπουν τους πλούσιους ως οικονόμους και διαχειριστές της περιουσίας, που τους έχει αναθέσει ο Θεός. Απόλυτος κύριος της γης είναι μόνο ο δημιουργός του, ο Θεός, η κυριότητα του ανθρώπου είναι κατ' ανάθεση. Ο κάτοχος οποιασδήποτε περιουσίας την έχει λάβει απ' το Θεό, για να τη διαχειρίζεται για τη φροντίδα των προσωπικών του αναγκών χωρίς να παραβλάπτεται η επιβίωσή του, τα υπόλοιπα δε αγαθά, όσα δηλαδή ξεπερνούν τα όρια της αυτάρκειας, να τα διαθέτει υπέρ των ενδεών. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος θέλοντας να τονίσει ότι οι πλούσιοι επιτελούν κοινωνικό λειτούργημα, αναφέρει ότι όσα έχει κάποιος υπό την κατοχή του, είναι όλα δοσμένα απ' το Θεό, ενώ χαρακτηρίζει τις φράσεις «εμόν» και «σόν» ως λέξεις μικρής σημασίας. Αλλού σημειώνει χαρακτηριστικά «εάν τις δώση σοι παρακαταθήκην, μη δύναμαί σε καλέσαι πλούσιον; Ουχί. Διατί; Αλλότρια γαρ κέκτησαι. Τούτο γαρ παρακαταθήκη εστίν».

Η κτήση πλούτου πέρα από τα όρια της αυτάρκειας είναι ηθικά αθέμιτη. Ο Μέγας Βασίλειος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι, αν ο καθένας χρησιμοποιούσε τον πλούτο για τις ανάγκες του, το δε υπόλοιπο αυτού, το περιττό, μετέδιδε στους δεομένους, κανένας δε θα ήταν ούτε πλούσιος ούτε πτωχός. Ο ίδιος πατήρ, για να διδάξει το ποιμνιό του αλλά και τους Χριστιανούς κάθε εποχής, λαμβάνει επιχειρήματα από την ιστορία των αρχαίων Ελλήνων αναφέροντας ότι αυτοί είχαν κοινή τράπεζα και κοινά συσσίτια βάσει νόμου της πολιτείας. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος συνιστά να μην θησαυρίζουμε και να φυλάττουμε τα αγαθά, ενώ άλλοι υποφέρουν από την πείνα. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Συ τοίνυν, δούλε Χριστού, μη πάθης μηδέν αγενές... μη παραδράμης τον αδελφόν σου, σον εστί μέλος και εν τη συμφορά κάμπτεται. Σοι εγκαταλέλειπται ο πτωχός». Ως δείγμα της σωστής χρήσεως του πλούτου οι Πατέρες συνιστούν την αυτάρκεια, την οποία επιβάλλει η καινή εντολή της αγάπης. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος αναφέρει ότι αυτός που αγαπά τον πλησίον του όπως τον εαυτό του δεν θα έχει υπό την κατοχή του τίποτε

περισσότερο από εκείνον. Κατά τον Μέγα Βασίλειο, η αγάπη είναι έμφυτη δύναμη και θεμελιώδης λειτουργία του ανθρώπου. Η εφαρμογή αυτής στην χρήση του πλούτου εξισορροπεί τις κοινωνικές ομάδες και κάνει τους πλούσιους καλούς διαχειριστές των αγαθών του Θεού.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας κατακρίνουν τους πλούσιους εκείνους που κάνουν κακή χρήση του πλούτου και δείχνουν αδιαφορία για τη δυστυχία των άλλων. Ο Κλήμης Αλεξανδρείας, ξεκινώντας από την άποψη ότι τα υλικά αγαθά δημιουργήθηκαν απ' το Θεό για χρήση όλων των ανθρώπων, στηρίζεται στο αρχαίο γνωμικό «*κοινά τα των φίλων*» και παρατηρεί ότι, εφόσον είναι κοινά όλα για τους φίλους και ο άνθρωπος είναι θεοφιλής, τότε «*γίνεται δη ουν τα πάντα του Θεού και των ανθρώπων*». Ο Μέγας Βασίλειος επικρίνει δριμύτατα την φιλοχρηματία των πλουσίων και καυτηριάζει εκείνους που αδιαφορούν για τη δυστυχία των άλλων, χαρακτηρίζοντας λωποδύτη εκείνον, που ενώ μπορεί να ενδύσει τον γυμνό, δεν το κάνει. Ενώ σε άλλο σημείο παρατηρεί ότι στον πεινασμένο, το γυμνό και τον ανυπόδητο ανήκουν ο άρτος, το ένδυμα και τα υποδήματα, τα οποία φυλάττονται απ' τον πλούσιο και «*κατασέπονται εις τας αποθήκας*». Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος χαρακτηρίζει την υπέρμετρη μέριμνα και προσκόλληση στον πλούτο ως ανοησία και παρατηρεί ότι ο Θεός δεν έδωσε περισσότερα υλικά αγαθά για να σπαταλώνται σε μέθη και πολυτέλεια, αλλά για να διανέμονται στους δεομένους. Χαρακτηρίζει ο ιερός πατήρ ως αρπαγή και πλεονεξία να μη διανέμονται στους άλλους τα αγαθά που περισσεύουν. Έτσι οι Πατέρες, μέσω της διδασκαλίας τους, δεν έχουν σκοπό να ανατρέψουν την υπάρχουσα κατάσταση, όπως αυτή νοείται στο πλαίσιο ταξικών αγώνων, αλλά μέσω της καλλιέργειας της αγάπης να εξισορροπήσουν τις αντιθέσεις, ώστε ούτε πλούσιος να υπάρχει ούτε φτωχός.

Ερχόμενοι σε πιο πρόσφατα γεγονότα έχουμε να προσέξουμε, όπως μας πληροφορεί και ο καθ. Στ. Τσομπανίδης «μία βαρυσήμαντη, κριτική και με ανοικτό πνεύμα παρέμβαση, αντιπροσωπευτική της Ορθοδοξίας, που έκανε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος στο ετήσιο οικονομικό φόρουμ το 1999 στο Davos. Ο Πατριάρχης μιλώντας για το θέμα 'Ηθικά διλήμματα της Παγκοσμιοποίησης', εξέφρασε τις ενστάσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας εναντίον των πειπτώσεων της παγκοσμιοποίησης και της ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς. Επισήμανε ότι η

παγκοσμιοποίηση έχει την τάση να εξελίσσεται σε μέσο επεκτάσεως της οικονομικής επικυριαρχίας των χρηματοπιστωτικών κολοσσών επί των φτωχών χωρών και των ανθρώπων. Είναι απαράδεκτο, κατά την άποψή του, η οικονομική ανάπτυξη να προκαλεί τη στέρηση στους πολλούς και την υπέρμετρη συγκέντρωση πλούτου στους λίγους. Αποδεικνύεται ότι είναι ένα νέο όραμα για ορισμένους και μια νέα απειλή για άλλους. Όραμα που υπόσχεται πολλά στους λίγους και πολύ λίγα στους πολλούς. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης εξηγεί ότι η χριστιανική οικουμενικότητα διαφέρει ουσιαστικά από την παγκοσμιοποίηση, αφού η πρώτη στηρίζεται στη συναδελφότητα και σέβεται και υπηρετεί το ανθρώπινο πρόσωπο, ενώ η δεύτερη επιδιώκει τη διεύρυνση της αγοράς, την ευημερία των αριθμών και τη μεγιστοποίηση του κέρδους [...] Αυτή η ανιδιοτελής αγάπη βρίσκει την ύψιστη έκφρασή της μέσω της ευχαριστίας στη συμμετοχή στην αγαπητική κοινωνία του τριαδικού Θεού, η οποία σημαίνει πλήρης ζωή για όλους και αποτελεί ένα κεντρικό αφετηριακό σημείο προσέγγισης της παγκοσμιοποίησης και των επιπτώσεών της»¹⁴⁴. Βασικό χαρακτηριστικό της αλληλεγγύης που συνδέεται άμεσα με τη δικαιοσύνη είναι ότι αυτή όχι μόνο δεν περιορίζεται σε γεωγραφικά όρια, αλλά είναι επίσης χρονικά παγκόσμια. Ενδιαφέρεται και για τις μελλοντικές γενιές και το μέλλον του κόσμου¹⁴⁵.

«Μεγάλη απήχηση ιδιαίτερα στην οικουμενική προσπάθεια για την οικοδόμηση ενός πολιτισμού δίκαιης ειρήνης βρήκε η Διαθρησκευτική Διάσκεψη των Βρυξελλών το 2001 με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η Διάσκεψη με θέμα 'Η ειρήνη του Θεού εν τω κόσμω' και μάλιστα οι τοποθετήσεις του Πατριάρχη Βαρθολομαίου στην εναρκτήρια ομιλία του θεωρήθηκαν ως σημαντική συμβολή για την 'Οικουμενική Δεκαετία για την υπέρβαση της βίας' και εκτιμήθηκαν ιδιαίτερα από τη Μικτή Ομάδα Εργασίας της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και του Π.Σ.Ε.

Η ορθόδοξη συμμετοχή στις δραστηριότητες του Π.Σ.Ε. και στην κοινή χριστιανική μαρτυρία για μια δίκαιη ειρήνη σε όλη τη δημιουργία αυξήθηκε μετά τη Γενική Συνέλευση στο Πόρτο Αλέγκρε το 2006 και έγινε πιο δημιουργική. Από το 2007 θα πραγματοποιηθεί μια σειρά σημαντικών διορθόδοξων διασκέψεων στη Βοστώνη, στο Βουκουρέστι, στη Λέρο, στο Βόλο και στη Συρία στα πλαίσια της

¹⁴⁴ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Εκκλησιολογία και Παγκοσμιοποίηση*, σελ. 29-31 και του ίδιου *Μετα-λειτουργία*, σελ. 386-387.

¹⁴⁵ Βλ. Π. Βασιλειάδης-Στ. Τσομπανίδης, «Παγκόσμια οικονομία-κλιματική αλλαγή-διαθρησκευτικός διάλογος».

προπαρασκευής της ‘Διεθνούς Οικουμενικής Διάσκεψης για την Ειρήνη’ στη Τζαμάικα το 2011. Αλλά και το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ., το Μάιο του 2009, σε συνεργασία με την Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος και Αλμυρού και την Θεολογική Σχολή της Χαϊδελβέργης, διοργάνωσε επιστημονικό σεμινάριο με θέμα: ‘Βιβλική θεολογία της απελευθέρωσης, πατερική θεολογία, και οι αμφισημίες της νεωτερικότητας’, ανάμεσα στα θέματα του οποίου ήταν και η θεολογική προσέγγιση της παγκόσμιας οικονομίας»¹⁴⁶.

Κάποια χρόνια αργότερα, το 2008, στην τελευταία διακήρυξη των προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών τονίζεται χαρακτηριστικά: «Οι ορθόδοξοι χριστιανοί συμμερίζονται μετά των άλλων, θρησκευομένων ή μη ανθρώπων του πλανήτη, την ευθύνη για τη σύγχρονη κρίση, διότι ανέχθηκαν ή συμβιβάστηκαν ακρίτως και προς ακραίες επιλογές του ανθρώπου χωρίς την αξιόπιστη αντιπαράθεση προς αυτές του λόγου της πίστεως. Έχουν, συνεπώς, και αυτοί μείζονα υποχρέωση να συμβάλλουν στην υπέρβαση των διασπάσεων του κόσμου. Η χριστιανική διδασκαλία διά την οντολογική ενότητα του νθρώπινου γένους και της θείας δημιουργίας, όπως αυτή εκφράζεται στο μυστήριο του εν Χριστώ απολυτρωτικού έργου, αποτελεί θεμελιώδη βάση για την ερμηνεία της σχέσεως του ανθρώπου με το Θεό και τον κόσμο. [...] Το χάσμα μεταξύ πλουσίων και πτωχών διευρύνεται δραματικά εξ αιτίας της οικονομικής κρίσης, που συνήθως είναι αποτέλεσμα μανιακής κερδοσκοπίας εκ μέρους οικονομικών παραγόντων και στρεβλής οικονομικής δραστηριότητας, η οποία, στερούμενη ανθρωπολογικής διαστάσεως και ευαισθησίας, δεν εξυπηρετεί, τελικά, τις πραγματικές ανάγκες της ανθρωπότητας. Βιώσιμη οικονομία είναι εκείνη, που συνδυάζει την αποτελεσματικότητα με την δικαιοσύνη και την κοινωνική αλληλεγγύη»¹⁴⁷.

---

¹⁴⁶ Το ίδιο.

¹⁴⁷ Βλ. Π. Βασιλειάδης, «Θεολογική προσέγγιση της Παγκόσμιας Οικονομίας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από ένα λυπηρό και τραγικό φαινόμενο, αυτό της μόλυνσης και καταστροφής του περιβάλλοντος¹⁴⁸, με συνέπεια την υφιστάμενη οικολογική κρίση που βιώνουν κυρίως οι φτωχές χώρες του Τρίτου Κόσμου· κυρίως, αλλά όχι μόνο σ' αυτές. Ίσως μια θέση όπως αυτή, να θεωρείται από πολλούς υπερβολική, καθώς υποστηρίζουν ότι δε βρισκόμαστε αμετάκλητα στην περίοδο της οικολογικής καταστροφής, ωστόσο, ολοένα και πιο συχνή θεώρηση φυσικών καταστροφών, δείχνει ακριβώς αυτό που βιώνει ολόκληρη η ανθρωπότητα· την οικολογική καταστροφή. Συνεπώς καθίσταται απαραίτητη η λήψη ριζικών μέτρων για την αντιστροφή της καταστροφικής πορείας του περιβάλλοντος. Τούτο μάλιστα επισημαίνεται επιτακτικά από τους Προκαθημένους των Ορθοδόξων Εκκλησιών ήδη από το 1992, όπου στο μήνυμα τους που κοινοποιήθηκε την Κυριακή της Ορθοδοξίας (18/03/1992) αναφέρουν ότι: «Η αλόγιστος και ευδαιμονιστική χρήση της υλικής δημιουργίας υπό του ανθρώπου, με την βοήθειαν της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου, έχει ήδη αρχίσει να επιφέρει ανεπανόρθωτον καταστροφήν εις το φυσικόν περιβάλλον»¹⁴⁹.

Η οικολογική κρίση δεν περιορίζεται στις τεχνολογικά προηγμένες περιοχές, αλλά επεκτείνεται σε ολόκληρο τον κόσμο, με ευθύνη των προηγμένων και πλουσίων χωρών, στις οποίες επικρατεί η αντίληψη περιφρόνησης του κινδύνου και κυρίως της

---

¹⁴⁸ Το WWF μέσα από την επίσημη ιστοσελίδα του μας ενημερώνει πως η 4η Έκθεση Αξιολόγησης (AR4) της IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change, βλ. σχετικά στο <http://www.ipcc.ch/>) μεταξύ άλλων προβλέπει:

- Μέσα στις επόμενες δεκαετίες, τα αποθέματα νερού που είναι αποθηκευμένα στους παγετώνες και στις χιονισμένες περιοχές θα μειωθούν προκαλώντας ελλείψεις νερού σε περισσότερο από 1 δις ανθρώπους
- Το 20% με 30% όλων των ζωντανών οργανισμών στον πλανήτη θα αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο εξαφάνισης, αν η άνοδος της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας ξεπεράσει τους 1,5-2,5°C.
- Σε χαμηλότερα γεωγραφικά πλάτη, και κυρίως σε ξηρές και τροπικές περιοχές, ακόμα και μικρές αυξήσεις της θερμοκρασίας της τάξης των 1°C-2°C, αναμένεται να αυξήσουν τον κίνδυνο λιμών
- Μετά το 2080 πολλά εκατομμύρια ανθρώπων αναμένεται να επηρεαστούν από πλημμύρες στα σπίτια και τις επιχειρήσεις τους εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας κάθε χρόνο. Σε ιδιαίτερο κίνδυνο βρίσκονται πυκνοκατοικημένες περιοχές, καθώς και περιοχές που βρίσκονται σε χαμηλό υψόμετρο με περιορισμένες ικανότητες προσαρμογής.

Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στο http://climate.wwf.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=88. Σημαντική, όμως, είναι και η δράση ακόμα μίας μη κυβερνητικής οργάνωσης, αυτής της Greenpeace, η οποία ασχολείται επίσης με τις κλιματικές αλλαγές, τη θαλάσσια οικολογία, τα πυρηνικά και τοξικά απόβλητα και αγωνίζεται στο να δοθεί η απαραίτητη μέριμνα, βλ. σχετικά στην επίσημη ιστοσελίδα της <http://www.greenpeace.org/greece/el/>. Αξιοσημείωτο, είναι το γεγονός ότι οι δράσεις και των δύο προαναφερθέντων οργανώσεων λειτουργούν τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

¹⁴⁹ Βλ. σχετικά Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική Θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, εκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 87.

εμμονής τους να εντοπίζουν σε συγκεκριμένες μόνο περιοχές την καταστροφή. Ωστόσο κάτι τέτοιο φαντάζει τελείως ανεδαφικό, αν αναλογιστούμε δύο πυρηνικά επεισόδια: του Τσερνομπίλ και της Φουκουσίμα¹⁵⁰, τα οποία απέδειξαν περίτρανα πόσο μικρός είναι ο κόσμος και πόσο ασήμαντα είναι τα όρια των κρατών ενώπιον της οικολογικής μόλυνσης. Εξάλλου η έκθεση του International Chernobyl Project στα πλαίσια του International Advisory Committee (IAC) που έλαβε χώρα στη Βιέννη από 18 έως 22 Μαρτίου 1991 κατέστησε γνωστά σε ολόκληρη την ανθρωπότητα τα αρνητικά και καταστροφικά αποτελέσματα που μπορεί να προκαλέσει στον κόσμο η πυρηνική ενέργεια¹⁵¹.

Άλλωστε η ραγδαία και «αχαλίνωτη» τεχνολογική ανάπτυξη δημιουργεί ουσιαστικούς κινδύνους όχι μόνο για τη σωματική και την ψυχική υγεία του ανθρώπου, αλλά και για την ίδια τη Ζωή¹⁵². Αυτό μάλιστα υπογραμμίζει και ο καθ. Γ. Μαντζαρίδης, ο οποίος, λέει ότι: «Η αλόγιστη υπαγωγή της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου στην ευδαιμονιστική χρήση της κτίσεως, που συμβαδίζει με την εγκατάλειψη της ευχαριστιακής και ασκητικής θεωρήσεώς της από τον παραδοσιακό χριστιανικό κόσμο, δημιουργεί μεγάλες ανησυχίες για την εξέλιξη της οικολογικής καταστάσεως»¹⁵³. Οι κίνδυνοι αυτοί δεν περιορίζονται μόνο σε στιγμιαίες καταστροφές με ατομικά ή πυρηνικά όπλα, αλλά και σε χρόνιες, με την καταστροφή του περιβάλλοντος, λόγου χάρη της ραδιενέργειας, των φυτοφαρμάκων, των

---

¹⁵⁰ Οι επιπτώσεις του πυρηνικού ατυχήματος του Τσερνομπίλ, το 1986, εμφανίστηκαν τόσο στη Σοβιετική Ένωση όσο και στην Ευρώπη. Σύμφωνα μάλιστα με έρευνες εκτιμάται ότι περισσότερο από το μισό του ιωδίου 131 που διέφυγε από το Τσερνομπίλ κατέληξε εκτός ΕΣΣΔ. Το ραδιενεργό ιώδιο προκαλεί αύξηση των περιπτώσεων καρκίνου του θυρεοειδούς και σύμφωνα με εκτιμήσεις, παρουσιάστηκε αύξηση αυτής της μορφής καρκίνου σε Ηνωμένο Βασίλειο και Τσεχία, χρειάζονται όμως περισσότερες έρευνες για να υπάρξει συνολική εικόνα για την Ευρώπη. Κάποιες άλλες μελέτες αναφέρουν επίσης αύξηση της παιδικής λευχαιμίας σε Δυτική Γερμανία, Ελλάδα και Λευκορωσία. Έχοντας υπόψη ότι τα περισσότερα είδη καρκίνου χρειάζονται 20 με 60 χρόνια μεταξύ έκθεσης στο αίτιο και εκδήλωσης της ασθένειας, είναι προφανές ότι είναι ακόμα νωρίς για να εκτιμήσουμε τις πραγματικές διαστάσεις των επιπτώσεων του ατυχήματος. Βλ. σχετικά στο http://el.wikipedia.org/wiki/Πυρηνικό_ατύχημα_του_Τσερνόμπιλ. Μην ξεχνάμε, όμως, και το πιο πρόσφατο γεγονός, αυτό της 11ης Μαρτίου 2011, όταν έπειτα από ένα ισοπεδωτικό σεισμό, κλίμακας 9 Ρίχτερ, προκλήθηκαν κύματα δεκάδων μέτρων καλύπτοντας το βορειοανατολικό κομμάτι της χώρας που κατέστρεψαν ακόμα και τα συστήματα ψύξης αντιδραστήρων του πυρηνικού εργοστασίου. Οι φυσικές ζημιές φυσικά ήταν ολέθριες, ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων αγνοούνταν και πολλοί έκαναν λόγο για την ύπαρξη ενός δεύτερου Τσερνομπίλ. Βλ. σχετικά άρθρα στο «Φουκουσίμα: ένας χρόνος μετά» http://thesecretrealttruth.blogspot.com/2012/03/blog-post_2618.html και στο «Πυρηνικός όλεθρος: από το Τσερνομπίλ στη Φουκουσίμα» στο <http://www.fimes.gr/2011/03/purinika-foukosima-tsefnobill/>.

¹⁵¹ Βλ. σχετικά στο http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub885e_web.pdf, The International Chernobyl Project, Technical Report.

¹⁵² Στο σημείο αυτό, αναφερόμαστε γενικά σε κάθε έμβιο οργανισμό που υπάρχει στον πλανήτη μας, είτε του ζωικού είτε του φυτικού βασιλείου.

¹⁵³ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία*, σελ. 87-88.

αποβλήτων κλπ. Οι γενετικές αλλοιώσεις, οι οργανικές βλάβες και δυσπλασίες, οι σοβαρές ασθένειες και οι θάνατοι από περιβαλλοντικές μολύνσεις και καταστροφές πολλαπλασιάζονται με γεωμετρικό ρυθμό. Αλλά και η αισθητική αλλοίωση του περιβάλλοντος δεν αποτελεί επουσιώδες φαινόμενο για την ανθρώπινη ζωή. Γι' αυτό άλλωστε ο καθ. Χ. Βάντσος πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα από τον Γ. Μαντζαρίδη, ο οποίος θεωρεί το οικολογικό πρόβλημα κυρίως ηθικό και πνευματικό¹⁵⁴, προσεγγίζει το εν λόγω ζήτημα ως κατεξοχήν παιδαγωγικό και μάλιστα με θεολογικές προεκτάσεις. Επισημαίνει δε ότι «το οικολογικό όμως πρόβλημα είναι κατεξοχήν παιδαγωγικό ή καλύτερα θεολογικό-παιδαγωγικό. Και αυτό γιατί εάν πιστεύουμε ότι η φύση, όπως και ο άνθρωπος, είναι δημιουργήματα του Θεού και αγαπούμε τον Θεό, αγαπούμε τον συνάνθρωπο, αγαπούμε και τη φύση, αυτό είναι η μεγαλύτερη δύναμη που μπορεί να δώσει σωστή κατεύθυνση στην αντιμετώπιση του όλου θέματος»¹⁵⁵.

Αυτό, λοιπόν, που πρέπει να εξετάσουμε αρχικά είναι τί είναι και τί όχι το οικολογικό πρόβλημα. Σύμφωνα με τον καθ. Η. Οικονόμου, «το οικολογικό πρόβλημα δεν είναι προφανώς πρόβλημα απαλλαγής των δημόσιων χώρων, της υπαίθρου ή των παραλιών από τα απορρίμματα· δεν είναι δηλαδή θέμα καθαριότητας του χώρου, που μπορεί να λυθεί από μια αποτελεσματική τοπική αρχή. Είναι, όμως, θέμα καθαριότητας των αντιλήψεων του ανθρώπου για το φυσικό χώρο· είναι πρωτίστως θέμα νοοτροπίας και μετά, θέμα συμπεριφοράς προς το φυσικό χώρο. Άρα δηλαδή δε μιλάμε για θέμα αισθητικής εμφανίσεως των πόλεων και ακεραιότητας του φυσικού τοπίου. Η διατήρηση της οπτικής αρμονίας της φύσης είναι στοιχείο του θέματος και η καταστροφή της ένα μόνο σύμπτωμα»¹⁵⁶.

Θεωρούμε δε ότι το οικολογικό πρόβλημα εξετάζοντάς το θετικά, δηλαδή κατά την εμπειρική και επιστημονική διαπίστωση, βλέπουμε ότι αποτελείται:

- από την προβλεπόμενη εξάντληση των φυσικών πόρων, όπως των υδάτων, των κοιτασμάτων πετρελαίου και άλλων απαραίτητων για την επιβίωση των δισεκατομμυρίων ανθρώπων και τη συνέχιση της

---

¹⁵⁴ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία*, σελ. 94.

¹⁵⁵ Βλ. Χρήστος Κ. Βάντσος, *Η μέριμνα της Εκκλησίας για την προστασία του περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη, χ.ο., 1997.

¹⁵⁶ Βλ. Ηλίας Οικονόμου, «Ορθοδοξία και Οικολογία», περιοδικό *Εκκλησία*, έτος ΞΣΤ', 1989, αριθμ. 5, σελ. 188, αλλά και στο ομώνυμο βιβλίο, σελ. 7.

κοινωνικής ζωής, της λειτουργίας και της αναπτύξεως του τεχνολογικού πολιτισμού,

- από τη διαρκώς αυξανόμενη μόλυνση των φυσικών πόρων, όπως ο αέρας, τα πηγαία ύδατα, οι θάλασσες, με συνακόλουθη την καταστροφή της εναλίου ζωής, αλλά και της προστατευτικής ασπίδας του όζοντος,
- από την καταστροφή των δασών και γενικώς την αποψίλωση της επιφάνειας της γης, λόγω της αύξησης των οικισμών,
- από τη χρήση επικίνδυνων φυσικών δυνάμεων, όπως η ατομική ενέργεια, η οποία ως ραδιενέργεια είναι έμμεσα και άμεσα θανατηφόρα για τον άνθρωπο. Έμμεσα διά της καταστροφής της χλωρίδας και πανίδας και άμεσα διά της προσβολής του ανθρώπινου οργανισμού,
- από την κατασκευή νέων, αγνώστων στη φύση και μη ανεκτών από τους μηχανισμούς ανακύκλωσης της ύλης σύνθετων υλικών· αυτά συσσωρεύονται και μεταβάλλουν τη γη σε ένα τεράστιο χώρο απορριμμάτων (κοινώς χαβούζα)· καταστρέφουν και τη φυσική ωραιότητα, την απαραίτητη για την ψυχική ισορροπία του ανθρώπου και συντελούν, μαζί με την απόθεση των αρμονικών ήχων της φύσης, από τους ισχυρούς ήχους των μηχανών, στη μεγάλη διατάραξη του νευρικού συστήματος του ανθρώπου· καταστρέφουν επίσης, τις πηγές αισθητικής απόλαυσης της δημιουργίας και τα πρωτότυπα της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Η απώλεια του κάλλους της φύσης δεν είναι αμελητέα.

Στο σημείο αυτό ο καθ. Η. Οικονόμου υποστηρίζει ότι: «Η φυσική κατάσταση της φύσης έχει διαταραχθεί. Η θεραπεία της απαιτεί ορθή ερμηνεία της βαθύτερης αιτίας της νοσηρής και καταστροφικής αυτής κατάστασης»¹⁵⁷.

Όπως είναι αναμενόμενο, όλοι μας, μοιραζόμαστε κοινές σκέψεις και προβληματισμούς για το μέλλον του πλανήτη και την ποιότητα της ζωής του ανθρώπου, αλλά και των σχέσεών του με τους άλλους πάνω στη γη, ασχέτως αν η κοινωνία μας σήμερα απαρτίζεται από έναν πλουραλισμό φυλών, γλωσσών, εθνών και πολιτισμών. Οι προβληματισμοί αυτοί δεν αλλάζουν σε όποιο σημείο του πλανήτη και αν ζούμε, σε όποια κοινωνική τάξη και αν ανήκουμε, σε όποια πίστη και αν

---

¹⁵⁷ Το ίδιο, σελ. 189 και σελ. 9 αντίστοιχα.

ακολουθούμε. Έχει φτάσει ο καιρός, που οι άνθρωποι έχουν συνειδητοποιήσει ότι όλοι ανεξαιρέτως είναι υπεύθυνοι για τη ρύπανση του περιβάλλοντος¹⁵⁸.

Το ερώτημα, λοιπόν, που τίθεται είναι τί μπορεί να προσφέρει η θεολογία στην ανθρωπότητα για την πρόληψη αλλά και την αντιμετώπιση του προβλήματος. Πρωταρχική μας σκέψη είναι πως δεν μπορεί και δεν πρέπει να παραμείνει αμέτοχη. Αυτό είναι ξεκάθαρο ιδίως, αν αναλογιστούμε πως έχει να κάνει με θέματα που άπτονται της ζωής και του θανάτου, δηλαδή με το εσχατολογικό μήνυμα που προσφέρει η Εκκλησία.

Αδιαμφισβήτητο είναι ότι άνθρωπος και φύση δε βρίσκονται σε ανταγωνισμό αλλά σε θετική σχέση σκεπτόμενοι και μόνο ότι το τελειότερο δημιούργημα του Θεού δεν ολοκληρώνεται παρά μόνο μέσα από τη διαρκή ανακεφαλαίωση της φύσεως η οποία κατά τον καθ. Α. Κεσελόπουλο δημιουργήθηκε, διατηρείται και σώζεται από την αγάπη του Τριαδικού Θεού¹⁵⁹. Ας μην ξεχνάμε ότι υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ κόσμου και φύσεως. Η θετική αυτή σχέση δεν μπορεί να επιτευχθεί με κανέναν άλλο τρόπο, παρά μόνο μέσα από τη λειτουργική πράξη, γιατί μόνο σε μια τέτοια διαδικασία η ίδια η φύση παίρνει μέρος στο γεγονός της θετικής μα προπαντός θεϊκής σχέσεως. Ο άνθρωπος προκειμένου να ξεπεράσει την οικολογική κρίση πρέπει σ' αυτή την αμφίδρομη σχέση, να γίνει ένα λειτουργικό ον. Ένα ον το οποίο υπάρχει «ως κάτοπτρο αλλά και συγκεφαλαίωση του κόσμου» κατά την προσέγγιση του καθ. Α. Κεσελόπουλου¹⁶⁰.

Η άρρηκτη σχέση ισορροπίας ανθρώπου και περιβάλλοντος και η σχέση μέσα στο διάβα του χρόνου δεν επιτρέπεται να μεταβάλλεται, ούτε να διαταράσσεται, ούτε καν να αμφισβητείται. Εάν διαταράσσει ο άνθρωπος αυτή τη σχέση, με δική του πάντοτε υπαιτιότητα¹⁶¹, τότε μεταβάλλεται ως υπόσταση και μετατρέπεται σε ένα σύστημα αυτοκαταστρεφόμενο· και εκεί που νομίζει ότι αναπτύχθηκε, με αυτοκριτική θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι έχει αποτύχει σ' αυτή την ανάπτυξη¹⁶².

---

¹⁵⁸ Σ' αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθούμε στις πυρηνικές δοκιμές αλλά και στις δύο μοναδικές περιπτώσεις χρήσης ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, όπου από την έκρηξη κήκαν και εξαερώθηκαν χιλιάδες άνθρωποι, των οποίων τα καταστροφικά αποτελέσματα βλέπουμε ακόμα και μέχρι σήμερα με τις αλλοιώσεις του DNA. Βλ. επίσης υποσημείωση 135.

¹⁵⁹ Βλ. Ανέστης Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σελ. 36.

¹⁶⁰ *Το ίδιο*, σελ. 59.

¹⁶¹ Ο καθ. Ανέστης Κεσελόπουλος τονίζει ότι «την αρμονία των σχέσεων ανθρώπου και κτίσεως διαταράσσει ο ίδιος ο άνθρωπος», στο *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, σελ. 93.

¹⁶² Βλ. Παναγιώτης Δρακάτος, *Εκκλησία και Περιβάλλον*, Πάτρα 1996, σελ. 72.

Αυτό σημαίνει ότι ο κάθε άνθρωπος οπουδήποτε στη γη, στο οποιοδήποτε μήκος και πλάτος της κι αν βρίσκεται, έχει το καθήκον να διατηρήσει τη φυσική του σχέση με το περιβάλλον, να το διαφυλάττει και να μεταδίδει αυτό το ιερό καθήκον στις επόμενες γενιές, οι οποίες πρέπει να το αντιμετωπίζουν με σοβαρότητα και πάνω απ' όλα υπευθυνότητα. Η πτώση και η παρακοή της εντολής του Θεού έχει ως συνέπεια να διαφοροποιείται κατά τον Α. Κεσελόπουλο, και η στάση του ανθρώπου απέναντι στην υπόλοιπη δημιουργία¹⁶³.

Η προσπάθεια αντιμετώπισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος πρέπει να είναι ομαδική αλλιώς βαδίζουμε σε μια πρωτόγνωρη κατάσταση. Αυτό εξαρτάται από την περιβαλλοντική γνώση και τη δύναμη που έχουμε ή θ' αποκτήσουμε μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία. Ο μεγάλος αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος Αριστοτέλης, πιστεύει ότι «η γνώση είναι δύναμη», ενώ και ο ιερός Χρυσόστομος υποστηρίζει πως «η γνώση αποτελεί το φως της ψυχής». Μόνον η γνώση θα φέρει κοντά τους ανθρώπους για μια ομαδική προσπάθεια για τη σωτηρία του περιβάλλοντος, της ανθρώπινης κοινωνίας και κατά συνέπεια της σχέσης του με το δημιουργό του, δηλαδή το Θεό. Η οικολογική κρίση δεν αντιμετωπίζεται με ρομαντικές σκέψεις για επιστροφή στη φυσική ζωή ούτε με επιπόλαιους αφορισμούς και καταδίκες της επιστήμης και της τεχνολογίας.

Για την αντιμετώπισή της χρειάζονται οπωσδήποτε τα μέσα της σύγχρονης επιστήμης και τεχνολογίας μα συγχρόνως είναι απαραίτητος ο σωστός πολιτικός και οικονομικός προγραμματισμός. Προσοχή όμως! Χρειάζεται πρωτίστως αλλαγή από τον ίδιο τον άνθρωπο. Χρειάζεται αλλαγή νοοτροπίας και συμπεριφοράς, χρειάζεται αίσθημα δικαιοσύνης και συναίσθηση ευθύνης στην προσωπική και κοινωνική του ζωή. «Το ζητούμενο είναι η μετάνοια», όπως μας επισημαίνει και ο καθ. Χ. Σταμούλης και συνεχίζει, «πρέπει να ξεκινήσει κανείς από τη βάση, από την ομολογία, τη βιβλική ομολογία, ότι δεν αξίζει στη φύση η ταλαιπωρία, ο βιασμός που υφίσταται από τον άνθρωπο. Η 'ματαιότητα' της κτίσεως δεν είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής της, για την οποία ο άνθρωπος είναι ανεύθυνος-η φύση δεν έχει ελευθερία, δεν έχει, βέβαια, και πάθη-, αλλά επιλογή-πράξη της ελευθερίας του ανθρώπου, στ' αλήθεια ανελευθερίας ή διαστρεβλωμένης ελευθερίας, που κινείται από την ιδιοτέλεια και το ναρκισσισμό. Έτσι η κτίση το μόνο που έχει να περιμένει

---

¹⁶³ Βλ. Α. Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, σελ. 93.

είναι η αποκάλυψη των υιών του Θεού, ένας νέος τρόπος υπάρξεως, που θα την ελευθερώσει από τη φθορά και θα την οδηγήσει στην ελευθερία της δόξας των τέκνων του Θεού»¹⁶⁴.

1. Άνθρωπος και Περιβάλλον

Για την ορθόδοξη θεολογία, ανάμεσα στον κόσμο και στον άνθρωπο υπάρχει αμοιβαιότητα και ενότητα. Ο άνθρωπος δεν υπάρχει απλά στον κόσμο, αλλά είναι μαζί με τον κόσμο και ο κόσμος, πνευματικός και υλικός, δεν είναι ξένος προς τον άνθρωπο, αλλά συνυπάρχει μαζί του. Συνεργάζεται, συνδιαλλάγεται και πορεύεται μαζί του. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του αγίου Γρηγορίου Νύσσης, ο οποίος επισημαίνει ότι «Τούτου χάριν εκ νοητού τε και αισθητού το κατά τον άνθρωπον μίγμα παρά της θείας αναδείκνυται φύσεως καθώς διδάσκει της κοσμογονίας ο λόγος»¹⁶⁵.

Ο άνθρωπος είναι αδιάσπαστα ενωμένος με την κτίση, γιατί και ο ίδιος κατά την υλική του υπόσταση αποτελεί ένα μέρος της κτίσης. Το δομικό υλικό, τόσο του ανθρώπου όσο και της κτίσης, είναι η ύλη και αυτή μας επιτρέπει να τονίσουμε τη στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ τους. «Η καλή οικολογική κατάσταση προϋποθέτει την κατάσταση του ανθρώπου» επισημαίνει ο καθ. Γεώργιος Μαντζαρίδης και συνεχίζει λέγοντας ότι «προϋποθέτει την ειρηνική σχέση και συνεργασία του με τον πλησίον και τη φύση. Τις προϋποθέσεις αυτές υπαγορεύουν άλλωστε η φύση και η αρμονία του κόσμου. Η αναγωγή των πάντων στον πόλεμο ή τον ανταγωνισμό δεν ερμηνεύει τη φύση του κόσμου ούτε εξηγεί την ομαλή εξέλιξη του, αλλά προβάλλει την έκτροπη κατάσταση στην οποία βρέθηκε μετά την πτώση και προωθεί την εμπέδωση της. Ο φυσικός κόσμος δεν στηρίζεται στον πόλεμο ή στον αγώνα για επιβίωση, όπως ιδίως κατανοήθηκε με βάση τη θεωρία του Δαρβίνου, αλλά στη συνεργασία»¹⁶⁶.

---

¹⁶⁴ Βλ. Χρυσόστομος Σταμούλης, *Κάλλος το άγιον*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, Μάρτιος 2004, σελ. 245-246.

¹⁶⁵ Βλ. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός*, PG 45, 25D.

¹⁶⁶ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η Εμπειρική Θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 88.

Η στενή σχέση του ανθρώπου με την κτίση τονίζεται στην Παλαιά Διαθήκη κατά τη διήγηση της δημιουργίας του κόσμου και του ανθρώπου. Εκεί αναφέρεται ότι ο Θεός έβαλε τον άνθρωπο «εν τω Παραδείσω της τρυφής, εργάζεσθαι αυτόν και φυλάσσειν»¹⁶⁷. Αυτό υπονοεί τη σωστή σχέση του ανθρώπου και της κτίσης. Το ‘εργάζεσθαι’, ως δικαίωμα εκμετάλλευσης της φύσης, συνοδεύεται απαραίτητα και από το καθήκον της προστασίας και συντήρησής της, δηλαδή από το ‘φυλάσσειν’. Οι δύο αυτές έννοιες, ‘εργάζεσθαι’ και ‘φυλάσσειν’, είναι αλληλένδετες έννοιες, οι οποίες αναφέρονται στα δικαιώματα αλλά και στις υποχρεώσεις του ανθρώπου απέναντι στο φυσικό περιβάλλον που ζει. Ωστόσο ο άνθρωπος κατόρθωσε να παραβιάσει τις θεϊκές οδηγίες και συμπεριφερόμενος αρνητικά στο περιβάλλον όπου τοποθετήθηκε, δέχθηκε τις συνέπειες της στάσης του, που δεν ήταν άλλες από αυτές που περιγράφονται στο βιβλίο της Γενέσεως στο τρίτο κεφάλαιο και στους στίχους 17-19¹⁶⁸.

Ας μην ξεχνάμε, σύμφωνα με τις Γραφές, πως ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο με χόμα από τη γη (χοϊκόν) και εμφυσώντας στο πρόσωπό του μετέδωσε σ’ αυτόν το πνεύμα, για υπάρξει ως υλικοπνευματική ύπαρξη¹⁶⁹. Η διάσταση της υλικότητας και χοϊκότητας του ανθρώπου τονίζεται και στην Καινή Διαθήκη. Ο Απόστολος των Εθνών Παύλος σε μια από τις επιστολές του τονίζει πως ο άνθρωπος είναι «χους από της γης», «εκ γης χοϊκός»¹⁷⁰. Το βασικό, λοιπόν, υποστατικό υλικό του είναι το χόμα, δηλαδή τα φυσικά και βιολογικά του στοιχεία. Από την άποψη αυτή, αποτελεί μέρος της φυσικής δημιουργίας και βιολογική ύπαρξη, που ως προς τη δομή και τη λειτουργία της δε διαφέρει πολύ από τις υπόλοιπες φυσικές υπάρξεις. Σύμφωνα με τη θεολογική θεώρηση των πραγμάτων, στον άνθρωπο βρίσκονται όλα τα επίπεδα της ύπαρξης από τις διάφορες μορφές του κτιστού κόσμου. Γι’ αυτό άλλωστε, και η φυσιολογία του ανθρώπου έχει άμεση σχέση και ενδιαφέρει ουσιαστικά την ορθόδοξη κοσμολογία.

Η στενή σχέση του ανθρώπου με τη φύση δεν περιορίζεται μόνο στην τροφοληπτική εξάρτησή του από αυτήν για τη βιολογική επιβίωσή του. Το φυσικό περιβάλλον παρέχει στον άνθρωπο όχι μόνο τα απαραίτητα για την επιβίωση αλλά και

---

¹⁶⁷ Βλ. *Γένεσις* 2,15.

¹⁶⁸ Βλ. *Γένεσις* 3, 17-19.

¹⁶⁹ Βλ. *Γένεσις* 2,7.

¹⁷⁰ Βλ. *Α' Κορινθίους* 15, 47-49.

για τη διαπαιδαγώγησή του. Ένας από τους σπουδαιότερους Πατέρες και αγίους της Εκκλησίας μας, ο Μέγας Βασίλειος, τονίζει ότι η φύση είναι «διδασκαλείον και παιδευτήριον των ανθρώπινων ψυχών»¹⁷¹. Η θέα της κτίσης διεγείρει και ενεργοποιεί τη σκέψη του ανθρώπου και την οδηγεί στη διερεύνηση του μεγαλείου της δημιουργίας. Αυτή η διαδικασία τον οδηγεί στο θαυμασμό της δημιουργίας και στην αναγνώριση της κυριαρχίας του Θεού¹⁷². Ας μην ξεχνάμε, και πάλι την άποψη του Μ. Βασιλείου ότι η δημιουργία του κόσμου αποτελεί την επιβεβαίωση της παρουσίας του Θεού, αφού ολόκληρη η κτίση σιωπηλά «βοά τον εαυτής κτίστην και Κύριον»¹⁷³. Ωστόσο στη Καινή Διαθήκη τονίζεται η, υπ' ευθύνη ανθρώπου, διατάραξη των σχέσεων ανθρώπου και κτίσης. Μάλιστα ο Απόστολος των Εθνών Παύλος τονίζει ότι η ματαιότητα του ανθρωπίνου γένους οδήγησε στην δουλοποίηση της φύσεως από τον ίδιο¹⁷⁴. Παράλληλα, μέσα από τη θέα της φύσης, ο άνθρωπος αποκτά γνώσεις για τον ίδιο το φυσικό κόσμο, δηλαδή για τη συγκρότηση και για τους νόμους της λειτουργίας του. Γίνεται φανερό ότι το φυσικό περιβάλλον είναι μια πηγή γνώσεων, οι οποίες ξεκινούν από τη γνώση του κόσμου και μέσω αυτής ο άνθρωπος φτάνει στην αυτογνωσία του αλλά και σε κάποια «θεογνωσία»¹⁷⁵. Σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο μέσω του αισθητού κόσμου οδηγούμαστε στον άορατο και η κτίση είναι ένα βιβλίο που μας δίνει μια πρώτη γνώση του Θεού¹⁷⁶. Ο άνθρωπος βλέποντας με τα ίδια του τα μάτια τα θαύματα του Θεού, καταφέρνει να βρει τον ηθικό του νόμο αλλά και την πλήρη ισορροπία του, ούτως ώστε να μπορεί να εκφράζεται σαν ελεύθερος άνθρωπος. Με τις ενέργειες αυτές, συνειδητοποιεί τον οργανικό του ρόλο στον κτιστό κόσμο. Η «λίαν καλή» δημιουργία δίνει το ερέθισμα στον άνθρωπο για την κατανόηση του λόγου ύπαρξης των κτιστών πραγμάτων, τα οποία τελικά φτάνουν να προσλαμβάνονται ως αγαθά προς μετάληψη¹⁷⁷. Ο σωστός τρόπος χρήσης της φύσης, ελεύθερα και χωρίς προσβολή προς τα κτιστά δημιουργήματα βοηθά τον άνθρωπο

---

¹⁷¹ Ο Μέγας Βασίλειος επισημαίνει ότι: «ότε δε έδει λοιπόν και τον κόσμον τούτον επεισαχθήναι τοις ούσι, προηγουμένως μεν διδασκαλείον και παιδευτήριον των ανθρώπινων ψυχών», βλ. στην *Εξαήμερον*, PG 29,13B.

¹⁷² Βλ. *Σοφία Σολομώντος*. 13,5: «Εκ γαρ μεγέθους και καλλονής κτισμάτων αναλόγως ο γενεσιουργός αυτών θεωρείται».

¹⁷³ Βλ. Μ. Βασίλειος, *Εις τήν αρχήν των Παροιμιών* 3, PG 31, 392B.

¹⁷⁴ Βλ. προς *Ρωμαίους* 8, 20-21.

¹⁷⁵ Μ. Βασίλειος, *Ομιλία Α' εις τήν Εξαήμερον*, PG 29, 16C.

¹⁷⁶ Βλ. προς *Ρωμαίους* 1,20.

¹⁷⁷ Διδασκαλία του αγίου Μάξιμου του Ομολογητή για τους λόγους των όντων, βλ. Ν. Ματσούκας, *Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά το Μάξιμο Ομολογητή*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1980, σελ. 82-92.

στην ηθική και θρησκευτική ανύψωσή του, παραμένοντας ανθρωποκεντρικός αλλά όχι ωφελμιστής¹⁷⁸.

Βασικό στοιχείο της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση είναι η επιτήρηση παρά η επικυριαρχία του πρώτου επί της δεύτερης, ερμηνεύοντας έτσι και το χωρίο της Γένεσις: «...και κατακυριεύσατε αυτής και άρχετε των ιχθύων της θαλάσσης και των πετεινών του ουρανού και πάντων των κτηνών...»¹⁷⁹. Η επιτήρηση αυτή του ανθρώπου είναι μια υπεύθυνη εξουσία, γιατί πηγάζει μέσα από το «κατ' εικόνα», δηλαδή μέσα από την ελεύθερη κοινωνία και σχέση του με το Θεό. Όπως επισημαίνει και ο καθ. Χ. Σταμούλης «Η ζωή του κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού ανθρώπου δεν είναι μια 'αναίσθητη αγγελοειδεια', όπου απουσιάζει η ελευθερία και η δημιουργικότητα. Ο άνθρωπος, μόνος αυτός από όλα τα κτίσματα, έχει μαζί με το νοερό και το λογικό και το αισθητικό. Αυτό που τον κάνει δημιουργό του κόσμου του, του πολιτισμού του, των τεχνών και των επιστημών του, των σχέσεών του, των φιλιών του, των έργων τέχνης του, του συνολικού είναι του. Αυτό που τον κάνει υπεύθυνο για τον εαυτό του και για τους συνανθρώπους του, για την κτίση ολάκερη.

Συνεπώς ο άνθρωπος γίνεται Χριστοειδής όταν ενεργεί με τον ίδιο τρόπο που ενεργεί ο Χριστός. Ο άνθρωπος γίνεται πραγματικά άνθρωπος, τέτοιος δηλαδή που φτιάχθηκε για να είναι, όταν φανερώνει την ενέργειά του ως ενέργεια προσληπτική και μεταμορφωτική και ως εκ τούτου άκρως δημιουργική.

Ο Θεός Λόγος σαρκούμενος προσέλαβε το ξένο, το άλλο, το εντελώς διαφορετικό. Βγήκε από τον εαυτό του, παραμένοντας ταυτόχρονα ο εαυτός του, προκειμένου η αγάπη του, που χωρά τους πάντες και τα πάντα, να κατορθώσει το ακατόρθωτο, να αντλήσει ύδωρ εκ της πέτρας. Προσέλαβε τη διαβρωμένη από την αμαρτία ανθρώπινη φύση, προσέλαβε τον εκδιωγμένο από τον παράδεισο Αδάμ, τον πλάνητα και αλήτη, για να τον γιατρέψει από την ασθένειά του. Και ακόμη περισσότερο, έγινε ο ίδιος ξένος και αλήτης, έτσι ώστε δια της 'συμπαθείας' και της οικειότητας να φανερώσει το μυστήριο της αγάπης που φτάνει μέχρι το Σταυρό. Το

---

¹⁷⁸ Σύμφωνα με τη θεωρία του Ωφελιμισμού, οι πράξεις του ατόμου καθεαυτές δεν έχουν ηθική αξία, αλλά πρέπει να εξετάζονται πάντα σε σχέση με το αποτέλεσμά τους, γεγονός που δημιουργεί πρόβλημα, καθώς είναι δύσκολο να προβλέπει κάθε φορά ο άνθρωπος τις συνέπειες των πράξεών του, ώστε να μπορεί να επιλέγει αν θα επιτελέσει μια ενέργεια ή όχι. Το δεύτερο στοιχείο της ωφελμιστικής θεωρίας είναι πως δεκτή γίνεται μόνο η ευτυχία. Αν κάποια πράξη την αυξάνει είναι καλή, ενώ αν τη μειώνει είναι κακή. Για περισσότερα βλ. στο Αλέξανδρος Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006, σελ. 114-118, εδώ σελ. 117.

¹⁷⁹ Βλ. *Γένεσις* 1,28.

μυστήριο του εκστατικού έρωτα που κάνει το κτίσμα να αναφωνεί ότι ‘ο εμός έρωσ εσταύρωται’»¹⁸⁰.

Είναι εξόχως χαρακτηριστικό ότι σε εποχή που δεν υπήρχε θέμα οικολογικής κρίσεως ή οικολογικού προβλήματος η εκκλησιαστική παράδοση όχι μόνο αποτύπωνε τη σωστή συνείδηση του ανθρώπου σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος αλλά και προσδιόριζε την πνευματική διάσταση του θέματος και τα πνευματικά αίτια του. Αυτό συνέβη διότι μέσω της πτώσεως ο άνθρωπος έφθειρε κι αλλοίωσε όχι μόνο την αρχική σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπου, αλλά και τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τον κόσμο¹⁸¹. Έντεκα αιώνες πριν την έκρηξη του σημερινού οικολογικού και χωροταξικού αδιεξόδου, ο άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος, επισημαίνει στη χρήση του κόσμου και των υλικών αγαθών τη σύνδεση των προβλημάτων του περιβάλλοντος με το κοινωνικό πρόβλημα, δηλαδή το πρόβλημα της άνιση κατανομής των βιοτικών αγαθών, και τονίζει ότι και τα δύο αποτελούν αποφύσεις του ενός και μοναδικού προβλήματος, που είναι το πνευματικό πρόβλημα του ανθρώπου. Με βάση τη διδασκαλία του Ευαγγελίου ασκεί έντονη κριτική στην κοινωνική τάξη της εποχής του, που αντιπροσώπευε την παράχρηση και αυτονόμηση του κόσμου, καθώς και την υλική ευμάρεια. Ιδιαίτερα στις «Κατηχήσεις» του επιτίθεται κατά του θεσμού της ιδιωτικής ιδιοκτησίας-ειδικότερα της γης και γενικότερα των χρημάτων-ως πηγής κοινωνικής αδικίας και πόνου των ανθρώπων¹⁸². Εξάλλου δεν απομονώνει τα προβλήματα αυτά, αλλά τα συνδέει με το κατεξοχήν πρόβλημα του ανθρώπου, που είναι η όχι αληθινή σχέση του με το Θεό¹⁸³.

Ερχόμενοι στο σήμερα, όσον αφορά τη σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος, βλέπουμε ότι υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για την οικολογία, σε διεθνές επίπεδο. Έχουν αναπτυχθεί διάφορα κινήματα¹⁸⁴, έχουν εκδηλωθεί διάφορες δραστηριότητες, και οι άνθρωποι ανησυχούν για τη ρύπανση του περιβάλλοντος αναλογιζόμενοι το

---

¹⁸⁰ Βλ. Χρυσόστομος Σταμούλης, *Έρωσ και θάνατος*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2009, σελ. 337-338.

¹⁸¹ Βλ. Α. Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, σελ. 95.

¹⁸² Βλ. *Κατηχήσεις* 9, SC104, σελ. 110-112.

¹⁸³ Βλ. Ανέστης Κεσελόπουλος, «*Το οικολογικό ως πνευματικό πρόβλημα*», Ομιλία στο διατμηματικό συμπόσιο με θέμα: «Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον», Θεσσαλονίκη 3-4 Απριλίου 1997, σελ. 163.

¹⁸⁴ Σε διεθνές επίπεδο σημαντική είναι η δράση των μη κυβερνητικών οργανώσεων, όπως αυτή της Greenpeace, της Διεθνούς οργάνωσης βιοπολιτικής, του European-village, της Unesco. Σε τοπικό, επίσης επίπεδο, έχουμε διάφορες οργανώσεις, όπως αυτή του Αρκτούρου, του Ελληνικού Κέντρου Περιθαλής Άγριων Ζώων και Πουλιών, της ΚΑΛΛΙΣΤΩ, της Οικολογικής Κίνησης και άλλων.

μέχρι τότε μπορεί να συνεχιστεί αυτή η κατάσταση, αφού το πρόβλημα δεν αντανακλά μόνο σε προσωπικό αλλά και σε κοινωνικό και θεσμικό επίπεδο¹⁸⁵.

Παρόλ' αυτά όμως, είναι πολλοί και εκείνοι οι οποίοι διερωτώνται γιατί πρέπει να ασχολούμαστε εμείς οι Χριστιανοί με το λεγόμενο οικολογικό πρόβλημα¹⁸⁶. Οι κατηγορίες των ανθρώπων αυτών είναι δύο. Πρώτα είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι σκοπός της Εκκλησίας του Χριστού είναι η σωτηρία των ψυχών και μόνο. Θεωρούν ότι ο υλικός κόσμος είναι προσωρινός και προορισμένος να αντικατασταθεί στη βασιλεία του Θεού μ' ένα κόσμο άυλο ή πνευματικό. Η δεύτερη κατηγορία αυτών που αδιαφορούν για το οικολογικό πρόβλημα είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι το πρόβλημα στη φύση του είναι πολιτικό, επιστημονικό και τεχνοκρατικό. Τι δουλειά έχουν η Εκκλησία και η θεολογία με αυτό το θέμα; Ας το αντιμετωπίσουν οι πολιτικοί και οι επιστήμονες. Η Εκκλησία και η θεολογία έχουν άλλου είδους έργο να επιτελέσουν¹⁸⁷.

Ωστόσο η Εκκλησία ως ζών οργανισμός, δυναμικός ανά τους αιώνες, «δεν μπορεί να περιορίζεται στη στήριξη ή την αντιγραφή ατομικών ή συλλογικών προτάσεων, αλλά καλείται να παρουσιάσει τις δικές της θέσεις. Και οι θέσεις της Εκκλησίας είναι φυσικό να εκφράζουν τη δική της θεώρηση, αλλά και τη δική της τοποθέτηση και αποστολή μέσα στον κόσμο»¹⁸⁸.

Τα πραγματικά αίτια του οικολογικού προβλήματος δεν μπορούν να ερμηνευθούν αποκλειστικά με κοινωνικο-πολιτικά και οικονομικά κριτήρια. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν οφείλεται και σε αυτά. Ο καθ. Γ. Μαντζαρίδης επισημαίνει ότι «Τα φυσικά, κοινωνικά, οικονομικά και άλλα κακά, που συνεπάγεται, η οικολογική κρίση, είναι οδυνηρά ή και τραγικά. Παράλληλα όμως έχουν από ηθική άποψη και την θετική τους πλευρά: Ενοχλούν τον άνθρωπο και τον πληροφορούν ότι δε συμπεριφέρεται σωστά. Έτσι τον παραπέμπουν σε μετάνοια και διόρθωση»¹⁸⁹. Τα πραγματικά όμως αίτια του προβλήματος είναι πολύ βαθύτερα, εννοώντας φυσικά πνευματικότερα¹⁹⁰. Και αυτά είναι:

---

¹⁸⁵ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 111.

¹⁸⁶ Βλ. Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, «*Η Ορθοδοξία και το πρόβλημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος*», Ομιλία στο διατηρηματικό συμπόσιο με θέμα: «Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον», Θεσσαλονίκη 3-4 Απριλίου 1997, σελ. 25.

¹⁸⁷ *Το ίδιο*, σελ. 26.

¹⁸⁸ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 111.

¹⁸⁹ *Το ίδιο*, σελ. 110.

¹⁹⁰ Βλ. Επίσκοπος Αχελώου Ευθύμιος Κ. Στύλιος, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον. Η χριστιανική άποψη για το οικολογικό πρόβλημα*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1987, σελ. 35-38.

- Η διαφθορά της κυριαρχικότητας. Η οικολογική καταστροφή οφείλεται στη λανθασμένη και ανεύθυνη άσκηση της κυριαρχικής αποστολής του ανθρώπου πάνω στη φύση, καθώς έχει διαφθείρει το χάρισμα της κυριαρχικότητάς του πάνω της. Η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος δεν οφείλεται στη σχετική αγιογραφική εντολή «κατακυριεύσατε της γης», αλλά στην καταστρατήγησή της από τον πεπτωκότα άνθρωπο.
- Η θρησκευτική αλλοτρίωση. Το οικολογικό πρόβλημα συνδέεται άμεσα με τη θρησκευτική αλλοτρίωση και εκκοσμίκευση της εποχής μας που άρχισε από την Αναγέννηση και κορυφώθηκε με τον Ορθολογισμό και τη Διαφώτιση του 18ου αιώνα. Η αποστασία από το Θεό και ο χωρισμός από την Εκκλησία προκάλεσαν την αλλοτρίωση του ανθρώπου από τον εαυτό του, το συνάνθρωπό του και το φυσικό του περιβάλλον.
- Η λατρεία του κέρδους. Ο σύγχρονος άνθρωπος τόσο στις χώρες της Δύσης όσο και σ' αυτές της Ανατολής αντί της πίστης στο Θεό καλλιέργησε τη θρησκεία της οικονομικής ανάπτυξης. Τη λατρεία του Θεού την αντικατέστησε με τη λατρεία του «Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος» και τη λατρεία του «κατά κεφαλήν εισοδήματος»¹⁹¹.
- Η επιθυμία της εξουσίας. Η αναζήτηση του υλικού κέρδους οδήγησε στην επιθυμία της εξουσίας και κυριαρχίας πάνω στους ανθρώπους. Μετά την εξουδετέρωση του φυσικού περιβάλλοντος οι τεχνοκράτες προχωρούν στην εξουδετέρωση της ελευθερίας και της προσωπικότητας των ανθρώπων. Οι δύο κόσμοι Ανατολής και Δύσης βρίσκονται σήμερα σε ανταγωνισμό για το ποιος θα προχωρήσει γρηγορότερα από την ανάπτυξη στην παγκόσμια κυριαρχία. Βασικό στοιχείο του ανταγωνισμού αυτού είναι οι πολεμικοί εξοπλισμοί.
- Ο υλιστικός τρόπος ζωής. Η τεχνολογία της αποστασίας σε συνδυασμό με τη δίψα του κέρδους δημιούργησαν τον πολιτισμό της αφθονίας, της υπερκατανάλωσης, των ανέσεων και των υλικών απολαύσεων. Η

¹⁹¹ Για την έννοια του Α.Ε.Π. και του κατά κεφαλήν βλ. http://el.wikipedia.org/wiki/Ακαθάριστο_Εγχώριο_Προϊόν αλλά και στο http://www.infopeloponnisos.gr/innovation/indexI_2.html.

στροφή αυτή του ανθρώπου σ' ένα υλιστικό τρόπο ζωής όχι μόνο αύξησε τη βία, την τρομοκρατία και την εγκληματικότητα, αλλά και απειλεί τις φυσικές πηγές της ζωής με αφανισμό από την υπερ-εκμετάλλευση των αποθεμάτων του πλανήτη μας.

Αυτό που πρέπει να αντιληφθούμε είναι ότι με τη συμπεριφορά μας απέναντι στο περιβάλλον προδιαγράφουμε το μέλλον του πλανήτη, και δε γίνεται αναφορά μόνο για τους μεγάλους ζημιογόνους ρυπαντές αλλά και για τον καθένα μας μεμονωμένα¹⁹². Μόνο περισσότερη, καλύτερη και πληρέστερη γνώση για τις συνέπειες της ανθρώπινης πράξης και τις αλληλεξαρτήσεις της φύσης θα καταστήσει ικανή μια ηθικά συνετή διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος, μια διαχείριση που ευνοεί την επιβίωση της ανθρωπότητας και δεν τη θέτει σε κίνδυνο. Οφείλουμε να κρατήσουμε ζωντανή την σωστή και γενικά αποδεκτή τοποθέτηση του ανθρώπου έναντι του κόσμου, άψυχου και έμψυχου. Δεν μπορούμε να περιοριστούμε σε ηθικές παραινήσεις μόνο, σύμφωνα με τον καθ. Γ. Μαντζαρίδη¹⁹³. Η γνώση, σαν αφετηρία της Περιβαλλοντικής Ηθικής, θα οδηγήσει αναμφίβολα στο να σταθεί ο άνθρωπος με περισσότερη περίσκεψη απέναντι στη φύση και να επιδείξει μεγαλύτερο σεβασμό στη συναναστροφή του μαζί της.

Η περιβαλλοντική ηθική θα πρέπει να διέπεται από τις εξής βασικές αρχές: α) σεβασμός της φύσης, β) ορθολογισμός και γ) ολιγάρκεια¹⁹⁴. Οι τρεις αυτές αρχές δεν χαρακτηρίζουν τη νέα μορφή περιβαλλοντικού ήθους αλλά τα μέσα για να το αποκτήσουμε. Ο καθένας πρέπει να ξεκινήσει από τον εαυτό του, να συμπεριφέρεται σωστά και με μικρά βήματα να επιβάλλει μια καλύτερη τάξη. Όπως η Εκκλησία διαλέγεται με τον κτιστό κόσμο, έτσι και ο άνθρωπος οφείλει να συγκατατεθεί στις ανάγκες της φύσεως. Ο καθένας μαζί με ομάδες ίδιου διαλογισμού μπορεί να φέρει πολλά σε κίνηση. Από τέτοιες μικρές αρχές μπορούν βαθμιαία να δημιουργηθούν μικρότερες και μεγαλύτερες ομάδες, οι οποίες είναι έτοιμες και έχουν τη θέληση να αναπτύξουν ένα νέο τρόπο ζωής. Και εδώ τίθεται ένα σοβαρό ερώτημα: «Κατά πόσο οι συνήθειες επιστημονικές ή θεολογικές θεωρήσεις του οικολογικού προβλήματος και

---

¹⁹² Βλ. Αθανάσιος Καραμέρης, «Περιβαλλοντική ηθική. Μια νέα θεώρηση των σχέσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος», Ομιλία στο διατμηματικό συμπόσιο με θέμα: «Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον», Θεσσαλονίκη 3-4 Απριλίου 1997, σελ. 196.

¹⁹³ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 104.

¹⁹⁴ *Το ίδιο*, σελ. 197.

κατ' επέκταση της οικολογικής κρίσης είναι αβάσιμες ή ακόμη και άσχετες με τα πραγματικά αίτια της;».

Πρέπει να ξεπεράσουμε τον εαυτό μας, το «εγώ» μας, να ολοκληρώσουμε την προσωπικότητά μας, προσφέροντας τη θυσία στο κοινωνικό σύνολο. Η προσπάθειά μας να απαρνηθούμε κάθε φίλαυτη απαίτηση και επιθυμία της καρδιάς μας, η οποία αποβλέπει μόνο στην ικανοποίηση και την ωφέλεια του εαυτού μας, και ο αγώνας μας να προτάσσουμε στο ατομικό συμφέρον το γενικό, θα πρέπει να γίνει κοινή συνείδηση. Εδώ ακριβώς έγκειται και η στάση των Πατέρων της Εκκλησίας μας, που προτάσσει την σκέψη αυτή, αφού θεωρεί τον άνθρωπο ως συγκεφαλαίωση του κτιστού κόσμου. Ο άνθρωπος ως συγκεφαλαίωση αλλά και ανακεφαλαίωση του κόσμου στηρίζεται στην αναγνώριση του ανθρωπίνου γένους ως τον μικρόκοσμο της Δημιουργίας. Χαρακτηριστική είναι η θέση του μεγαλύτερου δογματολόγου της Χριστιανοσύνης, του Ιωάννη Δαμασκηνού, ο οποίος βλέπει ολοκάθαρα τον άνθρωπο ως μικρόκοσμο επειδή, έχοντας ψυχή και σώμα και όντας στο μέσο νου και ύλης, αποτελεί τον ενιαίο και αδιάσπαστο κρίκο μεταξύ ορατής και αόρατης, αισθητής και νοητής κτίσεως¹⁹⁵. Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος¹⁹⁶.

Η εγωιστική στάση του ανθρώπου προς το περιβάλλον έχει προκαλέσει τεράστιες ανωμαλίες στην εύρυθμη λειτουργία του οικοσυστήματος, με αποτέλεσμα όπως επισημαίνει ο καθ. Γ. Μαντζαρίδης να προκαλείται κοινωνική διάσπαση ακόμη και σε τομείς που δεν συνδέονται με το οικολογικό πρόβλημα¹⁹⁷.

Στην αναφερόμενη σε άλλο κεφάλαιο συνάντηση στη Βουδαπέστη το 2010 διαπιστώσαμε πως «η κλιματική δικαιοσύνη πρέπει να γίνει συνειδητή ανάμεσα στους λαούς, τις χώρες και τις γενιές, τους ανθρώπους και μη και με την ίδια τη Γη. Η κλιματική δικαιοσύνη συνιστά κοινωνική δικαιοσύνη. Η κλιματική δικαιοσύνη περιλαμβάνει το δικαίωμα για ανάπτυξη, ιδιαίτερα στις πιο αδύναμες οικονομίες. Συνιστά την ανάπτυξη ανανεώσιμης ενέργειας και επαρκούς οικονομίας εμπνευσμένη από μια ηθική αυτο-περιορισμού. Η κλιματική δικαιοσύνη είναι μια κατάσταση

---

¹⁹⁵ Βλ. Ιωάννης Δαμασκηνός, *Περί των εν Χριστώ δύο θελημάτων*, PG 95, 147B.

¹⁹⁶ Βλ. Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 28 και Λόγος 38*, PG 36, 57A και PG 36, 324A αντίστοιχα.

¹⁹⁷ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 97.

μείωσης της φτώχειας και η μείωση φτώχειας είναι μια κατάσταση κλιματικής δικαιοσύνης»¹⁹⁸.

2. Οι τοποθετήσεις του Π.Σ.Ε. και της Ορθόδοξης Εκκλησίας για το περιβάλλον

α) Η θέση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών

Το θεολογικό υπόβαθρο του Π.Σ.Ε. αλλά και η αντίληψή του για τη δημιουργία και την ακεραιότητά της αλλά και η απάντηση στο γιατί έδειξε τόσο ενδιαφέρον ώστε να υιοθετήσει ειδικά προγράμματα για το περιβάλλον φαίνεται από τη δήλωση του Γενικού Γραμματέα του κατά τη διάρκεια της Γενικής Συνέλευσης του Έβανστον το 1954 στην οποία τόνισε ότι: «αυτός ο κόσμος παραμορφωμένος και διαστρεβλωμένος όπως είναι, είναι ακόμα ο κόσμος του Θεού, είναι η δική του δημιουργία μέσα στην οποία εργάζεται, την οποία διατηρεί σε ύπαρξη μέχρι τη μέρα που η δόξα της νέας του δημιουργίας φανεί ολοκληρωτικά»¹⁹⁹.

Ήδη από την Γ΄ Γενική Συνέλευση, η οποία αποτέλεσε ορόσημο τόσο για την οικουμενική κίνηση όσο και για το ίδιο το Π.Σ.Ε., βλέπουμε να λαμβάνονται σημαντικές αποφάσεις, οι οποίες με τη σειρά τους οδήγησαν σε αλλαγές στον Καταστατικό Χάρτη του Συμβουλίου, που επήλθαν με την τροπολογία του Άρθρου-Βάσης επί τριαδολογικής θεωρήσεως²⁰⁰ αλλά είχαμε, όπως αναφέραμε και σε άλλο κεφάλαιο, και την εισροή νέων μελών. Στην Δ΄ Γενική Συνέλευση στην Ουψάλα το 1968 είχαμε την αναγνώριση της ζωοποιού δύναμης του Θεού στον κόσμο, τον οποίο μετέτρεψε σε χώρο και αυτός με τη σειρά του δέχτηκε τη λυτρωτική του ενέργεια, αλλά και την επιφανειακή τοποθέτηση επί του θέματος, καθώς το ενδιαφέρον εξαντλήθηκε στον άνθρωπο και την ευμάρειά του. Πιο ξεκάθαρα για το θέμα

---

¹⁹⁸ Βλ. Peter Pavlovic, *Poverty, Wealth and Ecology in Europe*, WCC, Geneva 2011, σελ. 146.

¹⁹⁹ Βλ. Dictionary of the Ecumenical Movement, «Creation», WCC Publications, Geneva 2002, σελ. 271.

²⁰⁰ «Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών είναι κοινωνία Εκκλησιών, που υπό την καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος και σύμφωνα με τις Γραφές, ομολογούν τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό ως Θεό και Σωτήρα και κατ' ακολουθίαν επιζητούν να εκπληρώσουν από κοινού την κοινή τους κλήση, προς δόξα Θεού Πατρός», βλ. Γ. Τσέτσης, *Οικουμενικά Ανάλεκτα*, σελ. 24-25.

τοποθετήθηκε το Club της Ρώμης το 1972, το οποίο υπέδειξε την ανάγκη βασικής επιστημονικής επισήμανσης των οικολογικών προβλημάτων²⁰¹.

Το 1974 στο Βουκουρέστι το Π.Σ.Ε. καταπιάστηκε με μια μελέτη σχετικά με την Επιστήμη και την Τεχνολογία που κορυφώθηκε σε μια μεγάλων διαστάσεων διάσκεψη στο Ινστιτούτο Τεχνολογίας της Μασαχουσέτης το 1979. Τόσο νωρίτερα όσο και κατά τη διάρκεια της Συνελεύσεως του Ναϊρόμπι το 1975, το Π.Σ.Ε. καταπιάστηκε και συνέδεσε την έννοια της «βιώσιμης κοινωνίας», η οποία αργότερα έγινε το βασικό κλειδί της έκθεσης των Ηνωμένων Εθνών «Sustainable Future, Sustainable Life»²⁰².

Ουσιαστικής σημασίας όμως αποτέλεσε η ΣΤ΄ Γενική Συνέλευση, μια συνέλευση στην οποία αντικατροπτίζονται οι προβληματισμοί της Εκκλησίας για το σύγχρονο κόσμο και στην οποία υπογραμμίστηκε το γεγονός ότι ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη δύναμή του με αυταρχική εξουσία ενάντια στη ζωή και όχι με δημιουργικότητα και υπευθυνότητα όπως θα όφειλε να κάνει²⁰³ αλλά και η απόρροια αυτής της Συνελεύσεως, το Πρόγραμμα JPIC²⁰⁴. Από τη Συνέλευση έγινε αποδεκτό να γίνει ένας από τους κύριους στόχους του Συμβουλίου η σύνδεση των Εκκλησιών-μελών σε μια «συνοδική πορεία αμοιβαίας υποχρέωσης για δικαιοσύνη, ειρήνη και ακεραιότητα της δημιουργίας»²⁰⁵. Επιπροσθέτως, η Συνέλευση αυτή θεωρήθηκε από την Γ΄ Προσυνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψη ως μία νέα αφετηρία, η οποία άνοιξε νέες προοπτικές για τη διείσδυση της ορθόδοξης θεολογικής σκέψης στη ζωή και τη δράση του Συμβουλίου²⁰⁶.

Το Μάιο του 1989 άρχισε να λειτουργεί ένα οικουμενικό δίκτυο ύστερα από συμφωνία των Καναδικών και Ευρωπαϊκών Εκκλησιών, που συγκεντρώθηκαν για την οικουμενική συνέλευση της Βασιλείας, προκειμένου να συνεργαστούν για το θέμα της

---

²⁰¹ «Την εποχή που δημιουργείται το Club της Ρώμης ήταν η εποχή που επισημάνθηκαν τα οικολογικά προβλήματα αλλά και διερευνήθηκαν. Ταυτόχρονα την ίδια χρονική περίοδο άρχισαν προσπάθειες για την ανάλυση, την ευρύτερη συνειδητοποίηση και την αντιμετώπισή τους. Η ομάδα επισήμανε ότι υπάρχει κίνδυνος να εξαντληθούν βασικές πρώτες ύλες και αναγκαίοι ενεργειακοί πόροι εξαιτίας του αλόγιστου τρόπου που χρησιμοποιούνται από το σύγχρονο άνθρωπο», βλ. Ι. Πέτρου, *Χριστιανισμός και κοινωνία*, σελ. 361.

²⁰² Βλ. Olav Fykse Tveit, «The Ecumenical Movement as a Movement that Cares for Creation», περιοδικό *The Ecumenical Review*, Volume 62, Number 2, July 2010, σελ. 138.

²⁰³ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Η συμβολή*, σελ. 165.

²⁰⁴ Για το Πρόγραμμα αυτό γίνεται λόγος στο πρώτο κεφάλαιο.

²⁰⁵ *Το ίδιο*, σελ. 167.

²⁰⁶ Βλ. το κείμενο-απόφαση «Ορθόδοξη Εκκλησία και Οικουμενική Κίνηση» στο Π. Βασιλειάδης, *Ενότητα και Μαρτυρία*, σελ. 267 κ εξ.

αλλαγής κλίματος. Η συνεργασία στηρίχθηκε στη διαπίστωση ότι ως μέλη Εκκλησιών των δυτικών κοινωνιών φέρουν ευθύνη για την οικολογική κρίση²⁰⁷.

Ένα χρόνο αργότερα, το Π.Σ.Ε. διοργάνωσε στην Κουάλα Λουμπούρ της Μαλαισίας, διαθρησκευτικό συνέδριο, προπαρασκευαστικό της Ζ' Γενικής Συνελεύσεως με βασικό θέμα «Giver of Life-Sustain Your Creation», στο οποίο συμμετείχαν εκπρόσωποι πολλών θρησκειών και κατέθεσαν εισηγήσεις εστιάζοντας στη φθορά της δημιουργίας και στην ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των θρησκειών, ώστε να ευαισθητοποιηθεί η παγκόσμια κοινή γνώμη σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος²⁰⁸.

Η Ζ' Γενική Συνέλευση με τη σειρά της, έδωσε ώθηση σε θέματα του JPIC Προγράμματος και βλέπουμε να γίνεται συμπόρευση δικαιοσύνης και προστασίας της φύσης, και την άρρηκτη σύνδεση κοινωνικής και οικολογικής δικαιοσύνης²⁰⁹. Βλέπουμε στη Συνέλευση αυτή να τίθεται ο προβληματισμός για τις στρατηγικές που θα μπορούσαν να είχαν ακολουθηθεί προκειμένου να διασώσουμε τη φύση, τα πνευματικά τους κριτήρια, η προβολή της ζωής ιθαγενών πληθυσμών ως πρότυπα αρμονικής συμβίωσης με τη φύση αλλά και το πώς θα μπορούσαν να συμβάλλουν οι εκκλησίες στη δημιουργία αισθήματος ευθύνης και σεβασμού για τη δημιουργία αναλόγου της αξίας της²¹⁰.

Το 1995 στην πρώτη Διάσκεψη των Μερών (Conference of the Parties-COP)²¹¹ που πραγματοποιήθηκε στο Βερολίνο, η αποστολή του Π.Σ.Ε. έθεσε ένα υπόδειγμα προς υπεράσπιση κατά τη διάρκεια των συναντήσεων και για οικουμενικές και για διαθρησκευτικές συγκεντρώσεις. Σε όλες τις μεταγενέστερες συναντήσεις υπήρχε μια αποστολή εκ μέρους του Π.Σ.Ε., μια υπερασπιστική γραμμή εργασίας, καθώς και

---

²⁰⁷ Βλ. Γεωργία Δουραμάνη, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τα προβλήματα του περιβάλλοντος*, Διπλωματική Εργασία εγκριθείσα εκ του τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ., χ.ε., Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 25.

²⁰⁸ *Το ίδιο*, σελ. 26.

²⁰⁹ Βλ. Γ. Λαμόπουλος, *Ελθέ πνεύμα Άγιον*, σελ. 19-21.

²¹⁰ *Το ίδιο*, σελ. 51.

²¹¹ Η Διάσκεψη των Μερών είναι το ανώτατο όργανο της Σύμβασης, και προβάλλει την εφαρμογή της Σύμβασης με τις αποφάσεις που λαμβάνει στις περιοδικές συναντήσεις της. Μέχρι σήμερα η Διάσκεψη των Μερών κατείχε 10 τακτικές συνεδριάσεις, και μία έκτακτη συνεδρίαση (η τελευταία, για να εγκρίνει το Πρωτόκολλο για τη Βιοασφάλεια, διεξήχθη σε δύο μέρη). Από το 1994 έως το 1996, η Διάσκεψη των Μερών πραγματοποιούσε τις τακτικές της συνεδριάσεις σε ετήσια βάση. Έκτοτε οι συναντήσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν λιγότερο συχνά και, μετά από μια αλλαγή στους κανόνες της διαδικασίας το 2000, τώρα θα πραγματοποιούνται κάθε δύο χρόνια. Μέχρι σήμερα η Διάσκεψη των Μερών έχει λάβει συνολικά 299 διαδικαστικές και ουσιαστικές αποφάσεις. Η δέκατη συνεδρίαση της Διάσκεψης των Μερών της Σύμβασης για τη Βιολογική Ποικιλότητα έγινε στη Ναγκόγια της Ιαπωνίας (18-20 Οκτωβρίου 2010). Η ενδέκατη συνεδρίαση θα διεξαχθεί στην Ινδία τον Οκτώβριο του 2012. Βλ. σχετικά στο επίσημο σύνδεσμο <http://www.cbd.int/cop/>.

διαφορετικές εκφράσεις του ενδιαφέροντος για δικαιοσύνη, δημιουργία και ειρήνη. Στην COP, που πραγματοποιήθηκε στο Πόζναν της Πολωνίας το 2008, η δήλωση του Π.Σ.Ε. παρουσιάστηκε από τον Αρχιεπίσκοπο της Ουψάλα μαζί με ένα μανιφέστο που υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια της διαθρησκευτικής κλιματικής διάσκεψης που πραγματοποιήθηκε στην Ουψάλα λίγο πριν το 2008²¹².

Σημαντικό είναι να αναφερθούν η Διεθνής Διάσκεψη για την Πίστη και την Οικολογία που πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2001 στο Μπανγκαλόρ της Ινδίας με τίτλο «Γη, Νερός, Αέρας: οι άνθρωποι αγωνίζονται για τη ζωή σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία», για την οποία Διάσκεψη, η ανησυχία για τους ανθρώπους και τον βιοπορισμό τους έφερε σαράντα ανθρώπους από δέκα χώρες σε τέσσερις ηπείρους και από διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες στο Οικουμενικό Χριστιανικό Κέντρο του Μπανγκαλόρ. Οι συμμετέχοντες μοιράστηκαν τις ιστορίες των ανθρώπων που αγωνίζονται για τη ζωή. Αυτές οι ιστορίες ενέπνευσαν προβληματισμό σχετικά με τον αντίκτυπο της σημερινής μορφής της οικονομικής παγκοσμιοποίησης στη ζωή και την επιβίωση των ανθρώπων. Το συνέδριο συνδιοργανώθηκε από το Εθνικό Συμβούλιο των Εκκλησιών στην Ινδία, το Ινδικό Δίκτυο για την Ηθική και την Κλιματική Αλλαγή και το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών²¹³.

Ένα ακόμα σημαντικό γεγονός αποτελεί η διάσκεψη των εκκλησιών 32 Ευρωπαϊκών χωρών και συμμετεχόντων από εκκλησίες όλου του κόσμου στη Βουδαπέστη το Νοέμβριο του 2010 με θέμα «Φτώχεια, Πλούτος και Οικολογία στην Ευρώπη»²¹⁴. Η διάσκεψη αποτελούσε μέρος μιας ευρείας οικουμενικής διαδικασίας που ξεκίνησε από τη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. στο Πόρτο Αλέγκρε το 2006.

Τέλος το Μάιο του 2011 είχαμε την παρουσίαση της συνάντησης της Ομάδας Εργασίας του Π.Σ.Ε. για τη Φροντίδα της Δημιουργίας και την Κλιματική Δικαιοσύνη

---

²¹² Βλ. Olav Fykse Tveit, «The Ecumenical Movement as a Movement that Cares for Creation», σελ. 138.

²¹³ Βλ. σχετικά στο «Land, Water, Air: People Struggling for Life in a Globalising Economy, A Statement by the International Conference on Faith and Ecology», στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/trade/land-water-air-people-struggling-for-life-in-a-globalising-economy.html>.

²¹⁴ Βλ. «AGAPE Consultation: Linking poverty, wealth and ecology: Ecumenical Perspectives in Europe, Budapest Call for Climate Justice, Addressing Poverty, Wealth and Ecology», στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/agape-consultation-budapest-call-for-climate-justice.html>.

και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στο Κίνγκστον της Τζαμάικα όπου και προτάθηκαν η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής από την άποψη της εκκλησίας, αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής από την άποψη ενός ναού, ένα διαφορετικό τρόπο ζωής που πρέπει να προωθηθεί· η επιμονή σε μια προσέγγιση βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα προκειμένου να τεθούν όρια για το πεδίο εφαρμογής της διάστασης των επιπτώσεων και η απόδοση φωνής στα θύματα· συστηματοποίηση και διάδοση των διαδικασιών καταγγελίας του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα έναντι των κατόχων των δικαιωμάτων· ανάπτυξη μιας πλατφόρμας για συζήτηση και μελέτη ενός γνήσιου καταφύγιου για τους πρόσφυγες με βάση τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής· η πορεία προς μια θητεία στις Ειδικές Διαδικασίες των Ηνωμένων Εθνών²¹⁵.

β) Η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας

Όπως διαβάζουμε και στο βιβλίο της Γενέσεως «Εν αρχή εποίησεν ο Θεός τον ουρανόν και την γην, η δε γη ην αόρατος και ακατασκεύαστος, και σκότος επάνω της αβύσσου, και πνεύμα Θεού επεφέρετο επάνω του ύδατος και είπεν ο Θεός ‘γεννηθήτω φως’ και εγένετο φως...»²¹⁶. Σύμφωνα με την ορθόδοξη θεώρηση, η δημιουργία του κόσμου είναι έργο του Θεού, «εκ του μη όντος», ένα δημιούργημα που δεν ταυτίζεται με το Θεό αλλά προέρχεται από Αυτόν, γεγονός που υποδηλώνει και την εξάρτησή του από το δημιουργό του. Ως τελευταίο και τελειότερο κτίσμα εμφανίζεται ο άνθρωπος, στον οποίο και δίνεται η εξουσία ως όργανο φροντίδας για την κτίση και όχι ως όργανο υποταγής. Και αυτό αποτελεί σημαντικό στοιχείο, καθώς αν θέλει να τοποθετηθεί σωστά και ουσιαστικά στο θέμα διαφύλαξης της δημιουργίας πρέπει να συνειδητοποιήσει τη σχέση φροντίδας του Θεού για τον κόσμο του²¹⁷.

Η Ορθοδοξία αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως μικρόκοσμο, εικόνα όλου του κόσμου, που στην ύπαρξή του ενώνει τον ορατό με τον αόρατο. Όλα τα στοιχεία που

---

²¹⁵ Βλ. «Climate Justice and Human Rights: Why Churches can Make a Difference», Presentation by Theodor Rathgeber at the meeting of the WCC’s Working Group on Care for Creation and Climate Justice <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/justice-diakonia-and-responsibility-for-creation/climate-change-water/climate-justice-and-human-rights.html?print=1>.

²¹⁶ Βλ. Γένεσις 1,4.

²¹⁷ Βλ. Α. Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, σελ. 51-52.

χρησιμοποίησε ο Θεός για να φτιάξει τον κόσμο, ενώθηκαν για τη δημιουργία του ανθρώπου²¹⁸ γεγονός που φαίνεται και μέσα από τα λεγόμενα των ίδιων των Πατέρων της Εκκλησίας²¹⁹. Ο ίδιος ο άνθρωπος προκάλεσε την πτώση και την απομάκρυνσή του από το Θεό αλλά και την πτώση της φύσης και φύση μακριά από το Θεό σημαίνει φύση μακριά από τον αρχικό της σκοπό.

Ο σύγχρονος άνθρωπος με την εγωιστική του συμπεριφορά ξέχασε πως η κτίση δόθηκε από το Θεό σε όλη την ανθρωπότητα και επομένως έχουν όλοι ίδια δικαιώματα στα γήινα αγαθά και εφάρμοσε την ανισότητα ως αρχή της κυριαρχίας του. Η άνιση κατανομή του πλούτου αλλά και το οικολογικό πρόβλημα είναι όψεις του ίδιου κοινωνικού προβλήματος όπως μας τονίζει και ο καθ. Α. Κεσελόπουλος²²⁰. Και στην εποχή μας βιώνουμε τη διαπίστωση αυτή.

Στο θέμα του αν η οικολογική κρίση είναι μια όψη της πνευματικής κρίσης του ανθρώπου φαίνεται να υπάρχει μια απόλυτη συναίνεση ανάμεσα στους μελετητές της Ορθόδοξης παράδοσης. Στη βάση της οικολογικής κρίσης βρίσκεται η επιθυμία του ανθρώπου να γίνει Θεός χωρίς το Θεό. Άρχισε με την παρακοή της θέλησής Του, συνεχίστηκε με την πτώση και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, αφού το τελειότερο δημιούργημα του Θεού παρανόησε και εξέλαβε την υλική δημιουργία όχι ως δώρο Θεού και ευλογία προς αυτόν, αλλά ως ιδιοκτησία του με θεϊκές επιβλέψεις από τον αδύναμο άνθρωπο²²¹.

Σύμφωνα με τον καθ. Α. Γεωργόπουλο²²², η Ορθοδοξία κατά πάσα πιθανότητα δεν μπορεί να βρει άμεσες λύσεις. Το οικολογικό πρόβλημα είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο, το οποίο προφανώς αγνοούσαν οι συγγραφείς της Βίβλου, καθώς και οι μετέπειτα Πατέρες της Εκκλησίας. Γι' αυτό το λόγο, αυτό που φαίνεται να έχει νόημα, είναι η προσπάθεια σωστής κατανόησης αυτής της περίπλοκης κρίσης. Εδώ ωστόσο οφείλουμε να εκφράσουμε την ένσταση και διαφωνία μας με τον καθηγητή. Αν η

²¹⁸ Βλ. Γ. Δουραμάνη, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τα προβλήματα του περιβάλλοντος*, σελ. 36.

²¹⁹ Βλ. Μάξιμος Ομολογητής, *Μυσταγωγία* 7, PG91, 684D-685A.

²²⁰ Βλ. Α. Κεσελόπουλος, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, σελ. 115-121.

²²¹ *Το ίδιο*, σελ. 83.

²²² Πρόκειται για τον καθηγητή του Τμήματος Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του ΑΠΘ, όπου από το 1985 διδάσκει Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Είναι πρόεδρος της Οικολογικής Κίνησης Θεσσαλονίκης και υπήρξε εκδότης του ειρηνιστικού-αντιμilitarιστικού περιοδικού «Αρνούμαι» (1987-1997). Ενεργό μέλος της παράταξης Οικολογίας-Αλληλεγγύη και των Οικολόγων-Πράσινων, και πολλές φορές υποψήφιος νομαρχιακός σύμβουλος Θεσσαλονίκης. Από το 1997 είναι εκδότης της εφημερίδας «Τα Εν Οίκω, εν Δήμω». Έχει γράψει, ανάμεσα στα άλλα, τα βιβλία «Ένας μικρός και εύθραυστος πλανήτης» (1996) και «Περιβαλλοντική ηθική» (2002) και άρθρα για θέματα εθνικισμού, αντιμilitarισμού, οικολογίας. Βλ. στο <http://www.biblionet.gr/main.asp?page=showauthor&personid=20833>.

Ορθόδοξη Εκκλησία, αλλά και εν γένει οι εκκλησίες στο σύνολο τους δεν μπορούν να αρθρώσουν λόγο πρόληψης και ίασης της υφισταμένης κατάστασης δεν έχουν λόγο ύπαρξης. Θα συνταχθούμε ξεκάθαρα με την τοποθέτηση του καθ. Γ. Μαντζαρίδη και θα την υιοθετήσουμε πλήρως. Λέει λοιπόν: «Η αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσεως δεν πρέπει να γίνεται στην προοπτική μιας ενδοκόσμιας εσχατολογίας που αναμένει καινούρια Γη με παλαιούς ανθρώπους. Η κρίση αυτή αντιμετωπίζεται μόνο μέσα από την κρίση και μαζί με την κρίση που ζει ο άνθρωπος. Χωρίς μια επαναστατική αλλαγή στον ίδιο τον άνθρωπο δεν μπορεί να αναμένεται αλλαγή στην εξέλιξη της οικολογικής κρίσεως. Αυτή είναι η θέση της Εκκλησίας. [...] Σκοπός της Εκκλησίας δεν είναι να νοικοκυρέψει τον κόσμο ή να επιβραδύνει την καταστροφή του, αλλά να δώσει τη μαρτυρία της ‘καινής κτίσεως’, που νικάει την αμαρτία και το θάνατο· της κτίσεως αυτής που αναμένεται, αλλά και είναι παρούσα στην καθημερινή ζωή»²²³. Αυτή η προσπάθεια θα καρποφορήσει στο βαθμό που εμπνεόμαστε από το χώρο της βιβλικής αλλά και της πατερικής θεολογίας. Κι αυτό γιατί, η οικολογική κρίση δεν είναι ένα αυτόνομο φαινόμενο, αλλά η συνέχεια μιας μακράς ακολουθίας φαινομένων που σχετίζονται με την εμφάνιση του κακού στον κόσμο.

Το πρόβλημα του κακού σχετίζεται με την εσωτερική κρίση του ανθρώπου, επομένως η Ορθόδοξη παράδοση, στο βαθμό που πάντα και πρώτιστα φρόντιζε τον άνθρωπο και τα προβλήματά του, αυτοδικαίως μπορεί να προβληματιστεί πάνω στις προϋποθέσεις αντιμετώπισης της οικολογικής αποσταθεροποίησης. Αυτές θα βασίζονται στη βιβλική αντίληψη για τον άνθρωπο, τον κόσμο, τις μεταξύ τους σχέσεις, την εμφάνιση του κακού και τη συγκεκριμένη μορφή την οποία αυτό πήρε ως περιβαλλοντική υποβάθμιση, καθώς και στις αιτίες της²²⁴. Είναι αδιαμφισβήτητο δηλαδή ότι η μείζονα αιτία της οικολογικής κρίσης στην οποία έχει περιέλθει ο ανθρώπινος πολιτισμός, είναι η έκπτωση του ανθρώπου. Άρα κατά τον καθ. Γ. Μαντζαρίδη «η μετάνοια ως ριζική αλλαγή του νου και της συμπεριφοράς του θα αποτελέσει την μετάβαση από την εκτροπή και την παράχρηση στην ανόρθωση και την ορθή χρήση»²²⁵.

---

²²³ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 112-113.

²²⁴ Βλ. Αλ. Γεωργόπουλος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, σελ. 95.

²²⁵ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 113.

Η Εκκλησία δε θα κριθεί μόνο από τις προσεγγίσεις που κάνει περί δημιουργίας και εξέλιξης του κόσμου, αλλά και από το πώς επηρεάζει το ποίμνιό του και κατά πόσο το ωθεί πρακτικά σε μια στάση «οικολογική». Επιπλέον, θα κριθεί και από το κατά πόσο η ίδια διαχειρίζεται το χώρο που έχει στην ιδιοκτησία της, από το πώς συμπεριφέρεται καθημερινά στο περιβάλλον, είτε αυτό είναι φυσικό είτε δομημένο. Γι' αυτό ακριβώς επιμένουμε στην χριστιανική διδασκαλία περί αλλοτρίωσης του ανθρώπου από τον Θεό, που οδηγεί στην οικολογική καταστροφή. Εδώ έγκειται άλλωστε κάθε πηγή κακού. Ο άνθρωπος λοιπόν, δημιουργήθηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν. Συνεπώς καθαρά θεολογικά προσεγγίζοντας το θέμα, χωρίς την παρουσία του Δημιουργού, του Θεού, δεν μπορεί να υπάρξει ούτε άνθρωπος μα ούτε και κτίση. Υφίσταται μια πρωτογενής ταύτιση στο σημείο αυτό με τον Γ. Μαντζαρίδη, ο οποίος τονίζει ότι «Χωρίς τον Θεό δεν νοείται ούτε αυτός (δηλαδή ο άνθρωπος) ούτε ολόκληρη η κτίση»²²⁶.

Ίσως η άποψη ότι: «Η Εκκλησία και στην περίπτωση της Οικολογικής επανάστασης, κινδυνεύει να πάθει τα ίδια που έγιναν με τη βιομηχανική, την αστική και τη σοσιαλιστική επανάσταση: να βρεθεί δηλαδή εντελώς ανέτοιμη»²²⁷, που διατύπωσε ο καθ. Σ. Αγουρίδης να μην είναι τόσο λανθασμένη, αφού σε τούτη τη νέα πραγματικότητα, η θεολογική σκέψη και οι θεολόγοι, βρέθηκαν σε μια δίνη κατηγοριών, η οποία στηρίχτηκε στη στοχευμένη πολεμική άρθρωση για ανεξέλεγκτη εκμετάλλευση όλων των φυσικών πόρων και το γιγαντισμό της οικονομικής δραστηριότητας. Αν και φαντάζει άσχετο με την πνευματική και θεολογική προσέγγιση του ζητήματος, η αντίδραση στην προοπτική αυτή των χριστιανών θεολόγων τους οδήγησε σε μια δυσαρμονία μεταξύ Εκκλησιαστικής διδασκαλίας και έμπρακτης δραστηριότητας. Μάλιστα ο Σ. Αγουρίδης αναφέρει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της νοοτροπίας το δοκίμιο του White Lynn, ο οποίος, κατηγορεί τις ιουδαιοχριστιανικές ανθρωποκεντρικές θέσεις γιατί υποστήριξαν την Δυτική επιθετικότητα κατά της φύσης²²⁸.

Γι' αυτό η Εκκλησία οφείλει να φωτίσει τις οδούς συμφιλίωσης μεταξύ ανθρώπου-οικολογίας-θεολογίας. Το πρόβλημα όμως εδώ έγκειται, όπως επισημαίνει

---

²²⁶ Το ίδιο, σελ. 91.

²²⁷ Βλ. Σάββας Αγουρίδης «Οικολογία και Θεολογία. Σκέψεις για κάτι καινούργιο στη θεολογία μας», περιοδικό *Καθ' οδόν 1*, 1992, σελ. 37.

²²⁸ Το ίδιο, σελ. 37-38.

ο Σ. Αγουρίδης στο ότι «όλοι οι οικολόγοι, ασχέτως Σχολής είναι βιοκεντρικά προσανατολισμένοι, όχι θεοκεντρικά. Οποιαδήποτε θεολογική αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού πρέπει να έχει κάποια στηρίγματα στη χριστιανική παράδοση, αφενός, και αφετέρου είναι νομίζω αναπόφευκτος ο δανεισμός κάποιων στοιχείων από τη σύγχρονη επιστημονική οικολογία»²²⁹.

Δυστυχώς όμως η ίδια η Εκκλησία δεν στάθηκε στο ύψος των απαιτήσεων και παρανόησε η ίδια το πνεύμα και το γράμμα των διδασκαλιών. Υπάρχουν αρκετά αρνητικά περιστατικά στο ενεργητικό της που επιβαρύνουν τόσο την στάση όσο και τη συνείδηση της. Η Εκκλησία έγινε κάτοχος μεγάλων εκτάσεων από πολύ παλιά, κυρίως δασικών. Γίνονται μάλιστα αναφορές ότι λίγο πριν το 1000 μ.Χ., έτος κατά το οποίο κυκλοφορούσαν φήμες για επερχόμενη συντέλεια του κόσμου, πολλοί ηγεμόνες έσπευσαν να δωρίσουν στην εκκλησία εκτάσεις μήπως και κατά την ώρα της κρίσεως τύχουν καλύτερης μεταχείρισης. Η δεύτερη μεγάλη αλλαγή στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των δασών που από δημόσια έγιναν εκκλησιαστικά, έγινε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όταν πολλές εκτάσεις περιήλθαν στην εκκλησία προκειμένου να γλιτώσουν από τον κατακτητή. Τούτα συνδέονται με το σήμερα, ακριβώς στο ότι δεν παρατηρείται ιδιαίτερα «οικολογική» μεταχείριση στις ιδιόκτητες δασικές εκτάσεις της εκκλησίας, καθώς συχνά παρατηρούνται περιστατικά οικοπεδοποίησης ή παραχώρησης για οχλούσες χρήσεις καθαρά με οικονομικά κριτήρια. Βέβαια, από την άλλη δεν μπορούμε να λησμονήσουμε το γεγονός ότι στην ορθόδοξη παράδοση υπάρχουν στοιχεία μιας σχέσης βαθιάς και βιωματικής με το φυσικό περιβάλλον. Ορισμένες πρακτικές ιδιαίτερου οικολογικού ενδιαφέροντος είναι η «καλογερική μαγειρική», οι παραδοσιακές καλλιέργειες που συναντάμε σε πολλά μοναστήρια, συχνά χρησιμοποιώντας και σύγχρονες οικολογικές πρακτικές, η κοινοβιακή πρακτική μιας αυτάρκους συμβιωτικής συνύπαρξης.

Σύμφωνα με τον π. Ιωάννη Χρυσανγή²³⁰ υπάρχουν τρία μοντέλα σύμφωνα με την Ορθόδοξη παράδοση αν θελήσουμε να «ενσαρκώσουμε» την Ορθόδοξη πνευματικότητα προκειμένου η οικολογική μας προσευχή να προχωρήσει από τη

---

²²⁹ Το ίδιο, σελ. 41.

²³⁰ Πρόκειται για έναν συγγραφέα και θεολόγο που υπηρετεί ως σύμβουλος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο για θέματα περιβάλλοντος. Για περισσότερα βλ. στο http://en.wikipedia.org/wiki/John_Chryssavgis.

μακρινή περιφέρεια μιας αφηρημένης θεολογίας στο κέντρο της πρακτικής ζωής. Και τα μοντέλα αυτά είναι: το βιβλικό, το ασκητικό και το μυσταγωγικό²³¹.

«Σύμφωνα με το πρώτο, η εκκλησία καλείται να βρίσκεται σε αλληλεγγύη με τα αδύναμα μέλη του Σώματος του Χριστού. Πρέπει να σταθεί στους πιο τρωτούς, τους αβοήθητους αυτού του κόσμου, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο, «θα μετάσχουν στην ελευθερία που θ' απολαμβάνουν τα δοξασμένα παιδιά του Θεού»²³².

Η γη αποτελεί επίσης ένα μέλος του σώματός μας, μέρος της σάρκας μας και όπως ο Θεός του Ισραήλ άκουσε το κλάμα των φτωχών και των βασανισμένων²³³ έτσι ακούει και το κλάμα της γης. Αυτό είναι και το βιβλικό συμβόλαιο, η υπόσχεση του Θεού στο λαό του Ισραήλ: ο Θεός ακούει τον κόσμο· ο Θεός προσέχει τον κόσμο· ο Θεός φροντίζει και τις μικρότερες λεπτομέρειες αυτού του κόσμου.

Σύμφωνα με το ασκητικό μοντέλο αυτό που πρέπει να μας έρθει στο μυαλό είναι τα τρία χαρακτηριστικά της ασκητικής ζωής: η αποποίηση, η μεταμέλεια και η ευθύνη. Η αποποίηση απαντάται ήδη από αρχαιοτάτων χρόνων και είναι ένας τρόπος να μάθουμε να μοιραζόμαστε. Ως εκ τούτου έχει κοινωνικές συνέπειες· μας υπενθυμίζει να χρησιμοποιούμε τα υλικά αγαθά με σεβασμό και γενικότερα γίνεται λόγος για απλοποίηση της ζωής.

Η μεταμέλεια είναι μια ανταπόδοση στη θεία ζωή «σύμφωνα με τη φύση», όπως θα έλεγαν και οι Ερημίτες Πατέρες. Ως μεταμέλεια, ομολογούμε ότι έχουμε αμαρτήσει, ότι δεν μοιραζόμαστε, ότι είμαστε εγωκεντρικοί και ότι στην πραγματικότητα βιάζουμε τους φυσικούς πόρους. Μέσω της μεταμέλειας, αναγνωρίζουμε το γεγονός ότι έχουμε αποκλίνει από την αποστολή μας να καλλιεργούμε και να προσέχουμε τη γη²³⁴. Τέλος η ευθύνη είναι η πρόκλησή μας, η επιλογή μας. Έχοντας παραιτηθεί από οποιαδήποτε ακαταστασία του μυαλού και της ζωής μας, και έπειτα από τη μετανόησή μας των σπατάλων μας, μπορούμε να κατευθύνουμε τη ζωή μας στην αγάπη και το σεβασμό απέναντι στην κτίση και τον Κτίστη.

---

²³¹ Βλ. John Chryssavgis, «A New Heaven and a New Earth: Orthodox Theology and an Ecological World View», περιοδικό *The Ecumenical Review*, Volume 62, Number 2, July 2010, σελ. 220-221.

²³² Βλ. προς Ρωμαίους 8,21.

²³³ Βλ. Έξοδος 3, Ιωνάς 4.

²³⁴ Βλ. Γένεσις 2,15.

Τέλος, σύμφωνα με το μυσταγωγικό μοντέλο, οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί μπορούν να το πραγματοποιήσουν μέσω των μυστηρίων, τα οποία έχουν μια αδιαμφισβήτητη και ανεξίτηλη περιβαλλοντολογική σφραγίδα. Δυστυχώς, σε πολλούς εκκλησιαστικούς κύκλους, τα μυστήρια συχνά μειώνονται σε ιερετελετουργικούς τύπους. Ωστόσο, η κοινωνία είναι πολύ περισσότερο από ότι ένας τρόπος ευσεβούς έμπνευσης ή μιας ατομική ανταμοιβής. Είναι η ανάγκη να μοιραζόμαστε. Είναι κρίσιμο να ανακαλέσουμε τη μυσταγωγική διάσταση του κόσμου, αναγνωρίζοντας ότι τίποτα δεν είναι επίγειο ή εγκόσμιο. Τα πάντα έχουν δημιουργηθεί από το Θεό και έχουν εναγκαλιστεί από Αυτόν. Ο Θεός είναι-και είναι εντός-η ίδια η σύσταση του κόσμου μας. Αν ο Θεός ήταν αποτραβηγμένος από τον κόσμο, ο κόσμος θα είχε καταρρεύσει. Κάθε απόγευμα πριν τον Εσπερινό, οι Ορθόδοξοι μοναχοί αναγιγνώσκουν την Ενάτη Ωρα, υπενθυμίζοντας την αποστολή μας να συνειδητοποιήσουμε την παρουσία του Θεού κάθε ώρα και κάθε στιγμή, τόσο στον ουρανό όσο και στη γη, σε όλα τα μέρη της εξουσίας του²³⁵. Τέτοιο είναι το βάθος της μυσταγωγικής όψης του κόσμου.

Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί στην πραγματικότητα προτιμούν να κάνουν λόγο για «μυστήρια» παρά για «μυσταγωγία», γεγονός που τείνει να υπονοήσει την απόκτηση κάτι «αντικειμενικού». Παραδοσιακά λέγεται επίσης ότι υπάρχουν επτά μυστήρια ή μυσταγωγίες. Ωστόσο αυτή η κατηγοριοποίηση, επίσης, δεν είναι ούτε απολύτως ορθή ούτε παρέχει πάντοτε βοήθεια. Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν περιόρισε ποτέ τον εαυτό της σε επτά μυστήρια, προτιμώντας να κάνει λόγο για κάθε στιγμή και όψη της ζωής σαν να ήταν μυσταγωγική-από τη γέννηση μέχρι το θάνατο· η τελετή της κηδείας καθιερώθηκε επίσης ως ένα μυστήριο. Έτσι τα μυστήρια δεν λειτουργούν με κάποιο μαγικό τρόπο· λειτουργούν «μυστηριακά», αθόρυβα διαπερνώντας τις καρδιές και τις ζωές εκείνων που επέλεξαν να είναι ανοιχτοί στο ενδεχόμενο της απροσδόκητης συνάντησης με το Θεό-όπως η ροή του αίματος στο ανθρώπινο σώμα, ή όπως η ροή του νερού στους ποταμούς».

«Η Ορθόδοξη Εκκλησία συμμετείχε από τη στιγμή ήδη ιδρύσεως του Π.Σ.Ε. και συμμετέχει σε όλες τις δραστηριότητες που αφορούν τόσο την ενότητα των εκκλησιών όσο και τα εκάστοτε κοινωνικά προβλήματα που θίγονται.[...] Ήταν μια καλή

---

²³⁵ Βλ. *Ψαλμοί*, 103,19-22.

ευκαιρία να δείξει ότι δεν περιορίζεται σε ηθικά ή ηθικιστικά θέματα, αλλά ότι η κοινωνική αποστολή της έτσι όπως παρουσιάζεται στην παράδοσή της και ερμηνεύεται στη μυστηριακή ζωή της έχει και πρακτικό περιεχόμενο, που μεταφράζεται σε έργο με ουσιαστικά αποτελέσματα, δηλαδή ότι πρόκειται για μια Εκκλησία παρούσα και ανταποκρινόμενη στη «διακονική» της αποστολή απέναντι στον «κόσμο». Τα ερεθίσματα, που δέχτηκε, την έστρεψαν στο να επικεντρωθεί και να προβάλλει ως ουσιαστική την αξία της δημιουργίας ως έργο του Θεού που έπλασε τον άνθρωπο και τον κόσμο. Οι Ορθόδοξες Εκκλησίες ενδιαφέρθηκαν πολύ νωρίς για τα οικολογικά προβλήματα τα οποία εξέτασαν στις πανορθόδοξες διασκέψεις»²³⁶.

Η πρώτη προσπάθεια, όπως έχουμε προαναφέρει, αποτυπώνεται στο κείμενο της Γ΄ Πανορθόδοξης Διάσκεψης, μέσα από το οποίο διαφαίνεται η συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην επικράτηση της ειρήνης, της δικαιοσύνης και της διαφύλαξης της δημιουργίας²³⁷.

Εν συνεχεία, έχουμε την Πανορθόδοξη Διάσκεψη στη Σόφια το 1987 με κεντρικό θέμα, «Ορθόδοξες προοπτικές της δημιουργίας», στην οποία καίριο σημείο αποτελεί η πρώτη συλλογική προσπάθεια των ορθοδόξων για την τοποθέτησή τους πάνω στο θέμα του περιβάλλοντος. Στο κείμενο της έκθεσης τονίζεται ότι: «ο κόσμος είναι απόρροια της ενέργειας της Αγίας Τριάδας, της συνεργασίας και της μεταξύ της κοινωνίας, έχει επομένως τεράστια αξία ως έργο του Θεού». Έτσι η σωτηρία του ανθρώπου συνδέεται με τη σωτηρία της δημιουργίας, ως δημιουργήματα του Θεού²³⁸. Στο ίδιο κείμενο υπογραμμίζεται και ότι η κτίση αποτελεί το πλαίσιο σωτηρίας του ανθρώπου και είναι θεϊκής προελεύσεως εκ του μηδενός δημιούργημα και ως τέτοιο εντάσσεται και στη Βασιλεία του Θεού, «... εποίησεν Κύριος ο Θεός τον ουρανόν και την γην...»²³⁹. Η σωτηρία του ανθρώπου συνδέεται με τη σωτηρία της φύσης αφού και τα δύο επηρεάζονται από την αμαρτία και τη φθορά. Ο όρος «η φύση αποσυντίθεται» αποτελεί την πιο εύστοχη έκφραση για την περιγραφή της καταστροφής της, μια ορολογία που υιοθετήθηκε και στη Διάσκεψη της Σόφια²⁴⁰. Τέλος τονίζεται ότι η ενανθρώπιση του Χριστού και η μέσω αυτού σωτηρία αφορά και τη φύση, αφού ο

²³⁶ Βλ. Γ. Δουραμάνη, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τα προβλήματα του περιβάλλοντος*, σελ. 42.

²³⁷ Βλ. Ιον Βρία-Π. Βασιλειάδης, *Ορθόδοξη χριστιανική μαρτυρία*, σελ. 161-176.

²³⁸ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Μετα-λειτουργία*, σελ. 114.

²³⁹ Βλ. *Γένεσις* 2,4.

²⁴⁰ Βλ. G. Limouris, *Orthodox Perspectives on Creation, Orthodox Visions of Ecumenism*, WCC Publications, Geneva 1994, σελ. 116-126.

άνθρωπος αποτελεί την τέλεια εικόνα της. Ο άνθρωπος ως μικρόκοσμος της δημιουργίας ενώνει το φυσικό και τον πνευματικό κόσμο στην ύπαρξή του. Ο κόσμος είναι ενιαίος και σημαντικός και με αυτή την σκέψη πρέπει να κινηθούμε προκειμένου να αντιμετωπίσουμε το οικολογικό πρόβλημα. Ο άνθρωπος είναι ο μόνος που μπορεί να επαναφέρει τη δημιουργία στο Θεό ως προσφορά²⁴¹.

Το 1989 πραγματοποιήθηκε στο Μινσκ μια ακόμα διάσκεψη, όπου τονίστηκε ότι η αρχική κατάσταση της δημιουργίας εξέφραζε την αρμονία και κοινωνία της βιβλικής shalom κατανοώντας τον όρο «ακεραιότητα» με εσχοτολογική χροιά²⁴².

Ένα χρόνο νωρίτερα, το Σεπτέμβριο του 1988, πραγματοποιήθηκε στην Πάτμο, επ' ευκαιρία του εορτασμού των 900 ετών από την ίδρυση της εκεί Ι. Μονής Ιωάννου του Θεολόγου, το Οικολογικό Συνέδριο της Πάτμου με θέμα «Αποκάλυψις και το μέλλον του ανθρωπίνου γένους» όπου και τονίστηκε η θεώρηση του ανθρώπου ως οικονόμου και όχι ως ιδιοκτήτη της κτίσης²⁴³. Όπως επισημαίνει και ο καθ. Χ. Σταμούλης «...Δεν είναι τυχαία η σύνδεση του θέματος με την Αποκάλυψη. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως ήδη έχει σημειωθεί, είναι Εκκλησία της Αποκάλυψης. Άλλωστε, αποκάλυψη είναι η ενεργειακή συσχέτιση του κτιστού με το άκτιστο, με σκοπό την αποκατάσταση του κτιστού στα δημιουργικά του πλαίσια. Και τούτο όχι μέσα από ηθικιστικούς δρόμους, αλλά κυρίως εντός του πραγματικού, εφόσον οι ενέργειες της Αγίας Τριάδος με τις οποίες αυτή αποκαλύπτεται στον κόσμο, είναι πράγματα και μάλιστα άκτιστα, γι' αυτό και θεωτικά»²⁴⁴.

Στο μήνυμά τους οι ορθόδοξοι αντιπρόσωποι του Συνεδρίου υπογράμμισαν ότι θεωρούν τον άνθρωπο οικονόμο και όχι ιδιοκτήτη της κτίσης και την αντίληψή τους αυτή την εκφράζουν με τη λατρευτική-ασκητική και ευχαριστιακή θεώρηση του κόσμου, ενώ σήμερα είναι ανάγκη όλοι να δείξουμε την αγάπη προς την κτίση με το να υιοθετήσουμε έναν ασκητικό τρόπο ζωής²⁴⁵.

Σημαντικότερη πάνω σε θέματα του περιβάλλοντος είναι η στάση που έχει κρατήσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο αρχής γενομένης από τον Πατριάρχη Δημήτριο με μήνυμά του το 1989 περί καθιέρωσης της 1^{ης} Σεπτεμβρίου ως ημέρας αφιερωμένης

²⁴¹ Βλ. Γ. Δουραμάνη, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τα προβλήματα του περιβάλλοντος*, σελ. 43

²⁴² *Το ίδιο*, σελ. 131.

²⁴³ Βλ. Ηλίας Οικονόμου, *Θεολογική Οικολογία, Θεωρία και Πράξη*, εκδ. Μαυρομάτη, Αθήνα 1994, σελ. 223.

²⁴⁴ Βλ. Χρυσόστομος Σταμούλης, *Η γυναίκα του Λωτ και η σύγχρονη θεολογία*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2008, σελ. 79.

²⁴⁵ Βλ. Η. Οικονόμου, *Θεολογική Οικολογία, Θεωρία και Πράξη*, εκδ. Μαυρομάτη, Αθήνα 1994, σελ. 223.

στο περιβάλλον. Το έργο του έχει συνεχίσει επαξίως ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος καθώς είναι τόσο έντονη η οικολογική του ευαισθητοποίηση και δραστηριότητα που του αποδόθηκε ο τίτλος του «Πράσινου Πατριάρχη»²⁴⁶. Συνεχώς διοργανώνονται συνέδρια και σεμινάρια για θέματα προστασίας του περιβάλλοντος²⁴⁷ ενώ έχει συνεργαστεί και με διεθνείς οργανώσεις όπως αυτή της WWF ενώ δεν παραλείπει να προβαίνει και σε πρακτικές δραστηριότητες όπως οι εκάστοτε δεντροφυτεύσεις που πραγματοποιούνται. Κάθε έτος, την ημέρα προσευχής για το φυσικό περιβάλλον, δεν παραλείπει φυσικά να μεταδίδει το μήνυμά του.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο κατά τα έτη 1994-1998 προέβη στη διοργάνωση πέντε θερινών Οικολογικών Σεμιναρίων στην Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης, τα οποία είχαν σκοπό τη μελέτη της οικολογικής κρίσης και την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης με τη συμμετοχή πολλών εκκλησιαστικών και λαϊκών εκπροσώπων²⁴⁸.

Το 1988 συγκροτείται σε σώμα για πρώτη φορά στην Πάτμο μια κίνηση με την ονομασία «Θρησκεία-Επιστήμη και Περιβάλλον» που αποτελούνταν από περιβαλλοντολόγους και θρησκευτικούς ηγέτες, οι οποίοι από κοινού ανησυχούσαν για τη μόλυνση του υδάτινου περιβάλλοντος του πλανήτη που καλύπτει τα 7/10 της επιφάνειάς του. Στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών αυτών πραγματοποιήθηκαν οκτώ συμπόσια έως τώρα. Το βασικό πλαίσιο της συνεργασίας στηρίζεται στο ότι επιστήμη και θρησκεία μπορούν να δώσουν στην κοινωνία μια νέα πρόταση, προκειμένου να διασωθεί με το περιβάλλον²⁴⁹.

Σημαντικές ωστόσο αποτελούν και οι κοινές διακηρύξεις με τον Πάπα γεγονός που αποδεικνύει ότι το θέμα της προστασίας του περιβάλλοντος μπορεί να αποτελέσει μια βάση συνεννόησης και αλληλεγγύης των χριστιανών αφού η οικολογική κρίση αγγίζει το ίδιο όλους τους ανθρώπους. Ο ρεαλισμός με τον οποίο ο Οικουμενικός

---

²⁴⁶ Ονομάστηκε έτσι για πρώτη φορά το 1997, κατά την επίσκεψή του στις Η.Π.Α. από τον τότε Αντιπρόεδρο Αλ Γκορ, ο οποίος εκθείασε την οικολογική δράση του προεστώτος της Ορθόδοξης Χριστιανοσύνης. Βλ. σχετικό βίντεο στο <http://www.naturazante.com/2010/09/vice-president-al-gore-welcomes-green.html>.

²⁴⁷ Βλ. την ομιλία του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου στην Ακαδημία Αθηνών στις 03/02/2010 για το «ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικολογικής κρίσης» στο http://www.naturazante.com/2010/02/blog-post_3715.html. Να υπενθυμίσουμε ακόμα πως το Οικουμενικό Πατριαρχείο ευαισθητοποιημένο στις παρούσες δύσκολες καταστάσεις έχει αναπτύξει ένα μεγάλο κομμάτι οικολογικών δραστηριοτήτων, από τις οποίες αξίζει να αναφερθεί η κοινή διακήρυξη του πάπα Ιωάννη Παύλου Β' και του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου τον Ιούνιο του 2002 αλλά και η καθιέρωση της 1ης Σεπτεμβρίου ως ημέρα αφιερωμένη στο περιβάλλον. Για περισσότερα στοιχεία βλ. και στην επίσημη ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου <http://www.ec-patr.org/>

²⁴⁸ Βλ. Γ. Δουραμάνη, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τα προβλήματα του περιβάλλοντος*, σελ. 69.

²⁴⁹ *Το ίδιο*, σελ. 84.

Πατριάρχης Βαρθολομαίος εξέτασε τα οικολογικά προβλήματα είναι πρωτόγνωρος για εκκλησιαστικό ηγέτη και διέγειρε το θαυμασμό και την αποδοχή της παγκόσμιας κοινότητας ώστε οι δραστηριότητές του να αποτελέσουν σταθμό για τη ριζική αντιμετώπιση της σύγχρονης οικολογικής κρίσης²⁵⁰. Άλλωστε όπως τονίζεται και στο μήνυμα των Προκαθημένων των Ορθόδοξων Εκκλησιών: «... καθιστά επιτακτικόν το χρέος της Εκκλησίας όπως συμβάλη διά των εις την διάθεσιν αυτής πνευματικών μέσων, εις την προστασίαν της δημιουργίας του Θεού εκ των συνεπειών της ανθρωπίνης απληστίας...»²⁵¹.

Τα μέλη της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Παγκόσμια Κοινωνία υπερβαίνουν τα 300 εκατομμύρια, γι' αυτό και ο ρόλος τους στην προστασία του περιβάλλοντος είναι σημαντικός και πολύτιμος.

---

²⁵⁰ Το ίδιο, σελ. 154.

²⁵¹ Βλ. περιοδικό *Επίσκεψις*, 692 (2008), σελ. 23-24.

ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα δημογραφικά δεδομένα δείχνουν ότι ο πληθυσμός αυξάνεται σημαντικά, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μεγάλο πρόβλημα υπερπληθυσμού της γης, γεγονός που έχει άμεση σχέση με το δείκτη παραγωγικότητας του φυσικού περιβάλλοντος. Το ερώτημα που έρχεται να τεθεί είναι αν αυτός ο υπερπληθυσμός επιβαρύνει το περιβάλλον ή αν εμείς δεν κάνουμε καλή διαχείριση του περιβάλλοντος. Ευτυχώς ή δυστυχώς, δεν μπορούμε να θέσουμε περιορισμό στις γεννήσεις και την αύξηση του πληθυσμού της γης, καθώς έχουμε εντολή περί «αυξάνεσθε καί πληθύνεσθε»²⁵². Το θέμα έγκειται στη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος.

Κοιτάζοντας τα αστικά κέντρα, θα δούμε ότι λαμβάνει χώρα η αστυφιλία. Οι πόλεις διογκώνονται με κίνδυνο να μιλάμε ακόμα και για υπερπληθυσμό των αστικών κέντρων. Εκτός από τους εσωτερικούς μετανάστες, αν λάβουμε υπόψη μας και τους εξωτερικούς βλέπουμε ότι η κατάσταση διογκώνεται ακόμα περισσότερο. Αν κοντά σε όλα αυτά, κοιτάξουμε και τα έργα υποδομής και το δείκτη παραγωγικότητας, βλέπουμε ότι υπάρχουν οι ανεπτυγμένες χώρες, οι αναπτυσσόμενες και οι υπανάπτυκτες του Τρίτου Κόσμου. Έτσι, λοιπόν, παρατηρείται μια άνιση κατανομή του εισοδήματος, αρκεί να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τον ΟΗΕ και την ΟΥΝΕΣΚΟ τα 3/5 του πληθυσμού της γης παίρνουν από το φυσικό περιβάλλον μόνο το 1/5 ενώ τα 2/5 του πληθυσμού της γης παίρνουν τα 4/5 (τα τελευταία αναφέρονται για τις ανεπτυγμένες χώρες)²⁵³. Γεγονός που σημαίνει ότι ο άνθρωπος δε διαχειρίστηκε σωστά το φυσικό περιβάλλον. Το ερώτημα που προκύπτει είναι τί θα γίνει σε λίγα χρόνια όταν πια θα αυξηθεί ακόμα περισσότερο ο πληθυσμός της γης και δε θα υπάρχουν φυσικοί πόροι εξαιτίας της υπερκατανάλωσής της.

Αυτό, το οποίο καλούμαστε όλοι να κάνουμε είναι να αντιμετωπίσουμε τη ρύπανση του περιβάλλοντος καθώς βλέπουμε πολλές περιοχές να βρίσκονται σε άθλια κατάσταση. Βλέπουμε περιοχές, στις οποίες οι άνθρωποι λιμοκτονούν και πεθαίνουν ενώ αυτοί των ανεπτυγμένων χωρών είναι ανίκανοι να αντιμετωπίσουν αυτό το φαινόμενο. Βέβαια δίνουν διάφορα χρηματικά ποσά για να μπορέσουν αυτοί των υπανάπτυκτων να αντιμετωπίσουν την πείνα, αλλά τα ποσά αυτά είναι ανεπαρκή.

---

²⁵² Βλ. Π. Δρακάτος, *Εκκλησία και περιβάλλον*, σελ. 336.

²⁵³ *Το ίδιο*.

Ακόμα και στις ανεπτυγμένες χώρες παρατηρούνται προβλήματα καθώς στην Ευρώπη 40.000.000 ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας (η Ελλάδα κατέχει σήμερα την πρώτη θέση²⁵⁴) ενώ στη Αμερική αγγίζουν τα 30.000.000.

Όπως μπορούμε να καταλάβουμε λοιπόν, οικολογία και οικονομία έρχονται σε συνάρτηση μεταξύ τους και η μία επηρεάζει την άλλη. «Το οικολογικό χρέος είναι στενά συνδεδεμένο με το οικονομικό χρέος με τουλάχιστον δύο τρόπους. Όσο αφορά τον πρώτο, οι υποχρεώσεις να καταβάλουν εξωτερικό χρηματοοικονομικό δανεισμό είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του οικολογικού χρέους που οφείλεται σε πολλές χώρες του Νότου. Μέσω των Διαρθρωτικών Προγραμμάτων Προσαρμογής και τα Έγγραφα Στρατηγικής Μείωσης της Φτώχειας, οι νότιες χώρες πιέζονται, μέσω των προϋποθέσεων του δανείου, εμπορικών συμφωνιών και άλλων μηχανισμών για να εξάγουν προϊόντα με σκοπό την εξυπηρέτηση του χρέους τους και τις πληρωμές τόκων. Δηλαδή, οι χώρες αυτές απαιτείται να παράγουν πλεονασμάτων (δηλαδή παραγωγή μεγαλύτερη από την εσωτερική κατανάλωση), συχνά εις βάρος των κοινοτήτων, των εργαζομένων και του περιβάλλοντος. Οι Νότιες εξαγωγές-ιδιαίτερα απαιτητικές από πλευράς πηγών προϊόντων-παραμένουν ιδιαίτερα υποτιμημένες, διότι η ρύπανση που προκαλείται, για παράδειγμα, μετά από εκχύλιση και με εκχέρσωση, δεν υπολογίζεται σαν δικό τους όφελος. Το οικολογικό χρέος είναι άμεσα συνδεδεμένο με το οικονομικό χρέος, δεδομένου ότι πολλά τεράστια υποδομικά έργα στο Νότο χρηματοδοτούνται μέσω των εξωτερικών δανείων από διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα δίνοντας λίγη προσοχή στις κοινωνικές και οικολογικές συνέπειές τους. Για τους λόγους αυτούς, η διαδικασία αναγνώρισης του οικολογικού χρέους συνεπάγεται, πρώτον, την ακύρωση του οικονομικού χρέους που διακρατείται από χώρες του Νότου, η οποία γεννήθηκε κάτω από παράνομες περιστάσεις και έχει, εν πάσει περιπτώσει, πληρωθεί πολλές φορές.

Στο πλαίσιο αυτό, η διαδικασία μελέτης για τη φτώχεια, τον πλούτο και την οικολογία στοχεύει στη δημιουργία ευαισθητοποίησης, στην ενθάρρυνση συζήτησης καθώς και στην ενίσχυση της διαδικασίας για την αναγνώριση του οικολογικού χρέους με τη διάδοση των αναλύσεων της έρευνας μεταξύ των εκκλησιών και τη

---

²⁵⁴ Βλ. σχετικά στο άρθρο «Η Ελλάδα παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό φτώχειας στην ΕΕ-15 (ενδιαφέροντα στοιχεία από έρευνα του ΙΝΕ της ΓΣΕΕ)», 07/02/2012 στο <http://enotikoaristero.wordpress.com/2012/02/07/η-ελλάδα-παρουσιάζει-το-υψηλότερο-ποσ/>.

δημιουργία δικτύων μεταξύ των εκκλησιών των κοινοτήτων που επλήγησαν από οικολογικό χρέος και των κινημάτων που εργάζονται για το θέμα»²⁵⁵.

Εκτός από τη φτώχεια, οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν να αντιμετωπίσουν την ανεργία, τα ναρκωτικά, τη ρύπανση του περιβάλλοντος. Αναφορικά, στη χώρα μας μόνο ο αριθμός των ανέργων έχει ανέλθει πάνω από 1.000.000 ανάμεσα στους οποίους πολλοί είναι πτυχιούχοι. Δυστυχώς, όπως παρατηρούμε η κατάσταση θα επιδεινώνεται ακόμα περισσότερο καθώς δε δημιουργούνται θέσεις εργασίας και φτάνουμε και πάλι σε μια ακόμα γενιά μεταναστών στο εξωτερικό.

Όσον αφορά το θέμα της ειρήνης, δεν πρέπει να λησμονήσουμε το γεγονός ότι μέχρι τώρα γίνονταν πόλεμοι για λόγους οικονομικούς και κυριαρχικούς. Στη δυσμενή όμως κατάσταση, στη οποία έχουμε περιέλθει ο επόμενος πόλεμος είναι πολύ πιθανόν να γίνει για αίτια φυσικά, όπως αυτό του νερού. Δεν είναι παράλογο για κάτι, το οποίο τόσο απλόχερα έδωσε ο Θεός να καταλήξει να γίνει αιτία αλληλοσκοτωμού των ανθρώπων;

Όπως συζητήθηκε, λοιπόν, σε όλη την εργασία, ο κόσμος έρχεται αντιμέτωπος με πολλές προκλήσεις, πολλές εκ των οποίων έχουν προκληθεί από τον ίδιο τον εγωισμό και τη φιλαυτία του ανθρώπου. Ενώ η γη και όλα τα δημιουργήματά της δόθηκαν στον άνθρωπο από το Θεό με αγάπη, ο ίδιος ο άνθρωπος με την κακή διαχείρισή του κατάφερε να κάνει την κτίση να «συστενάζει και συνωδίνει»²⁵⁶, όπως λέει και ο απόστολος Παύλος.

Για τους Χριστιανούς, υπάρχουν πολλά μαθήματα για να μάθουν. Πρώτα από όλα όμως πρέπει να είναι συνεπείς σε αυτό που πιστεύουν και να λαμβάνουν πάντοτε σοβαρά υπόψη τους αυτό που τόνισε ο Χριστός στο κατά Ματθαίον, «σας βεβαιώνω πως αφού τα κάνατε αυτά για έναν από τους άσημους αδερφούς μου, τα κάνατε για μένα»²⁵⁷. Αυτό που πρέπει να χαρακτηρίζει τον άνθρωπο, όποιος κι αν είναι, όπου κι αν βρίσκεται, είναι η αγάπη. Τόσο για τον εαυτό του όσο και για τον άλλο. Από την αγάπη άλλωστε ξεκινάει η δικαιοσύνη, η συμφιλίωση, η ειρήνη, η γενικότερη συναίσθηση του κοινού καλού. Για να γίνουν όμως όλα αυτά, βασική προϋπόθεση είναι να θυσιάσει τον εγωισμό του, να φανερωθεί και να επιστρέψει στο κατ' εικόνα.

---

²⁵⁵ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 11-12.

²⁵⁶ Βλ. προς Ρωμαίους 8,22.

²⁵⁷ Βλ. κατά Ματθαίον 26,40.

Ας μην ξεχνάμε πως μέσα από την Αγία Γραφή βλέπουμε ακριβώς αυτό, πως ο άνθρωπος είναι δημιούργημα «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού²⁵⁸ και γι' αυτό δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα από το Θεό. Όπως μας πληροφορεί και ο καθ. Γ. Μαντζαρίδης²⁵⁹, «με την προϋπόθεση αυτή η αναφορά προς το Θεό αποτελεί οντολογικό γνώρισμα του ανθρώπου· εκφράζει την κατά φύση κατάστασή του. Και η διακοπή της αναφοράς αυτής δεν αποτελεί απλή ηθική παράλειψη, αλλά ουσιώδη οντολογική έλλειψη». Σύμφωνα με τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης, «ου γαρ αν τι διαμένοι εν τω είναι, μη εν τω όντι μένον. Το δε κυρίως και πρώτως ον, η θεία φύσις εστίν, ην εξ ανάγκης πιστεύειν εν πάσιν είναι τοις ούσιν η διαμονή των όντων καταναγκάζειν»²⁶⁰. Ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής παρατηρεί πως «ποιούμεν ουν ενταύθα φύσει όντες τας αρετάς, προς το ταύτας ποιείν έχοντες φυσικήν την δύναμιν»²⁶¹, πως δηλαδή η φυσική ζωή για τον άνθρωπο είναι η ζωή της αρετής. Όπως συνεχίζει ο καθ. Γ. Μαντζαρίδης «ο άνθρωπος αδυνατεί να παραμείνει στα πλαίσια της φυσικής αρετής και οδηγείται αναπόφευκτα στο πάθος, οδηγείται δηλαδή εκτός εαυτού και το πάθος του μπορεί να εμφανιστεί είτε με θετικό είτε με αρνητικό χαρακτήρα, εμφανίζεται δηλαδή είτε ως χάρη των υπέρ φύσιν είτε ως σύμβαση των παρά φύσιν».

Ο άνθρωπος δεν είναι δούλος του κόσμου και δεν πρέπει να γίνει, αλλά πρόσωπο με μοναδική και ανεπανάληπτη αξία. Είναι χριστιανικά απαράδεκτο άνθρωπος να θέλει να επιβληθεί σε άνθρωπο καθώς ούτε ο ίδιος ο Θεός δεν επιβάλλεται σ' αυτόν. Θείο θέλημα είναι η θέωση του ανθρώπου που πραγματοποιείται με τη χάρη Του και την τήρηση του λόγου Του από πλευράς ανθρώπων²⁶². Η αλήθεια της χριστιανικής πίστης είναι αλήθεια ζωής και γι' αυτήν εργάζεται σύσσωμη η Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία έχει τη συνείδηση ότι αποτελεί την αδιάκοπη συνέχεια της μίας αδιαίρετης Εκκλησίας, την οποία συνείδηση στηρίζει στη διαχρονική ενότητά της με την αποστολική Εκκλησία.

«Η γνήσια χάρη έχει τα δικά της αποτελέσματα! Η διαδικασία της μελέτης για τη φτώχεια, τον πλούτο και την οικολογία επιδιώκει να αντιμετωπίσει αυτό το κενό, με

---

²⁵⁸ Βλ. *Γένεσις* 1,26.

²⁵⁹ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 47.

²⁶⁰ Βλ. Γρηγόριος Νύσσης, *Κατηχητικός* 32, PG90, 1209C.

²⁶¹ Βλ. Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια διάφορα* 1, 75, PG90, 1209C.

²⁶² Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, σελ. 148.

κριτική που ασκούν οι πλούσιοι άνθρωποι και την ανάλυση των δομών και των μεθόδων της δημιουργίας πλούτου. Η κύρια πρόκληση ερωτημάτων που πρέπει να αντιμετωπιστούν είναι τα εξής: Τι είναι πλούτος και τι παρακινεί τα ανθρώπινα όντα να συγκεντρώνουν περισσότερο πλούτο από ό,τι έχουν πραγματικά ανάγκη; Τι συγκεκριμένα παραδείγματα πρακτικού πλουτισμού μπορούν να δοθούν; Θα πρέπει να υπάρχει ένα όριο πέραν του οποίου η συσσώρευση πλούτου γίνεται απληστία και δεν είναι πλέον ηθικά και κοινωνικά αποδεκτή, π.χ. μια «γραμμή απληστίας»; Πότε ο πλούτος είναι μια ευλογία και πότε είναι κατάρρα; Πώς μπορεί να κατανεμηθεί δίκαια ο πλούτος εντός των χωρών και σε παγκόσμιο επίπεδο; Πόσο ρεαλιστικό είναι να μιλάμε για μια οικονομία του 'αρκετά'; Σε ποιο βαθμό η δημιουργία πλούτου παράγει περιβαλλοντική καταστροφή; Γιατί αυτή η συζήτηση είναι απαραίτητη σε όλα;»²⁶³

Όπως διαβάζουμε και σε έργο του καθ. Ι. Πέτρου²⁶⁴, «υπάρχουν διάφοροι τρόποι που προσφέρουν τη δυνατότητα να αποφύγει να τοποθετηθεί κανείς απέναντι στις αρνητικές καταστάσεις της κοινωνικής ζωής που είναι τα κοινωνικά προβλήματα. Είτε λέγοντας ότι δεν τον ενδιαφέρουν, γιατί αλλού είναι στραμμένος ο κύριος στόχος του, είτε εκφράζοντας την τοποθέτησή του με τέτοιο τρόπο που να μη γίνεται κατανοητό τί εννοεί. Και στις δύο περιπτώσεις αυτές η τοποθέτηση λειτουργεί ως παθητική νομιμοποίησή τους».

Με βάση τα θέματα της εργασίας, πλούτος, φτώχεια, οικολογία αυτά που πρέπει και καλούμαστε να κάνουμε είναι:

- να ενδιαφερόμαστε για την κλιματική αλλαγή και τον αντίκτυπό της στο φυσικό περιβάλλον,
- οι χώρες να υποστηρίζουν την πράσινη ανάπτυξη τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά²⁶⁵,

²⁶³ Βλ. Rogate R. Mshana, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization», σελ. 7-8.

²⁶⁴ Βλ. Ι. Πέτρου, *Χριστιανισμός και κοινωνία*, σελ. 318.

²⁶⁵ Ας μην ξεχνάμε ότι ένα από τα υπουργεία μας, το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής έχει ως αντικείμενο την περιβαλλοντική πολιτική. Στους τομείς της πολιτικής αυτής συμπεριλαμβάνονται:

- η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος
- η διαχείριση των αποβλήτων και η ανακύκλωση
- η προστασία του υδάτινου περιβάλλοντος και η ορθολογική διαχείριση των υδάτινων πόρων
- η προστασία από την αέρια ρύπανση
- η προστασία από τις δυσμενείς επιπτώσεις της ηχορύπανσης και των ακτινοβολιών
- η περιβαλλοντική αδειοδότηση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων και η προστασία από τη βιομηχανική ρύπανση

- να προσπαθούμε για ίση κατανομή φυσικών πόρων και πλούτου, καθώς η ανισότητα αυτή οδηγεί σε τραγικές συνέπειες,
- στους δύσκολους καιρούς που διανύουμε, να μη γυρίζουμε την πλάτη στον πλησίον αλλά να ενδιαφερόμαστε για τα προβλήματά του και να συμπάσχουμε,
- να σταματήσουμε να ενδιαφερόμαστε για το ατομικό καλό αλλά για το καλό όλης της κοινωνίας.

Από την πλευρά της, η Εκκλησία δεν μπορεί να παραμένει αμέτοχη στα κοινωνικά προβλήματα. Άλλωστε κάτι τέτοιο δε βρίσκεται στη φύση της. Ως Σώμα Χριστού πρέπει να θέτει εαυτόν στα κοινωνικά ζητήματα και στις δυσκολίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι άνθρωποι. Βασική προϋπόθεση όμως, να τίθενται τα έργα της και οι δράσεις της ως καλό παράδειγμα προς μίμηση. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, ως σύστημα αναφοράς για την αντιμετώπιση της ηθικής ή της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου, χρησιμοποιεί μόνο το Θεό, που είναι η απόλυτη αλήθεια²⁶⁶ και αποτελεί μέσο φανέρωσης της Θείας χάριτος. Σκοπός της, όπως τονίζει και ο καθ. Γ. Μαντζαρίδης²⁶⁷, «δεν είναι να βελτιώσει τον κόσμο, αλλά να προσφέρει την ανακαινιστικά χάρη του Θεού. Προσφέροντας όμως τη χάρη αυτή δεν βελτιώνει επιφανειακά, αλλά μεταμορφώνει ουσιαστικά τον κόσμο. Τέλος η μεταμόρφωση αυτή πρέπει να φανερώνεται πρωτίστως στις ίδιες τις κοινότητες των πιστών, δηλαδή στις κατά τόπους Εκκλησίες. Όταν αυτές δεν μεταμορφώνονται, όταν σε αυτές δεν βρίσκουν, ως ένα τουλάχιστο βαθμό, τη λύση τους στα προβλήματα που βασανίζουν τον κόσμο, τότε είναι φυσικό να μην μπορούν να επιδράσουν θετικά στον κόσμο».

Αυτή η μεταμορφωτική ενέργεια εκφράζεται ακόμα και από το Π.Σ.Ε., καθώς σε επίσημη αναφορά του Παγκοσμίου Συμβουλίου για την Εκκλησία και την Κοινωνία (World Conference on Church and Society-WCCS), όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο

-
- η διαχείριση κινδύνων
  - τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης
  - η διαχείριση χωρικών περιβαλλοντικών δεδομένων
  - η διευκόλυνση της δημόσιας πρόσβασης στην περιβαλλοντική πληροφορία
  - η παρακολούθηση της κατάστασης του περιβάλλοντος.

Ασχολείται επίσης με θέματα όπως, η χωροταξία και το αστικό περιβάλλον, η ενέργεια, η κλιματική αλλαγή, τα δάση, ο εθελοντισμός, η πράσινη ανάπτυξη.

²⁶⁶ Βλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Χριστιανική Ηθική II. Άνθρωπος και Θεός. Άνθρωπος και Συνάνθρωπος. Υπαρξιακές και Βιοηθικές θέσεις και προοπτικές*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 441-442.

²⁶⁷ Το ίδιο, σελ. 443.

καθ. Konrad Raiser²⁶⁸, «ως Χριστιανοί, είμαστε δεσμευμένοι να εργαζόμαστε για τη μεταμόρφωση της κοινωνίας. Στο παρελθόν, αυτό το κάναμε συνήθως μέσω αρκετών προσπαθειών για την κοινωνική ανανέωση, εργαζόμενοι μέσα και μέσω των καθιερωτικών θεσμών σύμφωνα με τους κανόνες τους. Σήμερα, ένας σημαντικός αριθμός εκείνων που είναι αφιερωμένοι στην υπηρεσία του Χριστού και των πλησίον τους, υιοθετούν μια πιο ριζική και επαναστατική θέση. Δεν αρνούνται την αξία της παράδοσης ούτε της κοινωνικής τάξης, αλλά αναζητούν μια νέα στρατηγική, μέσω της οποίας, θα φέρουν σημαντικές αλλαγές στην κοινωνία χωρίς καμιά καθυστέρηση. Είναι πιθανό ότι η τάση ανάμεσα στις δύο αυτές τοποθετήσεις θα κατέχουν μια σημαντική θέση στη ζωή της χριστιανικής κοινωνίας για αρκετό καιρό. Στην παρούσα κατάσταση, είναι σημαντικό για εμάς να αναγνωρίσουμε ότι αυτή η ριζική θέση έχει μια γερή βάση στην χριστιανική παράδοση και θα έπρεπε να έχει τη δίκαιη θέση της στη ζωή της Εκκλησίας και στην επικείμενη συζήτηση της κοινωνικής υπευθυνότητας».

Σημαντικό παράδειγμα αυτό του Οικουμενικού Πατριάρχη, που δε σταματά να προβληματίζεται αλλά και να αγωνίζεται για το φυσικό περιβάλλον εδώ και πολλά χρόνια, αλλά και αυτό του Π.Σ.Ε. που μέσα από το βασικό έργο που επιτελείται με τη συνεργασία των εκκλησιών δίνονται σοβαρές και σημαντικές προτάσεις σχετικά με τα κοινωνικά ζητήματα. Οι εκκλησίες που συμμετέχουν στη διαδικασία του AGAPE εισηγούνται ένα διαφορετικό τρόπο ζωής, μια ευχαριστιακή στάση ζωής, η οποία αποτελεί σημείο και θεμέλιο, μιας κοινωνίας της αγάπης, του μοιράσματος και της αλληλεγγύης. Αξιοσημείωτη είναι και η αναφορά του γεγονότος ότι στο ίδιο το κείμενο AGAPE βρήκαν απήχηση οι θέσεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως έναντι των περιβαλλοντικών προβλημάτων καθώς βλέπουμε ότι το ίδιο το κείμενο υιοθέτησε τον όρο «περιβαλλοντική δικαιοσύνη», που είναι όρος-κλειδί στις πατριαρχικές τοποθετήσεις²⁶⁹.

Αυτό που πρέπει να κάνουμε εμείς από τη μεριά μας, είναι να ξανακερδίσουμε την ταπεινότητα και να αναγνωρίσουμε τα όρια των δυνάμεών μας και, το πιο σημαντικό απ' όλα, τα όρια της γνώσης και της κρίσης μας. Χρειάζεται ένας νέος

---

²⁶⁸ Βλ. Konrad Raiser, «Holding Different Perspectives Together», περιοδικό *Ecumenical Review*, Vol. 59, No. 1, January 2007, Geneva 1996-The Ongoing Task of Ecumenical Social Thought and Action, WCC, σελ. 6.

²⁶⁹ Βλ. Στ. Τσομπανίδης, *Εκκλησιολογία και Παγκοσμιοποίηση*, σελ. 28.

πολιτισμός και μια νέα προσέγγιση, βασισμένα στην κεντρική θέση του ανθρώπου μέσα στη Δημιουργία και εμπνευσμένα από περιβαλλοντικά ηθική συμπεριφορά. Πρέπει, εν συνεχεία, να παραδεχτούμε ειλικρινά ότι το ανθρώπινο είδος αξίζει κάτι περισσότερο από αυτό που βλέπουμε σήμερα. Τόσο εμείς όσο και τα παιδιά μας στο μέλλον. Πρέπει να απαλλαγούμε από την υποβάθμιση, τη βία και την αιματοχυσία και να βάλουμε στη ζωή μας τη γενναιοδωρία και την αγάπη για όλη τη Δημιουργία²⁷⁰. Δεν είναι πολύ αργά. Ο κόσμος του Θεού έχει απίστευτες δυνάμεις ίασης. Και εδώ ταιριάζει η θέση που διατύπωσε όντας φυλακισμένος ο σπουδαίος, αλλά αδικοχαμένος²⁷¹, Γερμανός πάστορας και θεολόγος Dietrich Bonhoeffer ότι: «Είναι γεγονός ότι υπάρχει μια περίεργη μορφή αισιοδοξίας, την οποία πρέπει να αποδεχτούμε. Αλλά η αισιοδοξία που είναι η επιθυμία για το μέλλον δεν πρέπει ποτέ να αμελείται, ακόμα κι αν έχει αποδειχτεί λάθος εκατό φορές»²⁷².

---

²⁷⁰ Βλ. Κοινή Διακήρυξη του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β' και του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου (Ρώμη–Βενετία, 10 Ιουνίου 2002 στο <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=485&tla=gr>.

²⁷¹ Εκτελέστηκε δι' απαγχονισμού τον Απρίλιο του 1945 σε στρατόπεδο συγκέντρωσης έπειτα από τη σύλληψή του για την αντιναζιστική του δράση. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/Dietrich_Bonhoeffer#Imprisonment.

²⁷² Βλ. Peter Pavlovic, Poverty, Wealth and Ecology in Europe, σελ. 149.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ελληνόγλωσση

Αγουρίδης Σάββας, «Οικολογία και Θεολογία. Σκέψεις για κάτι καινούργιο στη θεολογία μας», περιοδικό *Καθ' οδόν* 1, 1992, σελ. 37.

«Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν» στο http://el.wikipedia.org/wiki/Ακαθάριστο_Εγχώριο_Προϊόν και στο http://www.infopeloponnisos.gr/innovation/index1_2.html.

«Απαρτχάιντ» στο <http://el.wikipedia.org/wiki/Απαρτχάιντ>.

Απέργης Μάκης, «Δαρβίνος εναντίον ευφυούς σχεδιασμού», περιοδικό *Η Φύση*, τεύχος 113, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2006.

Βάντσος Χρήστος, *Η μέριμνα της Εκκλησίας για την προστασία του περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1997.

Βαρθολομαίος Οικουμενικός Πατριάρχης, «Ο ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικολογικής κρίσης» στο http://www.naturazante.com/2010/02/blog-post_3715.html.

- «Ομιλία της Α.Θ. Παναγιότητας του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου κατά την Συνάντησιν του Davos (2 Φεβρουαρίου 1999)», περιοδικό *Ορθοδοξία*, περίοδος Β', έτος ΣΤ', τεύχος Α, Ιανουάριος-Μάρτιος 1999.

- Κοινή Διακήρυξη του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β' και του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου (Ρώμη-Βενετία, 10 Ιουνίου 2002 στο <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=485&tla=gr>).

Βασιλειάδης Πέτρος, *Ενότητα και μαρτυρία*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007.

- (επιμ.) *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμενικός Διάλογος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2005.

- «Θεολογική προσέγγιση της Παγκόσμιας Οικονομίας», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών*, τόμος 27, Ιαν-Ιουλ 2009, έτος 37.

Βασιλειάδης Πέτρος-Βγία Ιον, «Η Συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην επικράτηση της Ειρήνης, της Δικαιοσύνης, της Ελευθερίας, της Αδελφосύνης

- και της Αγάπης μεταξύ των λαών, και στην Άρση των Φυλετικών και λοιπών διακρίσεων», *Ορθόδοξη Χριστιανική Μαρτυρία*, Κατερίνη 1989.
- Βασιλειάδης Πέτρος-Τσομπανίδης Στυλιανός, «Παγκόσμια Οικονομία-Κλιματική Αλλαγή-Διαθρησκευτικός Διάλογος: Η χριστιανική μαρτυρία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», Υπό δημοσίευση στα πρακτικά στα πρακτικά του 12^{ου} Διαχριστιανικού Συμποσίου του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. και του Ινστιτούτου Πνευματικότητας του Ποντιφικού Πανεπιστημίου Antonianum με κεντρικό θέμα «Η μαρτυρία της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο».
- Baylis John & Smith Steve, *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής. Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, μτφρ. Ελένη Ψευτελή, επιμ. Κώστας Υφαντής, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2007.
- Γεωργόπουλος Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006.
- Γιανναράς Χρήστος, *Το πρόσωπο και ο Έρωτας*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2006.
- Gibellini Rosini, *Η Θεολογία του 20ού αιώνα*, μετάφραση Παναγιώτης Υφαντής, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2002.
- Δημητριάδης Βασίλειος, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία και η αναζήτηση της ενότητας των χριστιανικών Εκκλησιών στο έργο του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ*, Διπλωματική Εργασία εγκριθείσα εκ του τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ., χ.ε., Θεσσαλονίκη 2011
- Διατμηματικό Συμπόσιο, «Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον», Συνεργαζόμενα τμήματα Θεολογίας, Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Πρακτικά Συμποσίου, ΑΠΘ 3-4 Απριλίου 1997.
- Δουραμάνη Γεωργία, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τα προβλήματα του περιβάλλοντος*, Διπλωματική Εργασία εγκριθείσα εκ του τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ., χ.ε., Θεσσαλονίκη 2009.
- Δρακάτος Παναγιώτης, *Εκκλησία και περιβάλλον*, 1ος τόμος, Πάτρα 1996.
- Ζηζιούλας Ιωάννης, «Η Ορθοδοξία και το πρόβλημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος», Ομιλία στο διατμηματικό συμπόσιο με θέμα: «Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον», Θεσσαλονίκη 3-4 Απριλίου 1997, σελ. 25-26.
- «Η Ελλάδα παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό φτώχειας στην ΕΕ-15 (ενδιαφέροντα στοιχεία από έρευνα του ΙΝΕ της ΓΣΕΕ)», 07/02/2012 στο

<http://enotikoaristero.wordpress.com/2012/02/07/η-ελλάδα-παρουσιάζει-το-υψηλότερο-ποσ/>.

«Κείμενο του Τορόντο» (Δήλωση του Τορόντο), περιοδικό *Ορθοδοξία* 25, Τεύχος 8, Αύγουστος 1950.

Κεσελόπουλος Ανέστης, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992.

Λαιμόπουλος Γεώργιος (επιμ.), *Ελθέ Πνεύμα Άγιον, ανακαίνισον πάσαν την κτίσιν. Μια Ορθόδοξη θεώρηση. Πόρισμα του Συνεδρίου Ορθοδόξων και Ανατολικών Ορθοδόξων μη-Χαλκηδονίων Εκκλησιών*, Κατερίνη 1991.

- *Η Ζ' Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, Καμπέρρα, Φεβρουάριος 1991. Χρονικό-Κείμενα-Αξιολογήσεις*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1992.

Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1994.

- *Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1996.

- *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1999.

- *Χριστιανική Ηθική II. Άνθρωπος και Θεός. Άνθρωπος και Συνάνθρωπος. Υπαρξιακές και Βιοηθικές θέσεις και προοπτικές*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003.

Ματσούκας Νίκος, *Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά το Μάξιμο Ομολογητή*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1980.

- *Οικουμενική Κίνηση, Ιστορία-Θεολογία*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003.

Οικονόμου Ηλίας, *Ορθοδοξία και Οικολογία*, Αθήνα 1989.

- «Ορθοδοξία και Οικολογία», περιοδικό *Εκκλησία*, έτος ΞΣΤ', 1989, αριθμοί 5, 6, 7, 8.

- *Θεολογική Οικολογία, Θεωρία και Πράξη*, εκδ. Μαυρομαμάτη, Αθήνα 1994.

Παγκόσμιες και Διεθνείς Ημέρες-Εβδομάδες του ΟΗΕ 2012 στο http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=10.

Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ή Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, (World Health Organization) στο <http://www.who.int/en/>.

Πέτρου Ιωάννης, *Κοινωνική δικαιοσύνη (Προλεγόμενα)*, 1986.

- *Κοινωνική δικαιοσύνη*, Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη, τεύχος 5, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992.
- *Θεολογία και κοινωνική δυναμική*, Εκκλησία-Κοινωνία-Οικουμένη, τεύχος 8, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993.
- *Χριστιανισμός και κοινωνία. Κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων του Χριστιανισμού με την κοινωνία και τον πολιτισμό*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004.

Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών στο <http://www.hellenicaid.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=resource&cresrc=168&cnode=4>.

«Πυρηνικό ατύχημα στο Τσερνόμπιλ» στο http://el.wikipedia.org/wiki/Πυρηνικό_ατύχημα_του_Τσερνόμπιλ.

«Πυρηνικός όλεθρος: από το Τσερνομπίλ στη Φουκουσίμα» στο <http://www.fimes.gr/2011/03/purinika-foukosima-tsernobil/>.

Raiser Konrad, «Η σπουδαιότητα της Ορθόδοξης συμβολής στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών», *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμενικός Διάλογος*, επιμ. Π. Βασιλειάδης, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2005.

Ρωμανίδης Ιωάννης, *Εμπειρική δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, εκδ. Ι. Μονή Γενεθλίου της Παναγίας, Αθήνα 2011, τόμ. Β΄.

Smith Adam στο http://el.wikipedia.org/wiki/Άνταμ_Σμιθ.

- http://el.wikipedia.org/wiki/Ο_Πλούτος_των_Εθνών.

Σταμούλης Χρυσόστομος, *Κάλλος το άγιον*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, Μάρτιος 2004.

- *Η γυναίκα του Λωτ και η σύγχρονη θεολογία*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2008.

- *Έρωτ και θάνατος*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2009.

Στύλιος Ευθύμιος, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον. Η χριστιανική άποψη για το οικολογικό πρόβλημα*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1987.

«Τα προβλήματα του Τρίτου Κόσμου» στο <http://www.odyssey.com.cy/main/default.aspx?tabID=147&itemID=3353&mid=2188>.

«Το πρόβλημα και η λύση» στο
http://climate.wwf.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=88

Τσέτσης Γεώργιος, «Το νέον Άρθρον ‘Βάσις’ του Καταστατικού του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών», περιοδικό *Ορθοδοξία*, τεύχος 36, 1961.

- *Βανκούβερ 1983: μία πρώτη αξιολόγηση της Στ' γενικής συνελεύσεως του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών*, Αθήνα 1984.

- *Οικουμενικά Ανάλεκτα. Συμβολή στην ιστορία του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1987.

- «Συνοπτικό χρονικό και γενική αποτίμηση της Η' Γενικής Συνελεύσεως του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών», περιοδικό *Ορθοδοξία*, έτος ΣΤ', τεύχος Β', Απρίλιος-Ιούνιος 1999, 175-187.

Τσομπανίδης Στυλιανός, *Η συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και θεολογίας στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2008.

- *Εκκλησιολογία και Παγκοσμιοποίηση. Οι Εκκλησίες στην οικουμενική πορεία για μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση στην υπηρεσία των ανθρώπων και της γης*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2008.

- *Μετα-λειτουργία*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009.

Φλωρόφσκυ Γεώργιος, *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, μτφρ. Παπαδόπουλος, Ι. Κ., εκδ. Αρμός, Αθήνα 1999.

«Φουκοσίμα: ένας χρόνος μετά» στο
http://thesecretrealtruth.blogspot.com/2012/03/blog-post_2618.html.

Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο
http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/l33501_el.htm.

Greenpeace στο www.greenpeace.org/greece/el/.

WWF στο www.wwf.gr.

2. Ξενόγλωσση

Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth (AGAPE), A Background Document, Justice, Peace and Creation Team, WCC, Geneva 2005, και στο www.oikoumene.org/fileadmin/files/wcc-main/documents/p3/agape-new.pdf.

«AGAPE-A call to love and action», περιοδικό *The Ecumenical Review*, Vol. 58, No. 1-2, January/April 2006, “A festa da vida” Documents and Reports from the WCC 9th Assembly in Porto Alegre.

Best Th. F./Granberg-Michaelson W. (ed.), *Koinonia and Justice, Peace and Creation: Costly Unity*, WCC, Geneva 1993.

Christian Conference of Asia στο <http://cca.org.hk/index.htm>.

Chryssavgis John, «A New Heaven and a New Earth: Orthodox Theology and an Ecological World View», περιοδικό *The Ecumenical Review*, Volume 62, Number 2, July 2010.

«Commission on Faith and Order» στο <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/organization-structure/consultative-bodies/faith-and-order.html>.

Conference of the Parties (COP) στο <http://www.cbd.int/cop/>.

Fortman Bas de Gaay στο http://en.wikipedia.org/wiki/Bas_de_Gaay_Fortman.

Gennadios Metropolitan of Sassima (ed.), *Grace in Abundance. Orthodox Reflections on the Way to Porto Alegre*, WCC, Geneva 2005.

«Glory to God and Peace on Earth» στο <http://www.overcomingviolence.org/en/resources-dov/wcc-resources/documents/presentations-speeches-messages/iepc-message.html>.

Hoof Visser't, *The Genesis and Formation of the World Council of Churches*, WCC, Geneva 1982.

«International affairs, peace and human security, Peacebuilding and Disarmament - History, The Decade to Overcome Violence» στο <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/international/peacebuild.html>.

IPCC στο <http://www.ipcc.ch/>.

Kaessmann Margot, «Overcoming Violence, Churches Seeking Reconciliation and Peace, Opening Plenary 18 May 2011, Peace be with you!», στο <http://www.overcomingviolence.org/en/resources-dov/wcc->

resources/documents/presentations-speeches-messages/iepc-address-by-margot-kaessmann.html.

Karagdag Carmencita στο <http://www.karibu.no/viewpersons.asp?id=12>.

Kobia Samuel στο http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Kobia

- <http://www.answers.com/topic/samuel-kobia-rev>.

- «Overcoming violence: an ecumenical Christian task - Speech at an international conference on Violence and Christian spirituality», sponsored by the Holy Cross Greek Orthodox School of Theology in cooperation with the WCC and the Boston Theological Institute, 27 October 2005, στο <http://www.overcomingviolence.org/en/resources-dov/wcc-resources/documents/presentations-speeches-messages/overcoming-violence-an-ecumenical-christian-task.html>.

Konidaris George, «The Orthodox Contribution in the section of Unity in New Delhi», περιοδικό *Θεολογία*, τεύχος 33, 1962.

Limouris G., Orthodox Perspectives on Creation, *Orthodox Visions of Ecumenism*, WCC Publications, Geneva 1994.

Mshana Rogate, «Poverty, Wealth and Ecology: The Impact of Economic Globalization» στο http://www.oikoumene.org/fileadmin/files/wcc-main/2007pdfs/PWEstudy_process_background.pdf.

- «The Current Economic Crisis, its causes, its impacts and possible alternatives», στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/finance-speculation-debt/the-current-economic-crisis-its-causes-its-impact-and-possible-alternatives.html>

Niles D. Pr. (ed.), *Between the Flood and the Rainbow. Interpreting the Conciliar Process of Mutual Commitment (Covenant) to Justice, Peace and the Integrity of Creation*, WCC, Geneva 1992.

«Objectives and concepts of the International Ecumenical Peace Convocation (IEPC)», στο <http://www.overcomingviolence.org/en/peace-convocation/about-iepc/objectives-and-concepts.html>.

«Overcoming Violence, Churches Seeking Reconciliation and Peace, About the Decade to Overcome Violence, Goals of the DOV» στο

<http://www.overcomingviolence.org/en/decade-to-overcome-violence/about-dov.html>.

«Peace to the city» στο <http://www.wcc-coe.org/wcc/pcn/index-e.html>.

Programme to Combat Racism στο <http://www.idc.nl/faid/448faidb.html> και στο <http://www.aluka.org/action/showCompilationPage?doi=10.5555/AL.SFF.COMPILATION.COLLECTION-MAJOR.WCC>.

Raiser Konrad, *To be the Church-Challenges and Hopes for a New Millenium*, WCC, Geneva 1997.

- *For a Culture of Life. Transforming Globalization and Violence*, WCC, Geneva 2002.

- «Holding Different Perspectives Together», περιοδικό *Ecumenical Review*, Vol. 59, No. 1, January 2007, Geneva 1996 - *The Ongoing Task of Ecumenical Social Thought and Action*, WCC.

Tandon Yash, «Wealth and Poverty: Challenge to Churches. Presentation to the economic justice plenary», περιοδικό *The Ecumenical Review*, Vol. 58, No. 1, January/April 2006.

«The Message of the International Ecumenical Peace Convocation» στο <http://www.overcomingviolence.org/en/resources-dov/wcc-resources/documents/presentations-speeches-messages/iepc-message.html>.

«Third World» στο http://en.wikipedia.org/wiki/Third_World.

«Toronto Statement» στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/central-committee/toronto-1950/toronto-statement.html> και στο <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/self-understanding-vision.html?print=1%25253Fprint%25253D1>.

Tveit Olav Fykse, «The Ecumenical Movement as a Movement that Cares for Creation», περιοδικό *The Ecumenical Review*, Volume 62, Number 2, July 2010.

WCC, *Gathered for life: official report, VI Assembly World Council of Churches, Vancouver, Canada, 24 July-10 August 1983*, Geneva 1983.

- *CCPD: for a change/Commission on the churches' participation in development*, Geneva 1989.

- «The Decade to Overcome Violence (DOV), Churches Seeking Reconciliation and Peace», Message adopted by the Central Committee, Geneva, 26 August - 3 September 1999, στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-commissions/international-affairs/peace-and-disarmament/peace-concerns/the-decade-to-overcome-violence-dov-churches-seeking-reconciliation-and-peace.html>.
- «WCC Report on the 11th Session of the UN Commission on Sustainable Development (CSD-11) April 28 to May 9, 2003, New York focused on follow-up from the World Summit on Sustainable Development (WSSD) (Johannesburg, Aug/Sept., 2002)», Prepared by David G. Hallman, Climate Change Programme Coordinator, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/wcc-report-on-the-11th-session-of-the-un-commission-on-sustainable-development-csd-11.html>.
- «The economy of communion and justice: a suggestion», Geneva 19/12/2004, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/the-economy-of-communion-and-justice-a-suggestion.html>.
- «Ecumenical presence at the World Social Forum 2005», Geneva 30/01/2005, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/ecumenical-presence-at-the-world-social-forum-2005.html>.
- «African Women's Statement on Poverty, Wealth and Ecology African Women's Hearing on Poverty, Wealth and Ecology», Geneva 06/11/2007, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/african-womens-statement-on-poverty-wealth-and-ecology.html>.

- «Consultation on Linking Poverty, Wealth and Ecology: African Ecumenical Perspectives Alternative Globalisation Addressing People and Earth (AGAPE)», Geneva, 09/11/2007, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/report-on-the-african-ecumenical-consultation-on-linking-poverty-wealth-and-ecology.html>.
- «AGAPE Consultation: Linking poverty, wealth and ecology: Ecumenical Perspectives in Europe, Budapest Call for Climate Justice, Addressing Poverty, Wealth and Ecology», Geneva 12/11/2010 στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/neoliberal-paradigm/agape-consultation-budapest-call-for-climate-justice.html>
- *Overcoming Violence, The Ecumenical Decade 2001–2010*, Geneva 2011, σελ. 132-133 και στο <http://www.overcomingviolence.org/fileadmin/dov/files/OvercomingViolence.pdf>.
- «Climate Justice and Human Rights: Why Churches can Make a Difference», Presentation by Theodor Rathgeber at the meeting of the WCC's Working Group on Care for Creation and Climate Justice, Geneva 17/05/2011, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/justice-diakonia-and-responsibility-for-creation/climate-change-water/climate-justice-and-human-rights.html?print=1>.
- «Land, Water, Air: People Struggling for Life in a Globalising Economy, A Statement by the International Conference on Faith and Ecology», Geneva 15/12/2011 στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/public-witness-addressing-power-affirming-peace/poverty-wealth-and-ecology/trade/land-water-air-people-struggling-for-life-in-a-globalising-economy.html>.

- 10th Assembly (2013) στο <http://www.oikoumene.org/en/who-are-we/organization-structure/governing-bodies/assembly.html>.

- «Implemented activities», <http://www.oikoumene.org/en/programmes/justice-diakonia-and-responsibility-for-creation/eco-justice/poverty-wealth-and-ecology/implemented-activities.html>.

«World Council of Churches Programme to Combat Racism» στο <http://www.aluka.org/action/showCompilationPage?doi=10.5555/AL.SFF.COMPILOTION.COLLECTION-MAJOR.WCC&>.